

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/simon-balint-a-foltamadas-szomorusage-07-03-04/>

Simon Bálint

A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni
újjáépítés

OKTV dolgozat

Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája

Felkészítő tanár: Dr. Pankotai László

A dolgozat részletesen bemutatja hazánk második legnagyobb városának, Debrecennek a második világháborús pusztulását, illetve a cívisváros háború utáni újjáépítését. A szerző a dolgozat első felében külön fejezetekben ismerteti Debrecen háborús pusztulásának főbb tényezőit: a szövetséges légitámadásokat, a német hadsereg és kollaboránsaik által végrehajtott megsemmisítő tevékenységet, illetve a megszálló Vörös Hadsereg ostroma és fosztogatásai következtében föllépő veszteségeket. A szerző elsősorban az anyagi veszteségekre koncentrál, de ismerteti az emberi tragédiákat is. Mindvégig törekszik az események forrásalapú, objektív és érzelemmentes bemutatására, a történeteket nem erkölcsi szempontok alapján, hanem tudományos tárgyilagossággal tárgyalja. A szerző a dolgozat második felében az újjáépítés körülményeit ismerteti a hároméves terv megindulása előtt és után. Ezzel párhuzamosan a dolgozat helytörténeti szinten képet ad a kommunista diktatúra fokozatos kiépüléséről. A dolgozat értékét növeli a szerző által földolgozott bőséges levéltári forrásanyag, illetve a mellékelt részletes archív képgyűjtemény.

Bevezetés

A második világháború régen nem látott pusztulást hozott hazánk történetében. Nem történt ez másként lakóhelyemen, Debrecenben sem. A korszak törvényhatósági jogú városai közül a cívisvárost érték a legsúlyosabb háborús károk.¹

A Tiszántúl központjában elpusztult vagy súlyosan megrongálódott a lakóépületek 50,1%-a, az ipari létesítmények 59,2%-a, a mezőgazdasági célokat szolgáló épületek 13,9%-a, az üzleti helyiségek 51,5%-a, a raktárépületek 100%-a, a kultúrát és közoktatást szolgáló épületek 59,7%-a, illetve 62,4%-a. Megrongálódott a vízvezeték- és villanyhálózat 60%-ban, a gázhálózat 40%-ban. 29 utca csatornahálózata szenvedett kárt, az útburkolata 7800 m² a járdaburkolat 2400 m² felületen károsodott. Összesen 9896 lakó- és egyéb épület rongálódott meg,² a városi összvagyon mintegy harmada.³ Az 1944. november 2-án szovjet katonai parancsra végrehajtott gyors katonai népszámlálás a meghódított városban 48 067 lelket írt össze a hadba lépés előtt 119 608 fős megyeszékhelyen.⁴

Az adatok világosan megmutatják, hogy a szovjet megszállás után óriási újjáépítő munka várt a város háborút túlélő, szebb napokat is megélt lakosságára. Dolgozatom célja,

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

hogyan bemutassam ezt a történelmi jelentőségű útkeresést, illetve a pusztuláshoz vezető főbb okokat: a város szövetséges légierő által elszennvedett bombázásait, a német hadsereg és kollaboránsaik által a holokauszt és a visszavonulás következtében végrehajtott megsemmisítő tevékenységet, valamint a Vörös Hadsereg ostroma és fosztogatásai miatt föllépő tetemes emberi és anyagi áldozatot.

Városunk címerében egy főnixmadár jelképezi a történelem során oly sokszor fölperzselte és újjáépített Debrecenét.⁵ A háború utáni tiszavirág életű demokratikus átmenetben a városvezetés töretlen lelkesedéssel látott neki a károk helyrehozatalához, a város hagyományainak folytatásához. A protestáns, függetlenségi, republikánus tradíciókkal rendelkező ideiglenes főváros meghatározó bástyája maradt mindvégig a háború utáni újrakezdésnek és a kommunista diktatúrával szembeni polgári demokratikus törekvéseknek, magyar hagyományoknak. Munkám tisztelettel adózik azon városvezetők, értelmiségiek, címviselők, parasztemberek, és kisiparosok előtt egyaránt, akik a magyar történelem e válságos időszakában csendben tették, amit megkövetelt a haza.

I. Debrecen pusztulása a II. világháborúban

1. A Debrecen elleni légitámadások

A) A város légitámadások elleni előkészületei

A helytörténet vizsgálata speciális történelmi kutatást feltételez. A korszerű történelemfelfogás követelménye a történelmi-társadalmi folyamatok teljes egészésként való értelmezése.⁶ A helyi jelenségeket nagyobb, térben és időben egyaránt érvényes környezetbe helyezve kell vizsgálnunk. Országos, világtörténelmi összefüggéseket kell keresnünk, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy elsősorban a helyi sajátosságok feltárására törekszünk.⁷

Mint az ismeretes, 1944. március 19-én a Harmadik Birodalom csapatai viharos gyorsasággal megszállták Magyarországot, a vonakodó, kiugrásra készülő szövetségest. A német bevonulás nem csak a zsidóságot, hanem az ország teljes lakosságát közvetlenül érintette. A második világháború ötödik évére Európában Magyarország volt az egyetlen olyan hadviselő állam, melynek hátszországában valószínűtlen béke honolt.⁸ A német megszállásig a hátszország egyedülálló békéjét csak néhány ellenséges berepülés zavarta meg: 1941 áprilisában a Délvidék visszafoglalása közben jugoszláv repülőgépek mértek gyenge légicsapást az ország déli határsávjában elhelyezkedő városokra. Az 1941. június 26-án Kassa ellen végrehajtott bombatámadás napján a légvédelem a térségben szovjet gépeket azonosított, noha a bombázás elkövetője a mai napig kérdéses.⁹ A hadba lépést követően szovjet vadászgépek géppuskatűzzel támadták a Kárpátalján közlekedő vasúti szerelvényeket, egy évvel később pedig Budapestet érte két éjszakai szovjet légitámadás, melyek lélektani hatása jóval meghaladta az okozott károk mértékét.

A német megszállás következtében azonban Magyarország jelentősebb városai a nyugati szövetségesek számára is potenciális célpontokká váltak. Az amerikai légitámadások kizárólagos stratégiai célpontjai pályaudvarok, közlekedési csomópontok, hadiüzemek és kőolaj-finomítók voltak. A szőnyegbombázások az állomások melletti sávot is pusztították. Sok ipari létesítmény települt a vasút mellé, és az általában a városok szélén létesült pályaudvarok környezetében földszintes házak, kertek helyezkedtek el, melyek szintén áldozatává váltak a légitámadások rombolásainak.¹⁰

A front közeledtével, 1944. augusztus végétől megszorították a szovjetek és a szovjet oldalra állt románok légicsapásai is. A nyugati szövetségesek támadásaival szemben ezek

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

nem célzott csapásmérések voltak. A frontvonal mögötti 300 kilométeres sávon belül gyakorlatilag mindent bombáztak, hogy szárazföldön előrenyomuló csapataik számára előkészítsék a terepet.¹¹

Magyarországon már a világháborút megelőző években megkezdődtek a légtalmi és légvédelmi előkészületek. Debrecenben még a háború előtt légtalmi bemutatókat tartottak a Nagyerdei Stadionban. A Honvédelmi Minisztérium keretében szervezte meg a légtalmat a Légtalmi Parancsnokság. A város polgármestere volt a város légtalmi vezetője, Debrecenben a hadba lépéstől 1944. június 6-ig Kölcsey Sándor, 1944. június 28. és október 15. között Csóka László, október 15. és 19. között elvben Kukucs József, a nyilas kormány megbízottja, aki a háború körülményeire tekintettel rövid polgármestersége alatt egyáltalán nem tartózkodott városunkban.¹² A segélyosztatok és szervezetek élén a légtalmi parancsnok állt. Városokban a magyar királyi államrendőrség vezetője, Debrecenben Kovács Nagy Pál főkapitány töltötte be e funkciót. Munkáját a légtalmi bizottság segítette, mely a légtalmi vezetőből, a légtalmi parancsnokból, az országos légügyi parancsnokság képviselőjéből állt. A tisztiorvos, a tűzoltóparancsnok, a városi főmérnök, az illetékes vitézi szék kapitánya, a Légtalmi Liga helyi vezetője, a Magyar Vöröskereszt Egylet küldöttje és a fontosabb közigazgatási szervek képviselői hivatalból a bizottság tagjai voltak. 1935–36-ban a helyi légtalmi szervezeteknél ügyosztályokat állítottak föl: tűzoltóosztagot, gázfelderítő és gázmentesítő járőrt, műszaki és helyreállító osztagot, munkásosztagot, légtalmi egészségügyi és mentőosztagot.¹³

1944 elején a nagyvárosok körzetében katonai légtalmi műszaki gépesített zászlóaljokat csoportosítottak. A város illetékes vezetői jól sejtették, hogy a Debrecen központi gyűrűjének déli részén elterülő vasútállomás, és az a mellé települt ipari létesítmények egy légitámadás esetén kiemelt célponttá válhatnak, így legrosszabb esetben megszakadhat az összeköttetés a város északi és déli része között. Emellett úgy vélték, hogy a belváros bombázása esetén az ott elhelyezkedő Csapó utcai tűzoltóállomást is találat érheti. Gärtner István tisztifőorvos ezért két mentőállomás létesítését javasolta: a város nagyobb, északi részének ellátására egyet a városi Közkórház és az Apafi-Péterfia utcai református felekezeti temető között, egy másikat pedig a Monostorpályi úton álló járványkórházban, a pályaudvartól délre húzódó kerteségek, a Boldogfalvai kert, az Epreskert, és a Tégláskert ellátására. Egy 1938-as rendelet előírta, hogy a városok 20 000 lakosonként kötelesek kialakítani egy segélyhelyet 6 járőrrel és mindegyik segélyhelyre 2 orvost, 2 egészségügyi segédet és 4 ápolót kell beosztani gázálarccal, megfelelő kórházi felszereléssel, gyógy- és kötszerekkel, továbbá gázmentesítő és anyaggáz-mentesítő állomást is létesíteni kell.¹⁴ Debrecen szabad királyi város, mint az a Magyar Királyi Tisztifőorvosi Hivatal egy 1944. július 20-án készült kimutatásából kiderül¹⁵, igen jól el volt látva mentőállomásokkal: összesen 4 hatósági mentőállomás létesült, egy a Kassa út 12., egy a Mester utca 20., egy a Révész tér 2. szám alatt, egy pedig az Ispotály téren. Emellett rendelkezésre állt 4 további társadalmi mentőállomás is a Ferenc József út (ma Piac utca) 59. alatt, a csapókerti napközi otthonban, a nyilastelepi református iskolában, illetve a homokkerti római katolikus olvasóban. Továbbá katasztrófa esetén számítani lehetett a Klinikák, a VI. számú Helyőrségi Kórház, a Horthy Miklós Közkórház, a Református Kollégiumban működő Központi Elosztó és Vesztegvár Hadikórház és a magánorvosok nem elhanyagolható segítségére is. Légtalmi fősegélyhelynek még 1938-ban a tisztifőorvos és Bókay Zoltán egyetemi tanár tárgyalásai következtében az I. számú Sebészeti Klinikát jelölték ki: fejlesztették a klinikatelep vízellátását, világítórendszerét, óvóhelyhálózatát.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

Az óvóhelyek azonban sok kívánnivalót hagytak maguk után. A városvezetés létesítésükkor a legolcsóbb megoldásokra, a hivatalos előírások tulajdonképpeni teljesítésére törekedett. Bár az alapvető mentő- és tűzvédelmi felszereléseket beszerezték, a Tisza István Tudományegyetem (ma Debreceni Egyetem) pedig ha késve is, de hozzájutott a szükséges harcgázminta-gyűjteményhez, a költségesebb egészségügyi felszerelések, így a kerekeshordályok vagy a mentőautók, még 1944 tavaszán is hiányoztak.¹⁶

A városvezetés leginkább kifogásolható intézkedése azonban az volt, hogy a ferencvárosi, csepeli, győri tapasztalatok ellenére a vasútállomás közvetlen előterében elhelyezkedő, bombabiztos óvóhelyek kialakítására teljességgel alkalmatlan, többnyire földszintes házakból álló lakóövezet utcáinak, az Erzsébet, Késes, Ispotály, Hunyadi és Deák Ferenc utcák, valamint a Petőfi tér lakóit nem telepítette ki a potenciális célpont közelében húzódó területéről. Mint majd látni fogjuk, ez a későbbiekben szükségtelenül nagy embervesztéshez vezetett.¹⁷

B) A Debrecen elleni első amerikai légitámadás

A Debrecen ellen 1944. június 2-án, a Frantic Joe¹⁸ hadművelet keretében végrehajtott első amerikai bombázás okozta a legjelentősebb anyagi károkat a város ellen elkövetett légitámadások közül. A harci cselekmény kutatói szempontból is kiemelkedő jelentőségű: a bombázások időszakából sem a tűzoltóságtól, sem a mentőszolgálattól nem maradt fenn semmilyen irat, a levéltárban pusztán a légoltalmi parancsnokság e bombázás következtében összeállított kárjelentése található meg. A Szálasi-kormány rendelkezéseinek megfelelően a Honvédelmi Minisztériumba küldött jelentéseket is megsemmisítették.¹⁹

1944. február 2-án William A. Harriman-nek, az Amerikai Egyesült Államok szovjet nagykövetének sikerült meggyőznie Sztálint az ingabombázások fontosságáról. A Szovjetunió vezetője a későbbiekben három ukrain rejtőbázist bocsátott az Egyesült Államok légierijének rendelkezésére.²⁰ Az amerikaiak így olaszországi támaszpontjaikról felszállva és az ukrain fogadóbázisokon landolva oda-vissza irányban tudták bombázni a köztes-európai német érdekeltségeket, ipari létesítményeket és közlekedési csomópontokat.

Az USAAF²¹ vezérkara eredetileg lengyelországi és északnyugati ipari központok ellen tervezte végrehajtani az ingabombázásokat.²² Azonban szovjet aggályok miatt (ezekre a gyárakra szükségük volt az elfoglalásuk után) az amerikai vezetés kénytelen volt másodlagos jelentőségű magyarországi és romániai célpontok ellen bevetni a gépeit. Így váltak célponttá a magyarországi Debrecen, Nagyvárad, Szeged, Miskolc, Szolnok és Kolozsvár, illetve a Románia területén fekvő Szászváros vasútállomásai.²³

A gépek 1944. június 2-án reggel szálltak föl a Foggia környéki repterekről: köztük a Frantic kötelék, tehát a 99., 2., 97. és 483. Bomber Group²⁴, mely összesen 130 B-17 "Flying Fortress"²⁵ bombázórepülőből állt. Alapvető támadóegységüket 500 fontos (227 kg) és 100 fontos (45,4 kg) rombolóbombák (DEMO) alkották.²⁶ A későbbiekben 125 ténylegesen bombázást végrehajtó gép 257,5 short ton (233,6 tonna) bombaterhet zúdított Debrecenre.²⁷ A bombázókhoz felszállásuk után röviddel a 325. Fighter Group²⁸ 64 db P-51 "Mustang" kísérővadásza csatlakozott. A köteléket a 99. BG vezette, a kiemelt fontosságú bevetést Ira C. Eaker altábornagy a 97. BG 414. századának egy bombázógépéről személyesen irányította.²⁹

7 óra 55-kor a Sziklaközpontba (budapesti légvédelmi központ) jelentés érkezett az első bombázókötelékről. 8:15-kor a magyar rádió megszakította adását. Ezt követően nem sokkal a Tiszántúlon is légiriadót rendeltek el.³⁰ A berepülő bombázók elfogására Veszprém repülőteréről 30 db Bf-109G, a magyar 101. "Puma" vadászosztály (VO) kötelékébe tartozó

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

vadászpilóta indult útnak, azonban a Bécs környéki repterekről felszálló német 8. vadászosztály gépeivel irányítási nehézségek miatt nem találkoztak, ennek következtében az ellenséges bombázókat sem érték el időben.

Az amerikai köteléket vezető 99.BG így minden különösebb nehézség nélkül kezdhette meg 9:20-kor a debreceni Nagyállomás támadását. A bombákat 22800 láb (6950 m) magasságból oldották ki. Ezt a további bombázórepülő osztályok három hullámban mért csapásai követték a Nagyállomás, illetve a Vagongyár területén³¹, majd véletlenül az eltévedt 463. BG is Nagyvárad helyett Debrecenre bombázta. A légitámadás így mindösszesen 1 óra 56 percen keresztül tartott. A tiszta időjárás, a német-magyar vadászok késése és a légvédelmi tűz teljes hiánya miatt a városban hatalmas károk keletkeztek. A kedvező feltételek ellenére azonban az amerikai bombázók egy része igen pontatlanul dobta le gyilkos terhét. Így megsemmisült a környező utcák lakóházainak, középületeinek, üzemeinek jelentős része is.³²

A légiriadót 10:42-kor fújták le. Azonnal megindult a mentés.³³ 440 fő, hiányos felszereltségű légoltalmi szolgálatot hívtak be. Létszámuk kiegészült a gettó férfilakosságának napi 160-170 főjével és további 250 zsidó munkaszolgálatossal. A csapatot 40 fuvaros támogatta. A műszaki (VII.) ügyosztály június 5-én a romeltakarítási munkálatokhoz Kölcsey Sándor polgármestertől ennél jóval többet, 1250 fő munkaeerőt, illetve 490 szekeret igényelt. A polgármester ezért másnapi határozatában igyekezett pótolni a hiányzó munkaeerőt: amíg szükséges, kérte a levonták igénybevételét, akik az illetékes kormánybiztos ígérete alapján június 8-án 15 órától rendelkezésre is álltak. Kölcsey ezen felül határozott arról, hogy a munkaeerő 3/4-e lapátot, 1/4-e csákányt is kapjon, és utasította a szociális (IX.) ügyosztályt a munkások ételmezésének mozgókonyhával történő megoldására. Alispáni és polgármesteri hozzájárulással rendeltek be a város fuvarozóitól napi 120-150 járművet a keletkezett törmelék mozgatásához,³⁴ bár Kovács Nagy Pál rendőr főtanácsos igénye ennél valamivel több, 250 gépjármű volt.³⁵ A mentési munkálatok következtében mintegy 150 sebesültet szállítottak kórházba,³⁶ és a későbbiekben összesen 1362 hajléktalanná vált családot (4518 személyt) helyeztek el 29 átmeneti szálláshelyen.³⁷

A Frantic Joe óriási rombolást okozott a vasúti létesítményekben, gyárakban, üzemekben, lakóépületekben egyaránt. A Vagongyár területére 128 db rombolóbomba és 5 db légiakna mellett 5 db fel nem robbant bomba is hullott. Kigyulladt a kocsiszerelő műhely, súlyos károkat szenvedett a rugókovács műhely, a tűzikovács műhely, a kerékkovács műhely, a kazánház, a tanoncműhely és a tanonciskola egyaránt. A hozzávetőleges kárt 20 millió pengőre rúgott.³⁸

A pályaudvar területét 155 bomba találta el, súlyosan megrongálva 12 épületet. Az első- és másodosztályú várótermek összeomlottak, azonban a felvételi épület csak egyetlen közvetlen találatot kapott³⁹, így a közhiedelemmel ellentétben a pusztítás mértéke nem volt olyan nagy, hogy az 1904-ben fölépített impozáns épületet a háború után le kellett volna bontani. Ezt alátámasztja Sőregi Jánosnak, a Déri Múzeum igazgatójának naplóbejegyzése is: *"Felmentem a Gázgyár melletti vasúti átjáróra [...] az átjáró közepéről jó kilátás nyílik a nagy pályaudvarra, mely sokkal épebb, mint ahogy gondoltam. A Nagyállomás II. osztályú váróterme telitalálatot kapott, de a többi bomba eléje esett. Közvetlen az épület keleti szárnya előtt a bombatölcsért már elrendezték [...]"*⁴⁰ A pályaudvar 18 vágánya közül csak a 3., 4. és 11. vágány nem kapott találatot, a többire összesen 60 bomba zuhant. A vasúti felépítmények közül összesen 7500 vágányfolyóméternyi anyag rongálódott meg.⁴¹ Az állomás előterében elhelyezkedő utcák – az Erzsébet, a Késes és a Hunyadi – gyakorlatilag megsemmisültek. Az anyagi kárt 15 millió pengőre becsülték.⁴² A Nagyállomás és a Vagongyár területén összesen 546 vasúti kocsi semmisült meg.⁴³

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

A hatalmas csapás ellenére a magyar és a német műszaki alakulatok, MÁV dolgozók megfeszített munkájának köszönhetően azonban már június 7-re sikerült helyrehozni az állomás első átmenő pár vágányát.⁴⁴ Június 17-re már a vágányok legnagyobb része is használható volt.

Az állomás előtt elterülő Petőfi téren cikk-cakk alakban ásott árokóvóhelyek nem nyújtottak elégséges védelmet. A számos becsapódó bomba következtében rengetegen vesztették itt életüket. Telitalálatot kapott a téren álló Éden vendéglő, súlyosan károsodott a mellette álló Kispipa fogadó is.⁴⁵ Csodával határos módon Petőfi teret északról lezáró Hunyadi – Erzsébet – Deák Ferenc utcák csomópontján álló OTI színház erkélyeit csupán egy fel nem robbant bomba szakította át.⁴⁶

A pályaudvartól délre elhelyezkedő ipartelepen a Villanygyár három rombolóbomba találatot kapott, de komolyabb károk nem keletkeztek. A Gázgyár szénttartályát két bombatalálat vetette szét.⁴⁷ A Diószegi utcán (ma Vágóhid utca) lévő Közvágóhid épületében két rombolóbomba okozott komolyabb kárt, a megsemmisült, ámde nélkülözhetetlen előhűtőt hamar helyrehozták.⁴⁸ A közelben álló Dohánygyár csak kisebb károkat szenvedett.

A Salétrom utca 5., Nagyvárad u. 31., valamint a Postakert u. 2. szám alatt, a Nagyállomástól északnyugatra álló Hajlított Bútorgyár és Fakereskedelmi Rt. telephelyeit 40–50 bomba döntötte romba, több millió pengő kárt okozva, elpusztítva a vállalati vagyont 78%-át.⁴⁹ A termelés csak 20%-os határfokkal működhetett tovább, másfél hónapnyi teljes leállás után.

Gyakorlatilag megsemmisült a Debreceni Helyi Érdekű Vasút (DHV) és a Debrecen–Nyírbátor Helyi Érdekű Vasút (DNyBV) Salétrom utcai telepe. Telitalálat érte a közös igazgatási épületet és a Petőfi téri kocsirepülő, illetve a villamosok kapcsolótábláját. Mind a DHV, mind a DNyBV járműállománya óriási veszteségeket szenvedett. Megrongálódott a DHV pályája 1600, a DNyBV-é 2800 vágányfolyóméteren. A DHV felsővezeték-rendszere további 1600 méteren kárt szenvedett. A Magyar Királyi Törvényszék és a Magyar Királyi Ügyészség Deák Ferenc utca 18. szám alatti épülete olyan súlyos találatokat kapott, hogy teljes helyreállításával a későbbiekben nem is számoltak.⁵⁰

A pusztítás emblemikus képe volt az Ispotály téri református templom és az Ispotály városrész totális pusztulása. Megsemmisült a körzet hatósági mentőállomás is.⁵¹ Itt vesztette életét dr. Maklár Elek, az állomás parancsnoka háromfős segítségével együtt. A templom hajóját telitalálat érte, a vallási épületből gyakorlatilag csak egy fél torony maradt meg, melyet életveszélyes állapota miatt két nappal később föl is robbantottak.⁵²

Súlyos károkat szenvedett a Bocskai Vasöntöde, a Veréb-féle bőrgyár, enyhébb károsodást a Kefegyár.⁵³ Tűz ütött ki az Erzsébet utcai Szikvíz és Műjéggyárban, a külsővásártéri német katonai üzemanyagraktárban, olthatatlan lángok pusztítottak a Déli sor kőolajtelepein. Teljesen megsemmisült a 6. gépkocsizó vonat osztály laktanyája a Salétrom utcán és a Ferenc József úton (ma Piac utca) álló Pannónia szálloda. Néhány föltehetőleg műszaki hibát észlelt amerikai bombázó terhétől nem az állomás, hanem a város északkeleti részén fekvő, sűrűn beépített Ajtó – Pereces – Tóth Árpád utcák térségében szabadult meg, civilek életét kioltva.⁵⁴ Valószínűleg hasonló okokból kapott találatot a Köztemető. Hét találat az 5. és 11. táblák között az utat és a szélső sírokat érte. Egy bomba a 9. tábla szélére, egy a dízsírhegyek közé esett. Üveg és cserépkár keletkezett a ravatalozóban és a gondnoki épületben.⁵⁵

A légitámadás halálos áldozataira, súlyos és könnyebb sérültjeire az egyes mentőállomások, kórházak és a Tisztifőorvosi Hivatal⁵⁶ hivatalos levelezéséből, a város légmentesítési parancsnokának jelentéseiből,⁵⁷ valamint a helyi napilap, a Debreceni Újság – Hajdúföld

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

légitámadást követő napokban kiadott számaiból következtethetünk.⁵⁸ Véglegesnek tekinthető dr. Balogh Sándor polgármester-helyettes 1944. július 5-én, a városi közgazdasági bizottságnak tett beszámolója, melyben 488 halálos áldozatról tesz említést. A legkésőbbi, június 20-án írt egészségügyi jelentés pedig 372 súlyos és 387 könnyű sérültről számolt be. A halálos áldozatok tömegtemetése 1944. június 5-én 16 órakor került sor a Köztemetőben, hozzávetőlegesen 30 000 gyászoló jelenlétében. Ekkorra már az elhunytak legnagyobb részét azonosítani sikerült. A város az áldozatok számára külön parcellát biztosított.⁵⁹

Ha a légitámadás sajtóvisszhangját akarjuk vizsgálni, leginkább érdemes a Debreczeni Újság – Hajdúföld 1944. június 3-ai, szombati számát szemügyre vennünk, mely az 1944 márciusa utáni jobboldali sajtó jellegzetes megnyilvánulása. A *"Debrecen légi terrortámadás érte"* című vezércikk a megelőző nap bombázásait értékeli. Bár egybehangzó kutatói vélemények állítják (Horváth Attila, Síró Béla), hogy a június 2-án végrehajtott légitámadásnak kizárólag stratégiai célpontjai voltak, a bombaszőnyeg a 99. BG bombakioldása után felvert por, a keletkezett füst és a rossz látási viszonyok miatt valóban elcsúszott,⁶⁰ így a lakónegyedeket is tömegesen érték találatok. Ennek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a Frantic Joe haditervét nem ismerő sajtó és közvélemény az eseményeket a lakosság demoralizálása céljából elkövetett terrorbombázásként értékelte.

A cikk szerint *"a lakosság hősie bátorsággal és helytállással fogadta az angolszász légibanditák támadását"*. A propagandisztikus megfogalmazás ellenére ez az állítás is lényegében megfelel a valóságnak. A német-magyar vadászok késése és a légvédelem teljes hiánya ellenére a városlakók, a MÁV dolgozói és az itt állomásozó magyar és német katonaság valóban mindent megtett az emberélet és az anyagiak védelmében, később tevékenyen részt vett a mentési munkálatokban, a károk helyrehozatalában. Erről tanúskodik 117 MÁV alkalmazott pénzjutalomra való fölterjesztése az emberfeletti erőfeszítéseikért⁶¹, illetve a MÁV Üzletvezetőségétől Ficzer Béla honvéd őrnagynak, egy magyar vasútépítő zászlóalj parancsnokának írt köszönőlevele.⁶²

Azonban a lap uszító jelleggel nem mulasztja el megemlíteni: "Az angolszász légibrigantik megtalálták a munkásnegyedeket, békés, ártatlan családok kis hajlékait. A gettó területére pedig egyetlen bomba sem hullott." A cikk írója ezzel azt a látszatot kelti, mintha a gettóba zárt debreceni zsidóságnak bármi köze is lett volna a légitámadáshoz.

Leginkább vitatható, a tényeket elferdítő megállapítása a cikknek, hogy a "A Debrecen és környéke fölött vívott légi harcban légharóink és vadászaink győzelmesen kerültek ki. A lelőtt ellenséges gépek roncsai ott füstölögnek a város környékén." Mint már többször említettem, sem légvédelemmel, sem légharóitással nem kellett az amerikai pilótáknak szembenézniük. Egy B-17F típusú, Alfred D. Bond hadnagy vezette bombázó valóban fölrobbant a levegőben, majd Szabó Dénes gazdálkodó búzaföldjén, a Bellegelő 541. számú parcelláján lezuhant. A gép személyzetéből 3 főnek sikerült ejtőernyővel kiugrania, ők később hadifogságba kerültek. A veszteséget az amerikai források légvédelmi tűznek, a magyar források – tévesen – Zsiros Gyula, a térséget el sem érő vadászpilóta sikerének tulajdonították.⁶³ Azonban valószínű, mint azt ahogy a Frantic kötelék egy másik gépének lövészei később vallották, hogy Bond hadnagy gépével az üzemanyagrendszer érintő műszaki hiba végezhetett.⁶⁴ E műszaki hibát nem lehet a német-magyar alakulatok sikerének beállítani. A hadművelet egyértelmű amerikai győzelemmel végződött: a Frantic kötelék elérte célját, Debrecen átmenő vasúti forgalmát öt napra teljesen sikerült megghiúsítania.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

C) További légitámadások Debrecen ellen

Az 1944. június 2-ai amerikai bombázást követően Debrecen lakossága további hét légitámadást volt kénytelen elszenvedni. A lakosság és a városvezetés azonban az első támadás példájából okulva még inkább komolyan vette a légtámadást: légiriadó esetén a lakosság egy része óvóhelyre menekült, másik része pedig saját járművén, tömegközlekedési eszközökön vagy a német csapatokkal együtt teherautón a város északi részén elterülő Nagyerdőben keresett menedéket.⁶⁵ Az előírások szigorú betartásának következtében a civil áldozatok száma a későbbiekben meg sem közelítette az első légitámadás veszteségeit.

1944. augusztus 21-én 46 P-51-es vadászgép vált ki a hajdúböszörményi repülőteret támadó amerikai kötelékből, és okozott 46 kisebb robbanóerejű bomba ledobásával enyhébb anyagi- és embervesztést debreceni célokat támadva.⁶⁶ A szeptember 1-jén, a Frantic Joe hadművelet folytatásaként végrehajtott bombázás okozta anyagi károk azonban megközelítették, az emberáldozatok pedig egyenesen meghaladták a június 2-ai veszteségeket. Előkészítésként 51 P-51-es vadászgép támadta a repülőteret, a szárazföldön megsemmisítve 59 német repülőt, négy menekülő gépből hármat kilőve. Ezt követően végiggéppuskázták a piacot az amerikaiak.⁶⁷ Végül a 15. AAF⁶⁸ 304. Bomber Wing⁶⁹ 52 db B-24 "Liberator"⁷⁰ bombázója⁷¹ 250 rombolóbomba ledobásával pusztított. A támadások fő célpontja most is az állomás és közvetlen környezete volt. Hatalmas épületkárok keletkeztek a Ferenc József úton, valamint a Deák Ferenc és a Rákosi Jenő utcákban. A középületek közül súlyos sérüléseket szenvedett a Törvényszék, a Járásbíróság, a Kereskedelmi- és Iparkamara, a Fémipari Szakiskola, valamint megszűnt a villany-, víz- és gázszolgáltatás. Az egyetlen fennmaradt irat 722 áldozatról tudósít, melyből körülbelül 600 az állomáson, szabadságos katonavonaton tartózkodó német katona volt.⁷²

Miután a keleti fronton a Vörös Hadsereg augusztus 23-án áttörte a német-román arcvonalat, Románia pedig ennek következtében átállt a Szovjetunió oldalára, megkezdődtek a szovjet-román légicsapások is. Szeptember 15-én az esti órákban bombázták először a szovjetek a várost: 1800 db 20-25 kg-os romboló- és gyújtóbombát dobtak le, melyek elsősorban tető- és üveggkárokat okoztak. Négy hatalmas, és több kisebb tűzfészek alakult ki, a halottak száma megközelítette a 100 főt.⁷³ Egy névtelen krónikás, feltehetőleg Sőregi János a Debreczeni Képes Kalendáriumba írt, szeptember 17-ei bejegyzése alapján tudjuk, hogy a szovjetek két nappal később ismét támadtak: a Kollégium keleti oldala, a Városháza Ferenc József utcai fele és a Déri Múzeum ekkor sérült meg. Leégett a Nagytemplom tetőszerkezete, s a sérülések következtében a nyugati torony gömbje a szélvitorlával és a csillaggal egyetemben szeptember 21-én lezuhant. Szeptember 19-én éjszaka szovjet bombázók további 150 db kisebb gyújtó- és rombolóbombát zúdítottak a városra. Hat kisebb tűzfészek alakult ki⁷⁴, 30-an vesztették életüket a támadás következtében.⁷⁵

Szeptember 21-én a Frantic Joe keretében ismét az amerikai 15. AAF mért csapást, ekkor az 5. BW 103 db B-17-ese. Több száz rombolóbombát oldottak ki a teljes vasúti terület fölött, azonban a nagy erejű légicsapás a korábbiakhoz képest csekély, 26 halálos áldozatot követelt. Ez volt a Debrecen elleni negyedik, utolsó amerikai légitámadás.

A Debrecen fölötti ég nyugalomát utoljára 1944. október 27-én, a város szovjet megszállását követően zavarta meg légicsapás, ekkor német gépek támadtak. A Luftwaffe repülői a szovjet birtokba vett reptér fölött oldották ki bombáikat. A pilóták valószínűleg nem tudták, hogy a szovjet katonai igazgatás által kirendelt több ezer magyar civil épp a leszállópálya helyreállításán dolgozik.⁷⁶

2. A német hadsereg és kollaboránsaik által végrehajtott megsemmisítő tevékenység

A) A holokauszt Debrecenben

Ezen a ponton dolgozatom célja elsősorban a debreceni holokauszt *anyagi* vonatkozásainak feltárása. A téma mélységét és súlyosságát tekintve azonban mindenképpen szükségesnek érzem, hogy az Endlösung debreceni áldozatainak sorsát érintőlegesen ismertessem, ahogy azt a bombatámadások halálos áldozataival kapcsolatban is tettem a megelőző fejezetben. Mivel azonban a debreceni holokauszt teljes értékű feltárása egy külön munka témája lehetne, itt csak a jelen dolgozat szempontjából legszükségesebb adatokat fogom feltüntetni.

Városunk zsidósága létszámát tekintve a trianoni Magyarország legnagyobb fővároson kívüli közössége volt. 1941-ben 9142 fő tartozott valamely izraelita hitközséghez, mely a lakosság kb. 9%-át tette ki.⁷⁷ Debrecenben az úgynevezett zsidónegyed a háború előtti években spontán módon, az akkori Ferenc József úttól nyugatra létesült. Északról a Hatvan utcából nyíló apró utcák, délről pedig az Arany János utca határolták. Természetesen e területen kívül is laktak – elsősorban módosabb – zsidók. Városunkban a világháború beköszöntekor már három zsinagóga is állt: az egykori zsidónegyed területén még ma is látható a Kápolnási és a Pásti utcai épület⁷⁸, azonban a hajdani Deák Ferenc utcán épült legnagyobb, legdíszesebb imaház kupolája 1947-ben leégett, majd az 1960-as években emiatt az egész épületet lebontották.⁷⁹

A zsidóságot még a német megszállás előtt érvénybe lépett zsidótörvények igen hátrányosan érintették. Hazánk hadba lépését követően az 1939. évi II. tc. alapján a zsidónak minősítettek fegyvertelen munkaszolgálatra hívták be. Túlélési esélyük ekkor még jobb volt, mint a fronton harcoló katonáké, ám ez az arány a Szovjetunióknak küldött hadüzenet után hamar megfordult. Helyzetüket végül a német megszállás pecsételte meg.⁸⁰

Debrecenbe egy SS alakulat érkezett, mely 1944. március 22-én foglalta el a belvárosban pozícióit, ahol tiszántúli egységeik parancsnokságát berendezték. 24-én csatlakozott hozzájuk Bauer ezredes vezetésével a Gestapo egy csoportja, majd a Sonderkommando (SEK) egy alakulata is megérkezett dr. Sigmund Seidl kapitány vezetésével.⁸¹ Miután 1944. március 29-én a Budapesti Közlönyben rendelkezés született a sárga csillag viseléséről, majd április 26-án a 1.600/1944. M.E. rendelet zár alá helyezte a zsidó vagyont, a debreceni SS kommandó megkezdte a helyi zsidóság felszámolását a csendőrség, rendőrség és a város bizonyos vezetőinek passzív, ritkábban tevékeny közreműködésével.

Április 8-án begyűjtötték a debreceni zsidóság szellemi vezetőit – köztük dr. Kardos Albertet⁸², Schwartz Vilmost, Gál Samut, dr. Schwartz Arturt és dr. Aczél Jenőt –, és hajdúszentgyörgyi dohánypajtákbán helyezték őket őrizet alá.⁸³ A kormány április 28-án rendelkezett a gettók fölállításáról, ezért Debrecenben május 9-én két, a Hatvan utcával elválasztott gettót jelöltek ki. A páratlan számozású oldaltól északra a Csap, Csokonai, illetve a Zsák, Zúgó és Csók utcák által határolt területen a kisgettót, a páros számozású oldaltól délre, a Szepességi, Széchenyi, valamint a Simonffy és a József királyi herceg (ma Bajcsy-Zsilinszky) utca közötti részen pedig a nagygettót. Bár a polgármester, a háború előtt egyébként zsidó kapcsolatairól ismert Kölcsey Sándor⁸⁴ rendelkezett a hátramaradt ingóságok leltározásáról, lezárt, lepecsételt szobákban történő elhelyezéséről, azok fosztogatása szinte azonnal megkezdődött, legnagyobb részük a háború után nem került elő. Dr. Seidl, Hansy, May és Jungwirth SS vezetők személyesen vettek részt e vagyontárgyak kisajátításában.⁸⁵ Az amúgy is zsúfolt helyre kényszerített gettólakók életkörülményei az 1944. június 2-ai

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

bombatámadás után tovább romlottak: a kisgettőt felszámolták, lakóit áttelepítették a nagygettóba, hogy korábbi lakóhelyükre kibombázott nem zsidó családok költözhessenek.⁸⁶

1944. június 10-én Bakó László és Endre László államtitkárok Szegeden előkészítő értekezletet tartottak a IV. (szegedi és debreceni) csendőrkerület zsidótlanításáról. A megbeszélésen a debreceni illetékesek közül megjelent Kovács Nagy Pál rendőrőtanácsos, Szilárdy Gyula csendőr alezredes, Könczey csendőrőrnagy, Bessenyei Lajos debreceni és Szilassy László Hajdú vármegyei főispán.⁸⁷ Az értekezletről fennmaradt egyetlen írásos dokumentum alapján a gyűjtőtáborba szállítás június 16-án 5 órakor kellett, hogy megkezdődjék. Leszögezi, hogy a *"beszállításnál vagy a táborban brutalitást alkalmazni nem szabad, de lázongás, ellenszegülés, kitörés esetén a csendőrség fegyvert használhat"*. Az internált zsidó személyek mindössze 50 kg súlyú csomagot vihetnek magukkal, mely értékesebb vagyontárgyak mellett nem tartalmazhatott *"pénzt, nemesfémeket, ékszert, drágakövet, értékpapírt, takarékbetétet"*. A gettó kiürítését megelőzően a rendőrőtanácsos irányításával 40, közigazgatási tisztviselőkből, pénzügyi tisztviselőkből és rendőrökből alakított bizottság vizsgálta át és foglalta le a megmaradt értékeket. Erről tanúskodik Kelemen Jenő állampénztári I. osztályú tisztviselő a háború után egy igazoló bizottság előtt tett jelentése.⁸⁸ Egy 1945. augusztus 28-án készült összesítés pedig jegyzékbe veszi az elkobzott zsidó vagyonokat és megbecsüli azok értékét, melyek összesen akkori értéken számolva 9 231 490 pengőt tettek ki. Azonban sem az önkényesen összerabolt, sem a hivatalos úton elvett vagyontárgyak hollétét nem tudja megállapítani.⁸⁹

1944. április 16-án a debreceni zsidókat a város délnyugati részén álló, német őrizet alá helyezett Serly-féle és városi téglagyárak területére internálták. Az ide gyűjtötteket június 25-től három szerelvényen Auschwitzba, két szerelvényen pedig – a Kassánál megsérült vasúti pálya miatt – a jobb körülményekkel rendelkező Strasshofba deportálták.⁹⁰ Ennek köszönhető, hogy a Zsidó Világkongresszus Statisztikai Osztályának 1947 márciusában közzétett adatai szerint a debreceni zsidóság több mint fele túlélte a holokausztot, 50,8%-uk a lágerek felszabadulása után vissza is tért városunkba. 4502 fő azonban nem érkezett meg. Közülük sem mindenki vált áldozatúll a munka- vagy megsemmisítő táborok kegyetlenkedéseinek, körülményeinek, voltak, akik felszabadulásuk után nem Magyarország felé vették az irányt. Azonban a lágerekben vesztett többek között dr. Kardos Albert és a világháború előtti debreceni szellemi élet több zsidó származású kiválósága.

B) A német hadsereg és kollaboránsaik által a visszavonulás során végrehajtott pusztítások

A Vörös Hadsereg által az 1944. augusztus 23-án Iasi-Kisinyov térségében végrehajtott áttörés és annak következményei miatt a német-magyar csapatok a keleti frontról folyamatos visszavonulásra kényszerültek. A hátráló katonák egyre gyakrabban vonultak keresztül Debrecenen, a németek saját ellenőrzésük alá vonták a város és a térség közötti, valamint vasúti hálózatát. Mivel a Debrecenben tartózkodó német csapatok hetekig nem kaptak zsoldót, ezért a lakosság élelmiszert, kávé, cukrot és csokoládét vásárolhatott tőlük, hogy ők kielégíthessék másfajta szükségleteiket.⁹¹

A szovjet előrenyomulás következtében Debrecen 1944. szeptember 11-én hadműveleti területté nyilvánították. Ahogy az események krónikása, Sőregi írta, *"Német katonák, egyenruhás német nők megtöltötték a cukrászdákat, étkezőket, mulatókat. Minden készletet felvásároltak, elfogyasztottak. Sok üzlet rejtegetni volt kénytelen."* Láthatjuk tehát, hogy a szocialista történetírás által a németekre hárított felelősség, az ő számlájukra írt fosztogatások – legalábbis a nem zsidó lakossággal szemben – mennyire alaptalannak

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

bizonyultak. Ugyanakkor a hadművelleti területen érthető a lakosság pénzzel szemben az élelemhez való ragaszkodása.⁹²

Október első napjaiban már a szovjet nehéztüzérség állandó dörgését is hallani lehetett, 4-én ezért Csóka László polgármester parancsára a város hivatalos iratait és néhány fontos értéket lófogatú kocsin Egerbe szállítottak.⁹³ A front napokkal később elérte Debrecen határát, ezért a város vezetőit és a polgári közigazgatást, összesen mintegy 200 főt gépkocsikon, tűzoltószerelvényeken és szekereken 9-én nyugatra evakuáltak.⁹⁴

A közben kialakult ostromállapotokra tekintettel október 12-én a német helyőrségi parancsnokság statáriumot hirdetett a szökött katonák, a fegyvert rejtegetők, a fosztogatók és a rémhírterjesztők ellen.⁹⁵ A kb. 800 Debrecenben maradt zsidó munkaszolgálatos és a velük együtt dolgozó ruszin munkások egy része menekülni próbált. Több szökött csoport szerencsével járt, azonban 13-án 71, a Siketnémák Intézetében bujkáló munkaszolgálatost a csendőrök elfogtak.⁹⁶ A foglyokat német utasításra az apafai lőtérre szállították, ahol Demeter Zoltán csendőr főhadnagy parancsára mindegyiküket agyonlőtték.⁹⁷

Október 17-én a Vörös Hadsereg keleti és nyugati irányból is elzárta a várost. A németek számára biztossá vált, hogy a túlerővel szemben már nem tudják sokáig tartani Debrecen, ezért a felperzselt föld taktikáját alkalmazva megkezdték a még működőképes hadiüzemek, gyárak, raktárak, malmok, vasúti- és postaberendezések megsemmisítését. 18-án hajnalban fölrobbantották az István gőzmalom, Magyarország egyik legnagyobb múltú ilyen jellegű létesítményét, a keletkezett tűz oltását pedig fegyverrel akadályozták meg. 90 vagon liszt, 15 vagon korpa és 6 vagon borsó semmisült meg.⁹⁸

3. A Vörös Hadsereg ostroma és fosztogatásai következtében föllépő anyagi veszteségek

1944 szeptemberének végén megkezdődött a második világháború második legnagyobb páncélos ütközete, az alföldi páncéloscsata. Bár újabb történeti kutatások rámutattak, hogy az összecsapás döntő szakasza Nyíregyháza, Nagyvárad és Szolnok környékén zajlott,⁹⁹ október 13. és 19. között Debrecen térségében is komoly összecsapásokra került sor.

A front október 9-én érte el a Debrecenről délnyugatra elhelyezkedő Kabát és Hajdúszoboszlót.¹⁰⁰ Világossá vált a szovjetek azon szándéka, hogy Debrecen mind keleti, mind nyugati irányból elzárják. A német hadsereg számára nem a város tartása, hanem a bekerítés elkerülése volt a stratégiai cél, ezért kitörő jellegű ellentámadásokat hajtottak végre. Október 19-én hajnalban a magyar 16. rohamtüzérszotály részei Nyíregyháza felé húzódva elhagyták a várost, a 4. "Polizei" SS-páncélososztály pedig sikeres ellentámadással biztosított.¹⁰¹

Ilyen feltételek mellett világossá vált, hogy a harctéren gyakran elbizakodott Plijev altábornagy csapásmérő gépesített lovascsoportja egyedül képtelen lesz a város bevételére, ezért a hadművelet vezető Malinovszkij marsall úgy döntött, hogy a 2. Ukrán Front alá tartozó gyorsan mozgó lovas-, gépesített- és harckocsi hadtestek zömét Debrecen ellen irányítja.¹⁰² Az összpontosított rohamot 19-én 16 órakor indították meg a 6. gárda-harckocsihadtest, az 53. hadsereg és a román Tudor Vladimirescu hadosztály támogatásával, előharcok után.¹⁰³ Plijev altábornagy így emlékszik vissza a harcokra: *"Az ellenség elkeseredetten védekezett, egész tüzérsége közvetlen irányzással hevesen lőtt. Egészen kevés maradt már hátra, azonban úgy tűnt, hogy a kozákok nem képesek áthatolni ezen a halálövezeten. Sokan már a sáncnál elfeküdtek. A németek néhány harckocsit is kilőttek."*

A szovjet tiszt visszaemlékezéséből is megtudhatjuk, hogy a város védői bátran ellenálltak. Miután ellenlökéseik kudarcba fulladtak, a többszörös túlerővel szemben

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

visszavonulásra kényszerültek. Fokozatosan, komoly veszteségeket okozva az északnyugati Nagyerdő irányába hátrálva adták fel Debrecent.¹⁰⁴ Bekerítésükkel a Vörös Hadsereg sikertelenül próbálkozott. A Debreczeni Képes Kalendárium így ír a város elestéről:

"A mára virradó éjjel előrehatoló oroszok reggel hat óra felé megkezdték támadásukat. Ondód és Macs felől hallatszott a legerősebb ágyúzás. Az összes katonai parancsnokságok, a csendőrség és rendőrség elhagyták a várost, szabadon engedve a fogva tartottakat. Az orosz tüzérség lőtte a várost is. Az óvóhelyekről kimozdulni nem volt tanácsos, különösen, mikor a visszavonulók védekező ágyúzása, aknázása is megkezdődött. A város több helyen égett. Tankok dübörögtek, gépfegyverek kelepeltek s a déli órákban megkezdődtek délről az utcai harcok. Szovjet élharcosok du. három órakor már a Piac utcán voltak. A csepergő őszi időben elázott SS-katonák húzódtak a Nagyerdő felé, magukkal cipelve sebesültjeiket. Az orosz harcosok fél négy és 5 óra között már végigmentek a Péterfián¹⁰⁵ is a Nagyerdőig. Éjjelre az egész város a hódítók teljes hatalmában állott."

A Vörös Hadsereg katonáinak magatartása megmutatta, hogy nem felszabadító szándékkal lépték át a Kárpátok vonalát: a harcok befejeztével szinte azonnal megkezdődött hetekig tartó Caraffa-járásuk.¹⁰⁶ A bombázásokat és az ostromot túlélő civilek, főként a nők, valamint a kertségek és a tanyavilág lakói sokkal inkább az erőszakos önkényeskedésektől szenvedtek, mint maguktól a harcoktól.¹⁰⁷ Szovjet katonák törtek be a családi otthonokba, rabolták el a személyes tárgyakat, élelmet, állatokat, értékes gazdasági felszerelést. Kifosztották a templomokat és az üzleteket, amit nem tudtak magukkal vinni, azt összetörték.¹⁰⁸ Kedvenc zsákmányuknak dohány és az alkohol¹⁰⁹ mellett a karórák bizonyultak.¹¹⁰ Az elfogyasztott nagy mennyiségű szeszestől lerészegedve nőket erőszakoltak meg. Bódult állapotban rendkívül erőszakosan viselkedtek, a nyílt utcán a nők védelmére kelő vagy német származású civileket lőttek agyon. Munkaképes férfiakat fogdostak össze, hogy a Szibériába tartó hiányos fogolyszállítmányok létszámát pótolják. A lakosság nagy részét a megszállás első heteiben rendkívül szervezetlen módon romeltakarító közmunkára kötelezték.¹¹¹

A szovjetek által okozott tetemes anyagi kárt még csak megbecsülni sem tudjuk. Tovább nehezíti dolgunkat, hogy a megszállást követő évek szocialista történetírása a fosztogatásokat rendre a németek számlájára írta.¹¹² Ugyanilyen nehézségbe botlunk a jogtalanul elhurcoltak kérdésében. Az önkényeskedések halálos áldozatairól és sérültjeiről azonban viszonylag pontos forrásokkal rendelkezünk: 300–400 főre tehető az ártatlan civil áldozatok száma, a sérülteké, megnyomorítottaké pedig még ezt is meghaladta.¹¹³

II. Debrecen újjáépítése a háború után

1. Újjáépítés a hároméves terv megindulásáig

A) Az újjáépítés intézményi feltételeinek kialakulása

Debrecen siralmas állapotát a harcok végeztével dolgozatomban bevezetőjében már részletesen szemléltettem. Mégis e részhez elérkezvén szeretném azt a ténytet ismét kiemelni, hogy a cívisváros szenvedte a legtöbb világháborús kárt arányaiban nézve a magyar városok közül.¹¹⁴ Az ostrom másnapján, október 20-án, mialatt a hátramaradó szovjet katonák még javában fosztogatták Debrecent, a Vörös Hadsereg katonai városparancsnoksága Kotlerevszkij alezredes vezetésével a pénzügyigazgatóság Csokonai Színház melletti, Kossuth utcai épületében rendezkedett be.¹¹⁵ Bár az irányító szerv próbálkozott a közrend megteremtésével,

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

lényegében december elejéig nem sikerült neki. Kotlerevszkij irányítási, biztonsági és rendőrségi helyettese, a jóval energikusabb Szotnyikov alezredes látott hozzá a vármegyházán a politikai, gazdasági és egyéb jellegű ügyek intézéséhez. Miután a konzervatív-jobboldali, illetve szélsőjobboldali szimpatizáns városi közigazgatási tisztviselők legnagyobb része még az ostrom kezdete előtt nyugatra menekült, a városparancsnok-helyettes olyan Debrecenben maradt tekintélyes személyeket keresett föl, akik a német megszállást követő időszakban nem kompromittálódtak. Október 21-én a Gömbös-kormány által kényszernyugdíjaztatott korábbi polgármester, kisgazdapárti Vásáry Istvánt polgármesteri, Herpay Gábor megyei főlevéltárost alispáni, Zöld József nyugalmazott polgármester-helyettest pedig közlelmezési munkakörrel bízta meg. Az új városvezetés döntően konzervatív-jobboldali érzelmű volt, számíthatott az egyházi vezetők és az egyetemi tanári kar támogatására. Átmenetileg a főispáni és törvényhatósági bizottsági feladatokat is kénytelenek volt ellátni.¹¹⁶

Az enyhébben megrongálódott városháza helyrehozatalát követően november 17-én újjáindult a közigazgatás. Újra fölállították a korábbi 11 városi ügyosztályt, ahol 22 fogalmazói beosztású előadó állt szolgálatba, Vásáry polgármester pedig határozatban közölte, hogy *"a polgármesteri ügyosztályok ügykörei változatlanul, az eddigi szabályok szerint érvényben maradtak"*.¹¹⁷ Hogy a rendfenntartást megkíséreljék, a közmunkára ideiglenesen behívandók szükséges létszámát pedig biztosítsák, Vásáry a városparancsnokság engedélyével fegyvertelen polgárőrséget szervezett, mely egy-egy tekintélyesebb gazdából és a köréjük tömörült legénységből állt. Ezek a csoportosulások látták el a külterületeken álló csárdák, tanyák, tanyasi iskolák őrzését, feladatuk volt a fosztogatások megelőzése.¹¹⁸ Jelentéseiből kiderül, hogy szűkös anyagi forrásaik ellenére feladatukat többé-kevésbé el tudták látni, bár a közmunkára behívandók kiállítására mindvégig komoly gondokat okozott számukra.¹¹⁹ A türelmetlen szovjet katonai vezetéssel a hátában a polgári igazgatásnak azonban sürgősen meg kellett oldania a problémát, a romeltakarításhoz és a Vörös Hadsereg számára szükséges fizikai munkákhoz nagyszámú közmunkást kellett biztosítani.

E válságos időszakban kezdték meg működésüket a politikai pártok. Érthető okokból a legharsányabban a Magyar Kommunista Párt (MKP) szervezkedett. A párt tagjai már november 15-én kiadták helyi újságjuk, a Néplap című napilap első számát Szilágyi József jogász, korábbi hazai illegális kommunista szerkesztésével. *"Da zaravstvuet Krasnaja Armija, kotoraja osvobodila nas!"*, vagyis *"Üdvözljük a felszabadító Vörös Hadsereget!"* – állt a mindössze két oldalból álló első szám címlapján, ilyen formában, latin betűkkel. Az aznapi *"Mi történt?"* című vezércikk a világháború okait és lefolyását értékelte kommunista szemszögből. *"25 év aljas, reakciós politikája, a dolgozók tudatlanságára építő ravasz propaganda művét csodálhatjuk most a füstölgő romokon"* – szögezte le Szilágyi az akkor még egyetlen debreceni sajtóorgánumban.¹²⁰

A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) első debreceni szervezete a hónap végén alakult meg Vásáry István, a komoly földbirtokkal rendelkező Vásáry testvérek, illetve Lévy Zoltán és Fényes Jenő ügyvédek kezdeményezésére, a tekintélyes cívisgazda Öry István elnökletével. A későbbiekben e jobboldali gyűjtőpárt vált a kommunisták legszívósabb polgári ellenfelévé a cívisvárosban is. Jelentékeny erőnek bizonyult még Debrecenben a különösen a vasúti dolgozók körében népszerű Szociáldemokrata Párt (SZDP), mely Selyem László elnökletével, Kovács János titkárságával, valamint Szabó István és Szabó Kálmán meghatározó véleményével szintén novemberben állította helyre a még a német megszállás idején betiltott helyi szervezetét. A Nemzeti Parasztpárt (NPP) kissé megkésve, csak december végén kezdett szervezkedni. Bár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

Debrecenben nem, Hajdú megyében meghatározó erőnek bizonyult, hamar népszerűvé vált a tiszántúli szegényparasztság körében.¹²¹

Szotnyikov városparancsnok-helyettes többször próbálta fölhasználni a debreceni városvezetést – gyakran Vásáryék véleményét utólag, beleegyezésük nélkül megmásítva -, hogy a Vörös Hadsereg propagandáját a még a németek ellenőrzése alatt álló országrész számára népszerűsítsék.¹²² A városparancsnok-helyettes ugyanis így akarta a magyar embereknek a fosztogatások következtében a Vörös Hadseregről kialakult jellemzően negatív képét eloszlatni. A rendkívül rutinos Vásáry, aki már átvészelte a város 1919 utáni rossz emlékű román megszállását, ekkor fölvetette Szotnyikovnak, hogy a szovjetek további eredményeket csak az esetben érhetnének el, ha a magyar félnek engedélyeznék egyfajta ideiglenes kormányserű szerv alakítását. Ez nem volt más, mint lényegében az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés ötlete.¹²³

Az elképzelés nagy vitát kavart szovjet vezető körökben, a megszállt keleti országrészt hamarosan moszkovita kommunisták, köztük Révai József¹²⁴ és Vas Zoltán¹²⁵ árasztották el. Ilyen körülmények között jött létre december 2-án Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF), három nappal később pedig ennek szervezete, a Debreceni Nemzeti Bizottság (DNB), a kommunista Juhász Nagy Sándor elnökletével.¹²⁶ A testületben kinevezések útján az ország, illetve a város közvéleményével szemben hamar baloldali túlsúly érvényesült.¹²⁷

Vásáry Szotnyikovnak tett javaslattétele és az MNFF, illetve a DNB megalakulása közti időszakban megkezdődött a debreceni kommunisták hatalmának szovjet támogatással történő növelése az események előkészítéseként. A városi polgárőrség helyett megalakult a belügyminiszteri irányítású rendőrség, melynek debreceni vezetője a Néplap korábbi szerkesztője, a kommunista Szilágyi József lett.¹²⁸ Mind a tisztikar, mind pedig a politikai nyomozógárda döntő többsége a kommunista szimpatizánsok sorából került ki. 1945 tavaszára kiépítették és állandó ellenőrzésük alatt tartották a ház- és utcabizalmi rendszert. Megkezdődhetett az MKP vélt vagy valós ellenségeinek felkutatása, zaklatása.¹²⁹

Miután Vásáry Istvánt december 22-én pénzügyminiszterré választották, rövid ideig Zöld József polgármester-helyettes vezette a várost. 1945. március 5-én a február 15-én megalakult, kétharmados többségben baloldali törvényhatósági közgyűlés a szociáldemokrata Szabó Kálmánt választotta polgármesternek. A Miklós-kormány eközben visszaállította a főispáni rendszert az önkormányzatok központi ellenőrzésére és irányítására. Debrecen főispáni székébe a kispalota Öry Istvánt nevezték ki január 4-én. Egy kormányrendelet következtében április 27-én megszűnt a szabad királyi városi cím.¹³⁰

Debrecen 1944 őszétől 1945. április 10-ig töltötte be az ideiglenes főváros funkcióját, volt az újjáéledő magyar államiság központja. A magyar állam újjászervezésében emberfeletti munkát hajtott végre Vásáry István polgármester, későbbi pénzügyminiszter: az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés számára 50 fronton inneni város és nagyobb község területéről gyűjtötte össze a képviselőket.¹³¹ A teljesen állampénztár, posta-takarékpénztár nélküli nemzeti kormány Vásáry pénzügyminisztériumának segítségével szervezte meg az állami alkalmazottak, a rendőrség javadalmazását, az elengedhetetlen közüzemek és intézmények, mint a vasút, a posta, vagy a diósgyőri vasgyár üzemviteli díját, a megszálló Vörös Hadsereg ellátásának összes költségeit szinte kizárólag a város házipénztárából, a Debrecen és vonzáskörzete területéről begyűjtött néhány százezer pengő adóból, valamint a helyi pénzügyintézetekben talált és felhasznált magyar és külföldi valutatartalékból fedezte.¹³²

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

B) Az újjáépítés első lépései, az élet újraindulása

Közvetlen a háború utáni években, a hároméves terv megindulását megelőző időszakban nagymérvű újjáépítéssel a szűkös anyagi feltételek és a megszállás körülményei miatt nem lehetett számolni. Feltétlen szükség volt azonban a közszolgáltatások, a legfontosabb üzemek helyreállítására.

Az első helyreállítási munkálatok még a háborús időkben, Debrecen első amerikai bombázását követően megkezdődtek. Az előírások rendkívül szigorúak voltak, a 280/1943. számú belügyminiszteri (B.M.) rendelet 2. §-a alapján a teljesen romba dőlt épületek újjáépítésére nem volt lehetőség, továbbá a munkálatok csak a kárt szenvedett épületek lakható, illetve használható állapotba történő helyezésére szorítkozhattak. A Magyar Királyi Iparügyi Minisztérium XIV. szakosztálya alá tartozó Mihálffy Loránd miniszteri főmérnök azonban többször küldött jelentést Budapestre arról, hogy az akkori debreceni városvezetés igyekezett megkerülni a szigorú rendeletet, a Magyar Királyi Ipari Anyaghivataltól valamivel több építőanyagot igényelt, mint amennyi feltétlenül indokolt lett volna. Egy anyaghivatali határozatból kiderül, hogy a város 500 000 db nagymértékű falazótégla, 500 000 db hornyolt cserép, 5 vagon (165 q) mész, 2 vagon (165 q) cement, 600 tekercs 120-as anyagszámú kátrányos fedéllemez és 9000 m² táblaüveg felhasználását igényelte és kapott felhasználására felhatalmazást.¹³³

Az ostrom utáni állapotok újjáépítési igényeiről, anyagiányáról nem rendelkezünk ilyen pontos mérőszámokkal, azonban a pusztulás mértékéből és az újjáépítés körülményeiből nyugodtan következtethetünk arra, hogy minden korábbi szükségletet meghaladott. Elsőként a Gázgyár és a Villanygyár súlyosan károsodott berendezéseinek, épületeinek ideiglenes javítására, a közhálózat használhatóvá tételére került sor. A komoly sérüléseket szenvedett villanytelep már 1944. október 21-én, mindössze két nappal a szovjetek ostromát követően áramot tudott szolgáltatni. A hónap végén a Nagyállomás és a Klinikák közötti közúti közlekedést oldották meg úgy, hogy az 1880-ban készült, már régóta üzemben kívül helyezett kis gőzvasutat állították szolgálatba.¹³⁴

A közmunkára kötelezett lakosság szállásigényektől kényszerítve a még kijavítható állapotban lévő lakóházakat hozta lakható állapotba, a nagy lakásokat megosztották, leválasztották. Az illetékes műszaki ügyosztály minden esetben mérlegelte a helyreállítás realitását, ahol erre remény sem mutatkozott, ott inkább az épület bontása mellett döntöttek. Ha volt rá lehetőség, a leegyszerűsített, olcsó és gyors újjáépítést alkalmazták.¹³⁵ A bontott építőanyagot a javítható épületek tatarozásához használták fel, gondosan beosztva. A törvényhatósági közgyűlés a városháza leégett tetőzetének kijavítását vállalatba adta.¹³⁶

Ez a sürgető, átmeneti helyreállítás a főutcán¹³⁷ sajátos utcaképet alakított ki. Ideiglenesen kisüzetek kerültek a romépületek visszabontott falai mögé, a lerombolt épületek megmaradt falaiból kerítések lettek. A háború pusztításai, a kényszerű bontások azonban a nagyszámú ideiglenes megoldás mellett kisebb részben városfejlesztési célokat is szolgáltak. Az 1945. június 27-ei közgyűlésen határoztak a Szent Anna utca bevezető szakaszának már régóta esedékes kiszélesítéséről.¹³⁸

Levéltári források alapján megtudhatjuk, hogy komoly gondokat okoztak a Vörös Hadsereg gyakran önmaguknak ellentmondó utasításai. Öry István városi főispán a honvédelmi miniszter helyettesítésével megbízott közellátásügyi miniszter felszólítására 1945. január végén utasította Gáll Ferenc honvéd főtisztviselőt, hogy a szovjetek kifejezett igényei szerint újra szervezze meg a 17. kiegészítő parancsnokságot a Szent Anna utca 35. szám alatti korábbi első emeleti irodájában a fennmaradt háborús iratanyagok felkutatására,

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

begyűjtésére, a szovjet katonai parancsnokságnak történő azonnali továbbítására. Az említett helyiséget azonban szovjet katonák foglalták le, Gáll Ferenc nem tudott oroszul és tolmács sem állt rendelkezésére. Az eset képet ad a Vörös Hadsereg több esetben önkényes lakásfoglalásairól és megmutatja a megszálló hatalommal való kényszerű együttműködés nehézségeit.¹³⁹

A korabeli rendőrségi jelentésekből még összetettebb képet alkothatunk a város általános állapotáról, a közmunkák megszervezésének nehézségeiről. Az 1944. november 2-án szovjet katonai parancsra végrehajtott gyors katonai népszámlálás a meghódított városban 48 067 lelket írt össze. Ezzel szemben egy 1945. február 4-ei rendőrségi jelentés már 90 331 városlakóval számolt, 1033 frissen a városba érkezett személyről tett említést. Egy február 13-ai számadás 91 328 debrecenit jelentett, ebből 1997 főt számított a legutóbbi hullámban visszaérkezettekhez és az újonnan betelepültekhez. A további rendőrségi jelentések hasonló nagyságrendű számokat adtak meg. 1945 telén és tavaszán akár heti 1000–2000 fővel nőtt a város népessége.¹⁴⁰ Mivel a tendencia a későbbiekben is folytatódott, a város lakossága 1949-re már elérte a 110 963 főt. Ez a lélekszám megközelítette a hadba lépés előtti 119 608 fős népességet.¹⁴¹ A rendőrség február 20-án 150 elszállásolt szovjet tisztet és 3623 közkatonát jelentett. Az itt állomásozó szovjetek száma a háború befejezéséig még jelentősen ingadozott, de a városnak rendre ezres nagyságrendű megszálló katona elszállításáról kellett gondoskodnia.¹⁴²

A rendőrség jellemzően százas nagyságrendű bűncselekmény elkövetését jelentette, melynek többsége lopás volt, ennél nagyobb bűncselekmények elkövetése azonban ritkán fordult elő. Szembetűnő viszont, hogy a belügyminiszteri irányítású rendőrség egyre több személyt internált politikai okokra hivatkozva és megugrott az öngyilkosságok száma is.¹⁴³ A közmunkákért felelős Munkaközvetítő Hivatal kifejezetten alacsony határfokon működött, nehézségeket okozott számára a szükséges munkaerő biztosítása. A rendőrség február 13-án tett jelentéséből kiderül, hogy a hivatal 6723 egyént idéztetett közmunkára, ennek közel fele, 3186 fő nem jelent meg. A távolmaradók közül pedig csak 1171 fő ellen indult kihágási eljárás.¹⁴⁴

A közmunka körülményeinek szigorítására már a korábbiakban is javaslatok születtek. 1944. november 19-én a IV. kerület vezetője írt ez ügyben Vásáry polgármesternek címezve hivatalos levelet. Az időszakban a körzetek munkaigénye folyamatosan nőtt, ámde az ekkorra már részben helyreállított vasút, Vagonygár, Villanygár, Bőrgyár és Közvágóhíd a munkaerő jelentős részét elszívta. Emellett fokozatosan a kereskedelem is újjáéledt, ami a komoly kereskedő hagyományokkal rendelkező Debrecenben úgyszintén a népesség jelentékeny részét érintette. Az illetékes ügyosztály ekkor durvább eszközöket kezdett alkalmazni, az utcán szovjet katonai, polgárőri, majd rendőri segítséggel munkásokat fogdosott össze. A 103/1944. számú rendelet azonban ezt a gyakorlatot ellehetlenítette: leszögezte, hogy munkaerőt csak a lakásokból lehet előállítani. A városlakók ezt a rugalmasabb szabályozást előszeretettel játszották ki: nem nyitottak ajtót a hivatal embereinek, elrejtőztek lakásukban.¹⁴⁵

A kerületi vezető a következő javaslatokat tette: állítsák vissza a Debrecenben az 1890-es években eltörölt általános közmunka-kötelességet, létesítsenek közmunkahivatalt, vegyenek jegyzékbe minden 16 és 65 év közötti munkaképes férfit és nőt, a közmunka-kötelezettség terjedjen az üzemek alkalmazottaira is, továbbá élelmiszerjegy csak a közmunkahivatal által lepecsételt közmunkalap birtokában legyen igényelhető. Ugyanakkor a városi tanácsnok javasolta, hogy a kötelezettség legyen megváltható bizonyos összeggel (16 pengő).¹⁴⁶

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

Hogy a Vörös Hadsereg a közmunkaüggyel kapcsolatos elégedetlenségét demonstrálja, az egyik átvonuló katonai alakulat parancsnoka 1945 januárjában a városháza teljes személyzetét, a polgármestert, az éppen vele tárgyaló Révész Imre református püspököt és az összes városi tisztviselőt közmunkára vezényelte. A városiak körében érthető módon feltűnést keltett a főutcán felsorakoztatott és a Nagyállomás felé kísért lapátos osztag élén a polgármesterrel és a püspökkel. A csoportot végül a gyorsan a helyszínre siető Szothy városparancsnok-helyettes szabadította ki.¹⁴⁷

Ha a korszak szűkös közéletéről és az éppen újrainduló kereskedelemről szeretnénk behatóbb képet kapni, ismét a rendőrségi jelentéseket kell szemügyre vennünk. Az óriási kielégítetlen igények miatt virágzott a feketepiac, a feketézésben az ide vezényelt szovjet katonák is tevékenyen részt vettek, velük szemben a hatóság emberei tehetetlenek bizonyultak. A visszaélésektől sem mentes és a közegészségügyi kockázatokat is magában hordozó ellenőrizetlen kereskedelemre a rendőrség állandó razziákkal válaszolt, hogy az üzleti életet szabályozott keretek közé terelje. 373 rendőr vett részt az 1945. január végétől kezdődő megtervezett akciókban. Január 30-án a Kassa úti zsibvásáron ütöttek rajta: az élelmiszerárusokat átterelték az élelmiszerpiacra, az igen magas áron húst mérő és az összerabolt iparcikket horribilis áron árusító szovjet katonákkal azonban nem tudtak mit kezdeni. Február 5-én a Simonffy utcai tejpiac, illetve a Csapó és Rákóczi utcai élelmiszerpiacok átvizsgálása következett. Az árusokat a hatóságilag előírt árak betartására kötelezték: egy rendőrségi jelentés elképedve ad számot arról, hogy a razziát megelőzően egyes tejtermékek – különösen a vaj – az előírt legmagasabb ár tízszeresén cseréltek gazdát.¹⁴⁸ Ugyanakkor az ellenőrzések a rendőrségi visszaélésektől sem voltak mentesek. Szemet hunytak a kommunista szimpatizáns feketézők tevékenysége fölött, gyakran részesedést kértek az illegális üzletből.

Az egykori baromfivásár tér elsorvadt, 1947-ben megkezdték beépítését. A terménypiac (a Nyugati utca területén) és a szénavásár tér (mai Segner tér) azonban a háború utáni években tovább működött.¹⁴⁹ A gyárak pusztulása következtében az 1945 és 1950 közti időszakban reneszánszát élte a paraszti kézműipar, a kisiparosok rendelései is megugrottak. Mivel a korszakban a parasztok még az egész Tiszántúlon csizmában jártak, a háborúban megtépzott ruházatot pedig valamelyest fel kellett javítani, a regionális jellegű debreceni vásárokon jelentős bevételekre számíthattak a csizmadiák és a szabók. A bútorgyár világháborús megsemmisülése miatt jól megélhettek az asztalosok is, ha nyersanyagban nem is bővelkedtek. A pékségek ekkor még kisüzemi keretek között működtek, a vásárok következtében virágzott a hagyományos debreceni percesek mestersége. A háború utáni édességszúke miatt megrendelésre számíthattak a mézeskalácsosok. A Libakert, Tégláskert és a többi kertészet bolgárkertészetei még szintén évekig működtek, a külsőségek, így a Hortobágy állattenyésztése, a nyájak, gulyák és ménesek viszont gazdasági értelemben véve hanyatlani kezdtek, egyre inkább elszakadtak a civisgazdaságoktól, végül állami keretek között már csak turisztikai szerepet tölthettek be. A hentes- és mészárosipar is megszűnt hagyományos keretei között, a böllérek beolvadtak a Közvágóhíd mellett létrejött húsüzemekbe.¹⁵⁰

Debrecen a könyvnyomtatás magyarországi megjelenése óta az ország egyik meghatározó kulturális, oktatási központja volt. A háborús események során azonban iskolái szinte teljesen elnéptelenedtek, az iskolaépületeket honvédelmi célokra kellett igénybe venni. A Tiszántúlon zárták be kapuikat először a tanintézmények: 1944. március végén a népiskolák, valamivel később pedig a középfokú intézetek. A front átvonultával mind az iskolaépületek, mind a tanfelszerelés súlyos károkat szenvedett. A harcok végeztével óriási újjászervező és

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

újjáépítő munka várt a tankerületi igazgatóságra, melynek oroszlánrészét Révész Imre református püspök, tankerületi főigazgató és Juhász Géza egyetemi tanár vállalták.¹⁵¹

A közmunkákkal kapcsolatban általában közömbös vagy negatív hozzáállású lakosság az iskolák helyrehozatalát más munkálatokkal szemben kifejezetten a szívügyének tekintette. A polgári igazgatás és az egyházak könnyen tudták mozgósítani a gyermekeik sorsa felől aggódó szülőket, ha az iskolaépületek kijavításáról volt szó. A szülők gondoskodtak az iskolaépületek fűtéséről és a diákok élelmezéséről egyaránt. A tanulók legnagyobb része is bekapcsolódott a társadalmi munkába, jócskán kivette a részét a romok eltakarításából és az újjáépítésből. A városvezetés a szűkös anyagi lehetőségek ellenére igyekezett a nagy feladathoz minden forrást biztosítani: az oktatásügyet a város presztízskérdésként kezelte.¹⁵² 1945. november 13-án kinyitott a Csap-Jókai utcai református népiskola, december 1-jére pedig már a város 16 elemi iskolájában, 35 tanteremben, 72 oktatóval folyt a tanítás.¹⁵³

A súlyosan megrongálódott óvodákat is helyre kellett állítani. Bombatalálat érte a Tímár utcai óvodát, teljesen elpusztult a Nagyváradi utcai épület. A megfeszített helyreállítási munkálatok következtében azonban 1946/47-re már 14 óvoda működött Debrecenben 32 óvónővel.¹⁵⁴ Ugyanekkor 17 népiskola és 55 általános iskola várta 11.833 tanulóját 442 pedagógussal.¹⁵⁵

Hasonlóan nagy feladatnak bizonyult a középfokú iskolák újraindítása. A gimnáziumok közül az Egyetemi Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma a Simonyi úton, az Állami Fazekas Mihály Gimnázium a Hatvan utca 44., a Római Katolikus Piarista Gimnázium a Szent Anna utca 17., a Római Katolikus Svetits Leánygimnázium a Szent Anna utca 27., a Református Kollégium Gimnáziuma a Péterfia utca 1-7., a Dóczi Református Leánygimnázium pedig a Kossuth utca 33. szám alatt folytatta munkáját. A helyi izraelita hitközség emberfeletti anyagi ráfordításai útján még az 1920-as évek elején megépült Zsidó Gimnázium azonban a holokauszt pusztításai miatt végleg megszűnt.¹⁵⁶ A hat gimnázium mellett újra kinyitotta kapuit két tanítóképző intézet, két kereskedelmi középiskola, – ha rövid időre is – két polgári iskola, egy ipari leány-középiskola, egy fémipari iskola és a városi zenede.¹⁵⁷

2. A civisvilág alkonya – újjáépítés a hároméves terv megindulása után

A) Az újjáépítés intézményi feltételeinek megváltozása

Bár az 1945. évi nemzetgyűlési választások eredményei Debrecenben az FKGP, Hajdú megyében pedig szintén az FKGP, illetve az NPP fölényes népszerűségét bizonyították, az MKP erőszakos pozícionyerése mind a városban, mind a megyében megkezdődött.¹⁵⁸ A belügyminiszteri rendőrség törvényellenes akció mellett a Néplap sajtótámadásai is egyre agresszívabbá, politikai és tájékoztatási szempontból egyre kevésbé korrektté váltak, elsősorban népszerű kiscgazda képviselők ellen közölve lejárató, uszító cikkeket.

A kommunisták nem válogattak a politikai eszközökben, s a megszálló hatalom nyomására fenntartott koalíció is az ő érdekeiket szolgálta. Ahogy az országban, úgy Debrecenben is előszeretettel alkalmazták a szalámitaktikát: 1946 márciusára sikerült elérniük, hogy a konzervatív világnézetéből egy betűt sem földadó, a kommunistákkal semmilyen kérdésben lepaktálni nem hajlandó Vásáry Istvánt és körét kizárják a Kiscgazdapártból. E lépésük az FKGP debreceni szervezetét igen érzékenyen érintette.¹⁵⁹

A Kiscgazdapárt elszigetelésére létrehozott Baloldali Blokk Debrecenben még budapesti tevékenysége előtt, március 5-én aktivizálódott. Március 19-én tartott nagygyűlésükön, hogy tömegbázisukat kiszélesítsék, 100 munkáslakás építését és különböző

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

megyei közmunkák létesítését követelték. Jelszavaik a "harácsoló tőkések", a "szabotáló malmosok", "a Horthy-fasiszta úri középosztály" és a jogtalanul elvett földjeiket visszaperelő "kizsákmányoló birtokosok" ellen rendkívül erőszakossá váltak.¹⁶⁰

A közvéleményt megdöbbenítették a Néplapban a hitélet és az egyházak ellen intézett kirohanások. 1946. november végén városunkba érkezett Mindszenty József hercegprímás, hogy Bánáss László plébánost püspökké szentelje. A kommunista lap innentől kezdve folyamatosan támadta a bíboros személyét. *"A hercegprímás támad a népi demokrácia ellen"*, a katolikus egyház áll *"a népellenes áramlatok élén. A középosztályon keresztül akarják érdekeiket megvédeni"* – szögezte le az újság egy 1947. januári száma.¹⁶¹ A református többségű Debrecen kigazda képviselői szolidaritást vállaltak a katolikus hívekkel. Tiltakozásukat fejezték ki a Debrecen című helyi kigazda lapban akkor is, amikor ismeretlen tettesek Prohászka Ottokár korábbi székesfehérvári püspök szobrát ledöntötték és megcsonkították az egykori koronázóvárosban.

Májustól augusztusig a sajtó a hároméves terv körüli vitáktól volt hangos. Az 1947. augusztus 31-ei "kékcédulás" országgyűlési választásokat követő időszakban, miután a kommunisták választási csalások és különböző visszaélések útján lényegében megszerezték a hatalmat, Debrecenben leszámoltak mind az SZDP, mind az FKGP, mind pedig az NPP megalkuvásra nem hajlandó szárnyával. Mindegyik pártban csak az MKP akaratának behódoló, az azt majdhogynem szolgálai úton követő, ésszerű kritikát semmiképpen sem gyakorló elemek maradhattak. A megtisztított FKGP helyi képviselői a Debrecen 1947. november 25-ei számában, az Illúziók nélkül című cikkben fejezték ki megalkuvásukat, az SZDP-t 1948. február 26-ára sikerült a munkáspártok egyesülési tanácskozási kapcsán a kommunisták igényei szerint megtisztítani. A fúzió pár hónappal később történt meg: május 9-én lezajlott az MKP és az SZDP debreceni egyesítő konferenciája, megalakult a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) helyi szervezete.¹⁶²

A diktatúra ekkorra már lényegében a civisvárosban is teljesen kiépült, már csak formális külsőségek voltak hátra. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront helyi szervének, a Népi Bizottságnak felállítása Debrecenben kissé megkésve történt meg, emiatt az MDP Központi Vezetősége az elégedetlenségét tolmácsolta.¹⁶³ Az 1949. évi, a demokratikus külsőségekre már ügyet sem vető népfront választásokon Debrecenben az országos átlaghoz hasonló eredmények születtek (97,1 %), ezt követően a helyi pártbizottság "felkérte" a "szövetséges pártok" vezetőit, hogy az úgynevezett népi demokrácia további építésének céljából lépjenek át az MDP-be. E lépés volt a diktatúra debreceni kiépülésének záróakkordja.¹⁶⁴

B) A hároméves terv Debrecenben

A szovjet megszállást követő időszak gyors, kivitelezését tekintve átmeneti, de a kialakult körülmények miatt ideiglenesen mindenképpen szükséges megoldásai után hamar fölmerült az igény egy tartós, végleges rendezésre.

Az 1946. március 3-án tartott városi közgyűlés rendelkezett a háborúban károsodott nagyerdei sporttelep helyreállításáról. A lakásínség enyhítéséről a városvezetés augusztus 30-án döntött: határozat született a régi baromfivásártér Böszörményi út menti üresen álló területének 100 darab kis kertekkel is rendelkező munkáslakással történő beépítéséről. A kislakásos lakótelep nagy része a háborúban súlyosan megrongálódott tűzéraktanya építőanyagából épült föl. Hasonló uniformizált szoba-konyhás lakóingatlanok létesültek a Dobozi utcai bérháztelepen is.¹⁶⁵

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

A szabadságharc közeledő centenáriuma miatt mind esetékesebbé vált az egyben történelmi emlékhely Nagytemplom helyreállítása. A város emblematikus épületének javításra szoruló állapotáról a kisgazdapárti Debreczen 1946. október 25-én két cikket is írt: *"A Nagytemplom megrongálódott épülete az őszi esők, a várható havazások következtében további veszélynek van kitéve. Az Újjáépítés-ügyi Minisztérium most 400 000 forintot utalt ki a tetőzet helyreállítására, hogy az épületet az időjárás viszontagságai következtébeni veszélyektől megóvja. Az elmúlt napokban Debreczenben járt az Újjáépítés-ügyi Minisztériumtól egy főmérnök. A Nagytemplom tetőzetének helyreállítására nyilvános versenytárgyalást hirdetnek meg, igen rövid határidőre, hogy még a tél bekövetkezése előtt tető legyen a megrongált történelmi nevezetességű Nagytemplomon"* – volt olvasható a 400 ezer forint a Nagytemplom helyreállítására című cikkben. Szintén ez a szám foglalkozott a korábbi Magyar Királyi Törvényszék épületének helyreállításával kapcsolatban felmerült kérdésekről.¹⁶⁶

Az újság 1947. május 1-jei száma a Petőfi tér a rendezéséről számol be. A munkálatok jelentős munkalehetőséget biztosítva a műszaki ügyosztály tervei alapján történtek: *"A tér rendezése során helyet fognak biztosítani az itt felállítandó Petőfi-szobornak. A Petőfi tér rendezése körülbelül 300 000 forintba kerül. Az ez évi pótköltségvetés 50 000 forintra nyújt fedezetet, a fennmaradó összeget a jövő évi költségvetésben biztosítják."*¹⁶⁷

A legnagyobb mértékű át- és újjáépítés azonban csak ezután következett. A megszálló Szovjetunió gazdasági modelljét másolva az ekkor már komoly befolyással rendelkező kommunisták kierőszakolták az országgyűlésben a hároméves terv megszavazását. A gazdasági terv 1947. augusztus 1-jén indult meg, a közeledő országgyűlési választások miatt különösen nagy sajtóvisszhang kíséerte.

A tervet már előkészítő szakaszában kiélezett sajtóvita mellett értékelték az egyes politikai pártok debreceni lapjai, azonban ekkora már az az abszurd helyzet állt elő, hogy a mandátumok többségét birtokló Kisgazdapárt a kommunista frakció egyes ötleteit, így magát a tervgazdálkodást és a szövetkezetesítést, hogyha még ésszerű kritikát is gyakran alkalmazva, de bizonyos korlátok között méltatni kényszerült.

A kommunista Néplap 1947. április 30-án támadást intézett a Kisgazdapárt ellen Kormányprogrammá kell tenni a hároméves tervet! című vezércikkében: *"Mindenáron azt akarják bemagyarázni, hogy ezt a nagy építő munkát nem lehet, csak külföldi segítséggel megvalósítani"* – volt olvasható a címlapon. A cikk írója azonban bizonygatta, hogy Gerő Ernő¹⁶⁸ kommunista közlekedésügyi miniszter nem kissé demagóg és a realitásoktól elrugaszkodott álláspontja szerint a terv kivitelezhető pusztán *"a magyar nép hősiességével, a munkások, parasztok, értelmiségiek erejével, tudásával."* A sorok burkoltan azt is sugallták, hogy az FKGP direkt akadályozza a tervet, mivel így akarja szabotálni a gazdaságot s ennek következtében polgárháborút szítani.

Augusztus 1-jén a vezércikk az Előre a hároméves tervért! címet viselte. A címlapon nagy, félkövér betűk hirdették: *"Ma délután fél 4 órakor Rákosi Mátyás¹⁶⁹ beszél Csepelen rádióközvetítéssel a hároméves terv első napján – Pártszervezetek! Elvtársak! Szervezzétek meg a beszéd tömeges hallgatását!"*

Az aznapi Néplap igyekezett a háború utáni eddigi összes újjáépítő munkát, előnyös gazdasági intézkedést a kommunisták érdemének tulajdonítani, azonban minden gazdasági nehézségért a "reakciót", nyíltan vagy burkoltan a kisgazdákat okolta: *"Jól emlékszünk még rohambrigádok erőfeszítéseire, akik közvetlenül a felszabadulás után pártunk vezetésével, mozgósításával lehetővé tették, hogy az élet meginduljon. Hol voltak még akkor az*

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

'arányosítást' követelők? Egyetlenegy esetre sem emlékszünk vissza, hogy ezek az urak valaha is követelték volna a rohamunka arányosítását!"

Azonban mint azt tudjuk, az itt felsoroltakból egy szó sem volt igaz. Az újjáépítést a később a kommunisták által eltávolított Vásáry István polgármester és köre szervezte meg, s az olyan történelmi múltú intézmények, mint az egyházak, melyeket az MKP "végképp eltörölni" szándékozott, szintén óriási erőfeszítéseket tettek az életkörülmények javításáért.

Bár a szociáldemokraták és a kisgazdák a kommunistákénál józanabb, a környezeti feltételeket, társadalmi hagyományokat jobban szem előtt tartó helyi tervjavaslatot készítettek, sőt, a kisgazdák javaslata energetikai és környezettudatossági szempontokból még korát is jócskán meghaladta,¹⁷⁰ az újjáépítés ezen szakasza lényegében a debreceni MKP döntései alapján, erőszakos iparosítási szempontokat sulykolva kezdődött meg.¹⁷¹

Az Építésügyi Minisztérium debreceni kirendeltsége a Király utca (később Ságvári Endre, ma Vásáry István utca) 2. szám alatti átépített bérházban rendezkedett be, itt működött a debreceni építési főigazgatóság is. Ezen intézmény keretein belül készítette el Kalenda Lóránt műszaki tanácsnok Debrecen új rendezési tervének vázlatát, melyet a hároméves terv városfejlesztési munkálatainál is figyelembe vettek.¹⁷²

A városi közgyűlés 225 661 000 forintot irányozott elő fejlesztésekre, ebből 122 200 000 Ft-ot a mezőgazdaságba, 27 164 000 Ft-ot az iparba és az energiatermelésbe, 58 078 000 Ft-ot a közlekedés és általános városfejlesztés, 18 219 000 Ft-ot pedig az oktatás, a kultúra, illetve a szociális- és egészségügy területére tervezett befektetni.¹⁷³ Folytatódott a romos épületek rendbe hozása, a sérült útburkolatok kijavítása. Befejeződött a Dobozi utcai bérháztelep munkáslakásainak megépítése.¹⁷⁴ Az Országos Tervhivatal az első tervén munkálataira további 25 millió forintot irányzott elő, ezt az összeget elsősorban egészségügyi és kulturális beruházásokra fordította a városvezetés. Kijavították az OTI-székházat, egyetemi tanári lakások létesültek, tatarozták a Déri Múzeumot és a Nagytemplomot, fejlesztették az egyetemi gyakorlógimnáziumot, valamelyest javították a tanyasi iskolák körülményeit.¹⁷⁵

A romos Vagongyárat kijavították, részlegesen gépesítették. A legsúlyosabb világháborús károkat szenvedett Hajlított Bútorgyár Salétrom utcai telepét 35%-ban újjáépítették.¹⁷⁶ A Dohánygyárban szociális beruházásokat hajtottak végre: elsősegélyhely, betegszoba, férfi és női öltözők, mosdók létesültek. A Bőrgyár üzemét bővítették, az elpusztult raktárépületek helyett újakat emeltek. Textil- és Harisnyagyár létesült. 1949-re már teljes kapacitással dolgozott a Richter Gyógyszergyár.¹⁷⁷ Tatarozták az Egyesült Kefegyár megsérült épületeit.¹⁷⁸ Befejeződött a Közvágóhíd javítása, újjászervezték a Táncsics Cipőgyárat, létrejött a Debreceni Községi Kenyérgyár, illetve az Italipari Községi Vállalat. Újjáépítették a Villanygyárat és a Gázgyárat, előbbiben korszerűbb gőzturbinát, utóbbiban Didier-kemencét telepítettek.¹⁷⁹

Bár Debrecen újjáépítésében elsősorban mennyiségi-extendív szempontok érvényesültek, a nagy lendülettel végrehajtott munkálatoknak voltak erényei is: a hároméves terv valamelyest orvosolta városunkban a tömeges lakásigényt, a gépesített üzemek aránya a háború előtti állapotokhoz képest 78,5%-kal nőtt. 1948-ra a munkanélküliséget lényegében teljesen felszámolták.¹⁸⁰ Noha jellegét tekintve a debreceni ipar – a város adottságainak megfelelően – elsősorban továbbra is mezőgazdasági termékeket feldolgozó ágazat maradt, a korábbi hagyományos gazdaságszerkezetet, az évszázados múlttal rendelkező családi vállalkozásokat teljesen szétverték. A magánipar a szovjet megszállás előtti 74%-os aránya 41,5%-ra csökkent.¹⁸¹ A kommunista diktatúra kezdetével véget ért Debrecenben a félezer éven keresztül virágzó cívisvilág.

Összegzés

Dolgozatomban megpróbáltam reális képet alkotni Debrecen második világháborús pusztulásáról és a város háború utáni újjáépítéséről. A téma feldolgozásánál korabeli sajtótermékekre, kiadványokra, visszaemlékezésekre, levéltári és szakirodalmi forrásokra egyaránt támaszkodtam.

Munkám első felében bemutattam, hogy a második világháborúban elsősorban az anyagi veszteségek tekintetében milyen jelentős károkat szenvedett lakóhelyem. A légitámadások, a holokauszt, illetve a szovjet ostrom és megszállás okozta anyagi károkat külön fejezetekben tárgyaltam, a lényeges országos és világpolitikai összefüggéseket csak ott és csupán akkora mértékben ismertettem, ahol az feltétlenül szükségesnek bizonyult.

A szovjet megszállást követő időszak történéseinek feltárásánál elsősorban korabeli újságcikkekre, levéltári forrásokra hagyatkoztam. Az újjáépítés kérdésében arra a megállapításra jutottam, hogy a romeltakarítást a helyi sajtóban kizárólag a kommunista Néplap propagálta, próbálta demagóg módon az érdemeket egyedül magának kisajátítani. A kiscgazda Debreczen a helyi építkezésekről kivétel nélkül objektív cikkeket közölt, politikai publikációi elsősorban országos jelentőségű történésekre reflektáltak. A Néplapénál összehasonlíthatatlanul magasabb stilisztikai színvonalon védelmezték a helyi konzervatív lap újságírói az igazi demokráciát, a polgári demokratikus értékrendet egészen addig, amíg végleg el nem hallgattatták őket. Ezt a szembenállást munkámban a két jelentős lap cikkeiből kiragadott idézetekkel igyekeztem szemléltetni, alátámasztani.

A harcok végeztével városunk vezetői kitartóan fogtak hozzá az újjáépítés megszervezéséhez abban a reményben, hogy egy szabad, demokratikus, független ország regionális központját építik újjá. Elhatározásukban hamar csalatkozniuk kellett, ám érdemeiket, tiszta szándékukat a kommunista diktatúra árnya és a szovjet megszállás ténye semmivel sem kisebbitik.

IRODALOM

I. Könyvek, tanulmányok

- BARANYAI Béla (1976): Adalékok az első hároméves terv megvalósításához Debrecen iparában. Debrecen.
- BARANYAI Béla (1974): *Államosítások Debrecenben, Hajdú és Bihar megyékben. A nagyüzemek államosításának negyedszázados évfordulójára*. Tanulmányok és források..., Debrecen, 67–79.
- BARANYAI Béla (1976): *Az ipari termelés megindítása Debrecenben a felszabadulás után. A munkásellenőrzés, az üzemi bizottságok és munkaszövetkezetek szerepe az ipari helyreállításban és a termelés megszervezésében*. Tanulmányok és források..., Debrecen, 5–40.
- BARANYAI Béla (1980): *Hajdú, Bihar megyék felszabadulása és a népi demokratikus átalakulás kezdetei: 1944. október – 1945. november*. Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1945–1948, 1. köt. Szerk.: FEHÉR András – TOKODY Gyula. Debrecen.
- BENCZE Tamás – NAGY Attila (2003): *Üdvözlét a régi Debrecenből*. Uropath Bt., Debrecen.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- BÉNYEI Miklós (1997): A debreceni sajtó 1944 után. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 337–356.
- Debreczeni Képes Kalendárium, 1944.
- Debreczeni Képes Kalendárium, 1946.
- Debreczeni Képes Kalendárium, 1947.
- Debreczeni Képes Kalendárium, 1948.
- DURKÓ Mátyás (1997): A közművelődés fő vonala Debrecenben 1944-től 1956-ig. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 181–188.
- FARKAS Dezső – UJLAKY Zoltánné (1986): Debrecen a háborúba lépéstől a felszabadulásig 1941–1944. In: *Debrecen története 4. 1919–1944.* Szerk.: TOKODY Gyula. Debrecen, 415–444.
- FEHÉR András – VERESS Géza (1997): A demokrácia ígététől a kommunista diktatúráig. Debrecen politikai közléte 1944–1947. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 9–38.
- FILIPPINYI Gábor – PAPP József (1997): A városépítés története 1944–1990. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 85–120.
- GALLAND, Adolf (1991): *104 légigyőzelmem.* Elsők és utolsók. HungAvia, Budapest.
- GAZDAG István – VASKÓ László szerk. (1981): *Népi demokratikus átalakulás Hajdú, Bihar megyékben 1945. november – 1948. június.* Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1945–1948, 2. köt. Debrecen.
- HORVÁTH Attila (2014): *Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban. A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2.* Lícium-Art Kiadó, Debrecen.
- KOSÁRY Domokos (1987): *A történelem veszedelmei.* Magvető Kiadó, Budapest.
- *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Budapest, 1948.
- MCDONOUGH, James L. (2009): *The Wars of Myron King: A B-17 Pilot Faces WWII and U.S.-Soviet Intrigue.* Knoxville.
- MIKECZ Ferenc: Harminc éve jelent meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottságának programja. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* Debrecen, 1975. p. 185–196.
- MIKECZ Ferenc: *Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1948-1956.* Debrecen, 1986.
- OSZK Vásáry-iratok
- PATAKY Iván (1992): *Légiháború Magyarország felett.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 361.
- PETŐ Béla (1975): Debrecen villamosközlekedésének fejlődése a felszabadulástól napjainkig. In: *Hajdú-Bihar megye közúti közlekedésének fejlődése.* Debrecen, 91–94.
- SÍRÓ Béla (2007): Debrecen megpróbáltatásai. Természeti csapások, járványok, háborúk. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen.
- SŐREGI János: *Debreceni napló.* DEENK Kézirattár /Ms.13/34.
- SÜLI-ZAKAR István (1997): Debrecen a regionális központ. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 39–84.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- SZÁMVÉBER Norbert (2002): *Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében*. Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest.
- VARGA Gyula: Néprajzi, népművészeti örökség és útkeresés. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Szerk.: OROSZ István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. p. 121–140.
- VÁSÁRY István: Emlékiratok. DEENK Kézirattár /
- VASKÓ László (1997): Debrecen közoktatásügye az 1944–1948-as koalíciós időszakban. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Szerk.: OROSZ István. Debrecen.
- VIDA István (1986): *Koalíció és párharcok 1944–1948*. Széchenyi Kiadó, Győr.

II. Időszakos kiadványok

- Debreczeni Újság – Hajdúföld 1944
- Debrecen 1945–1949.
- Néplap 1944–1949.
- Tiszántúli Népszava 1945–1948.
- Debreceni Szabad Szó 1945–1948.

III. Levéltári források

- MNL-HBML IV. B. 1403/a. – 27/1945. bkgy.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 22804/1945.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 26370/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 27008/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 27748/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 31989/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 41551/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 41644/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 41846/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 42200/1944.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 7005/1945.
- MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 7007/1945.
- MNL-HBML IV. B. 1408/a. – 624/1944.
- MNL-HBML IV. B. 901/b. – 59/1944.
- MNL-HBML VI. 402/a. – 74/1944. eln.
- MNL-HBML VI. 402/a. – 75/1944. eln.
- MNL-HBML VI. 402/a. – 77/1944. eln.
- MNL-HBML VI. 402/a. – 84/1944. eln.
- MNL-HBML XVII. 403/a. 5. d. – 2613/1945.
- MNL-HBML XVII. 403/a. 7. d. – 4496/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 1/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 10/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 11/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 2/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 3/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 4/1945.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 5/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 6/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 7/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 8/1945.
- MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 9/1945.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 10376/1948. II.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 1072/1947.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 1153/1947.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 1594/1948.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 1658/1948. II.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 16819/1947. II.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 23424/1946.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 267/1947. bkgy.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 32976/1946. II.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 38806/1947. II.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 4117/1947.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 4295/1947.
- MNL-HBML XXI. 505/b. 2. d. – 557/1948.
- TtREL I. XXX.b.45. Debreceni Egyházmegye 460/60/1945.
- TtREL I. XXX.b.45. Debreceni Egyházmegye 64/1945.
- TtREL. I. XXX.b.45.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

FÜGGELÉK

A Nagytemplom tatarozása a háború utáni években. A nyugati torony tetején (a kép bal oldalán) jól látható, ahogy az 1944. szeptember 17-ei légitámadás következtében megrongálódott gömböt, szélvitorlát és a csillagot javítják.

Forrás: Benkő László felvétele (2008/66), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/1. kép: Kölcsey Sándor, Debrecen polgármestere az ország hadba lépésétől 1944 júniusáig
Forrás: TÓTH Gábor (1986): Debrecen a második világháború előtti évtizedben. *Debrecen története 4. 1919-1944.* Debrecen, 260.

I/2. kép: A Frantic kötelék bevetéséről megérkező első B-17 "Flying Fortress" típusú repülőgépek leszállása a poltavai reptéren 1944. június 2-án

Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6b/Operation_frantic-b-17s-arriving.png

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/3. kép: A Frantic kötelék egy sérült B-17-es gépe bevetés után

Forrás: <http://photos.state.gov/libraries/moscow/29754/WWII/Operation%20Frantic%2001.jpg>

I/4. kép: Légifelvétel Debrecen 1944. június 2-ai bombázásáról

Forrás: http://hbml.archivportal.hu/data/images/deb_bomb09.jpg

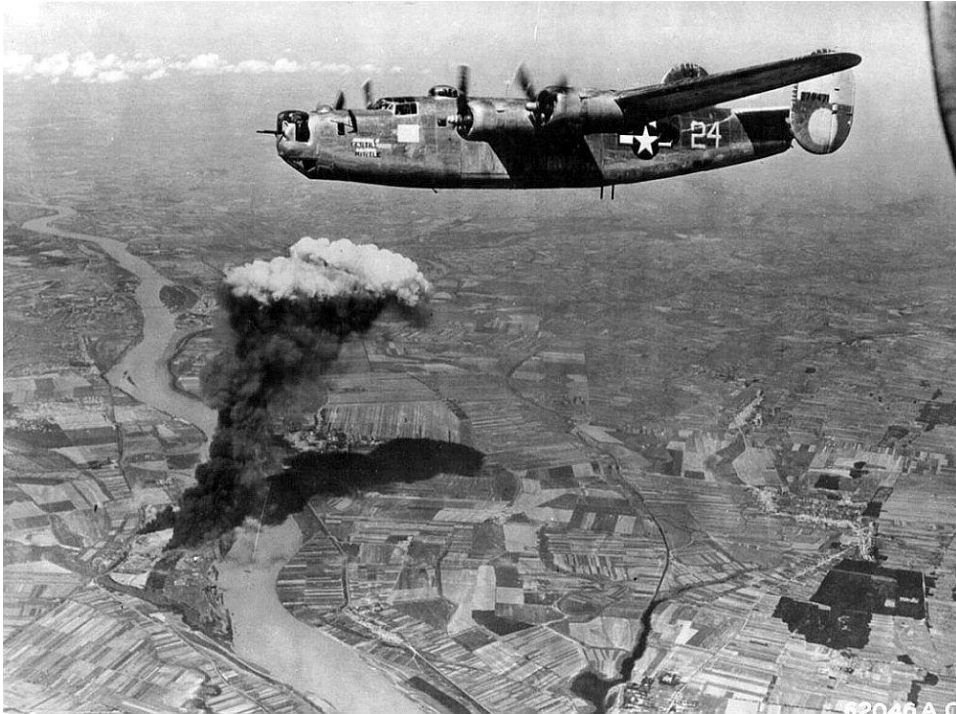

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/5. kép: Amerikai B-24 "Liberator" típusú bombázó valahol Magyarország felett. Ilyen gépek bombázták Debrecent 1944. szeptember 1-jén

Forrás: <http://s53.photobucket.com/user/PoorOldSpike/media/Photos%20Three/B-24-Fertile-Myrtle.jpg.html>

I/6. kép: A Nagyállomás 1944. június 2-án találatot kapott váróterme

Forrás: http://hbml.archivportal.hu/data/images/deb_bomb08.jpg

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

l/7. kép: A találatot kapott Nagyállomás. Az épen maradt részeknél jól kivehető a tetemes üvegkár

Forrás: http://hbml.archivportal.hu/data/images/deb_bomb08.jpg

l/8. kép: Ennyi maradt a Deák Ferenc és Hunyadi utcákból. Szemben a csodával határos módon épen maradt Iparkamara épülete, tőle jobbra a Magyar Királyi Törvényszék romjai.

Forrás: Benkő László felvétele (2008/5), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/9. kép: A református Ispotály templom tornyának maradványa

Forrás: http://hbml.archivportal.hu/data/images/deb_bomb12.jpg

I/10. kép: Elpusztult vasúti kocsik a Vagonygár közelében

Forrás: Benkő László felvétele (2005A/99), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltáadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/11. kép: Sebesültet hordágyon szállító légoltalmi szolgálatosok a légitáadás után

Forrás: Benkő László felvétele (2007/6), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/12. kép: Légoltalmisok és civil segítők mentés közben

Forrás: Benkő László felvétele (2007/27), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/13. kép: Pihenő vasúti dolgozók a megmentett értékekkel

Forrás: Benkő László felvétele (2007/28), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/14. kép: Romok között kutató légtalmisok

Forrás: Benkő László felvétele (2007/9), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/15. kép: A bombatámadás áldozata a romok alatt

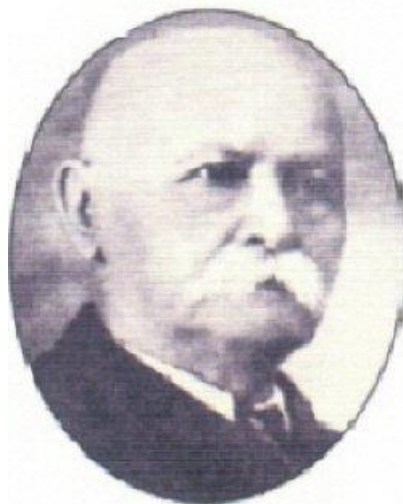
Forrás: Benkő László felvétele (2007/8), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/16. kép: Kardos Albert irodalomtörténész, a holokauszt debreceni áldozata

Forrás:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/Kardos_Albert_%281861-1945%29.jpg

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/17. kép: Átvonuló német Panther Ausf. A harckocsik az alföldi páncéloscsata idején a Ferenc József úton (ma Piac utca). A háttérben a Csonkatemplom.

Forrás: Bundesarchiv, Bild 1011/244/2324/09

I/18. kép: A 4. "Polizei" SS-páncélosadosztály ellentámadásra indul egy kukoricatáblában a Debrecen környéki harcok ideje alatt

Forrás: Bundesarchiv, Bild 146/95/81/35A

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/19. kép: A 4. "Polizei" SS-páncélgránátos-hadosztály StuG. IV rohamlővegi tüzelőállást foglalnak, eközben a páncélgránátos gyalogosok fedezékbe húzódnak

Forrás: Bundesarchiv, Bild 183/7 28.032

I/20. kép: Szovjet motorkerékpáros felderítők az alföldi páncéloscsatában. Az előtérben elhelyezkedő motoros arcán is láthatjuk, hogy a debreceni ütközetben különösen sok távolkeleti katona is részt vett.

Forrás: Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma 22.875

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

l/21. kép: Debrecenbe bevonuló szovjet páncélosok. A menetoszlop élén ha nehezen is, de kivehető egy T-34/76 harckocsi. Háttérben a régi városháza leégett homlokzata.

Forrás: Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma 23.456

l/22. kép: Vásáry István, Debrecen polgármestere 1944. október 21. és 1944. december 22. között

Forrás: TÓTH (1986) 250.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/23. kép: Jellegzetes utcakép a háború utáni időkben. A kép bal oldalán jól látszanak a visszabontott romépületek meghagyott falai mögött létesült kisüzletek.

Forrás: Benkő László felvétele (2006/51), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/24. kép: Újjáépítéshez fölhalmozott téglanyag

Forrás: Benkő László felvétele (2008/003), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/25. kép: Épülő munkáslakások a Dobozi utcán vagy a Böszörményi úton

Forrás: Benkő László felvétele (2005/81), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/26. kép: Az 1947-ben leégett Deák Ferenc utcai zsinagóga kupolája

Forrás: Benkő László felvétele (2005/66), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

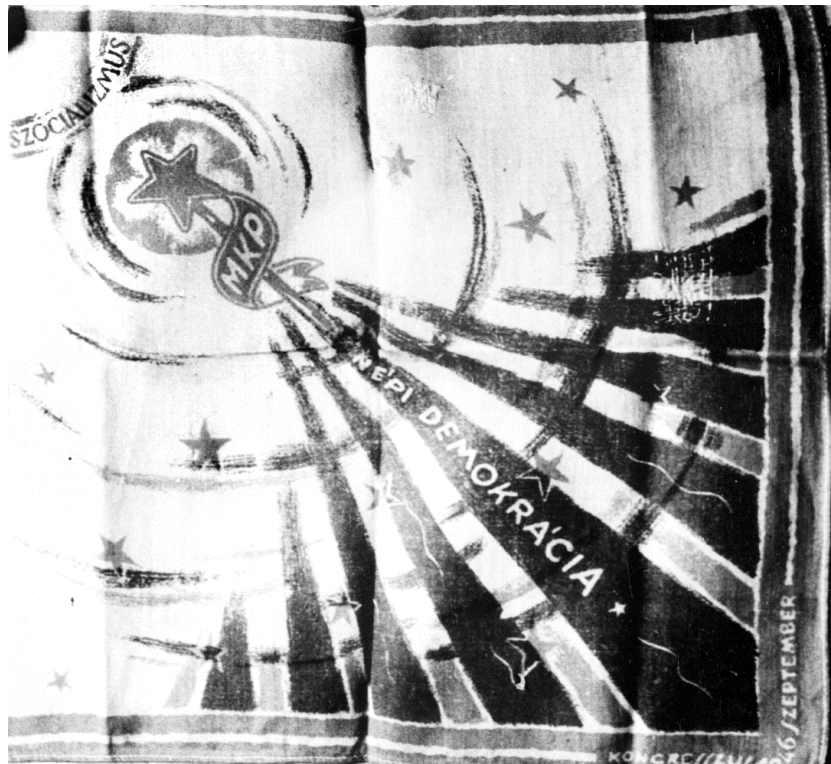
l/27. kép: A kommunista sajtó jellemző terméke - a Néplap címlapja

Forrás: Benkő László felvétele (2005a/97), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

l/28. kép: Kommunista propagandaplakát

Forrás: Benkő László felvétele (2005a/98), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/29. kép: A későbbi Tánicsics Cipőgyár dolgozói

Forrás: Benkő László felvétele (2005a/100-101), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/30. kép: Újjáépítés az akkori Vörös Hadsereg útján (ma Piac utca)

Forrás: Benkő László felvétele (2006/38), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/31. kép: Piac a háború után

Forrás: Benkő László felvétele (2006/39), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/32. kép: Az újjáépült Petőfi tér

Forrás: Benkő László felvétele (2006/47), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/33. kép: Az épülő OTI székház

Forrás: Benkő László felvétele (2008/040), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/34. kép: A Nagytemplom belső terének javítása

Forrás: Benkő László felvétele (2007/29), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/35. kép: Szovjet tisztok Debrecenben

Forrás: Benkő László felvétele (2007/14), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/36. kép: Szovjet katonai emlékmű a Vörös Hadsereg útján

Forrás: Benkő László felvétele (2007/18), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/37. kép: Kommunista agitáció az OTI székház avatása kapcsán

Forrás: Benkő László felvétele (2008/042), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/38. kép: Munka a külterületen

Forrás: Benkő László felvétele (2008/082), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

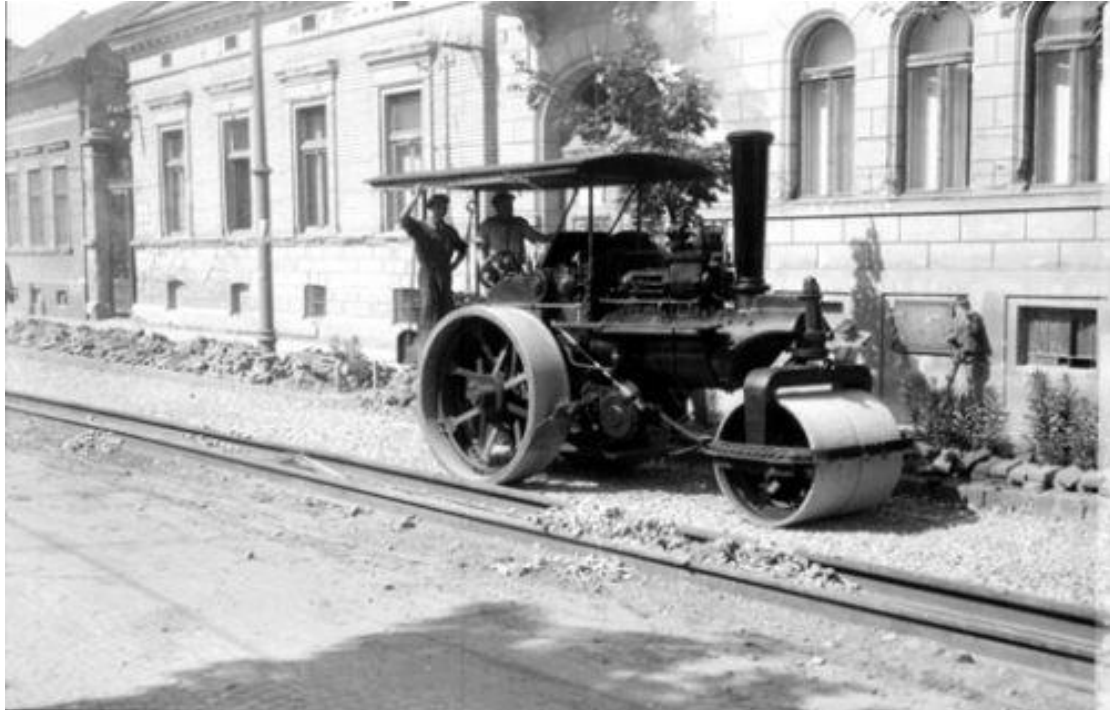

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/39. kép: Dolgozik az úthenger

Forrás: Benkő László felvétele (2008/062), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/40. kép: Újjáépítés igaerő segítségével

Forrás: Benkő László felvétele (2008/039), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/41. kép: Épülő villamossín a Vörös Hadsereg útjának bevezető szakaszán

Forrás: Benkő László felvétele (2008/069), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

I/42. kép: Vasúti munkálatok

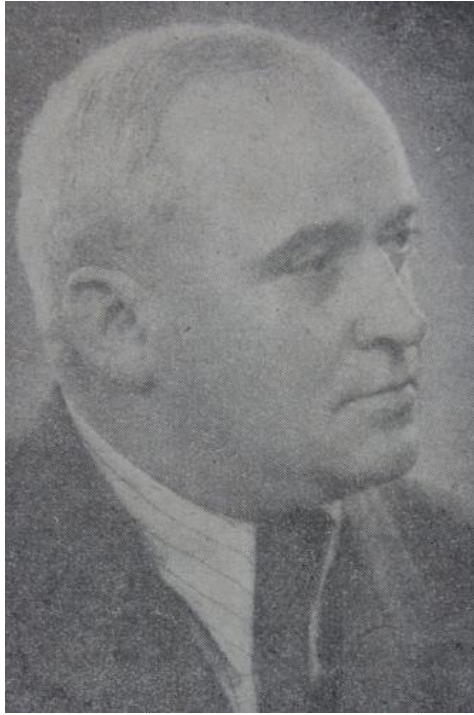
Forrás: Benkő László felvétele (2008/073), Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótár

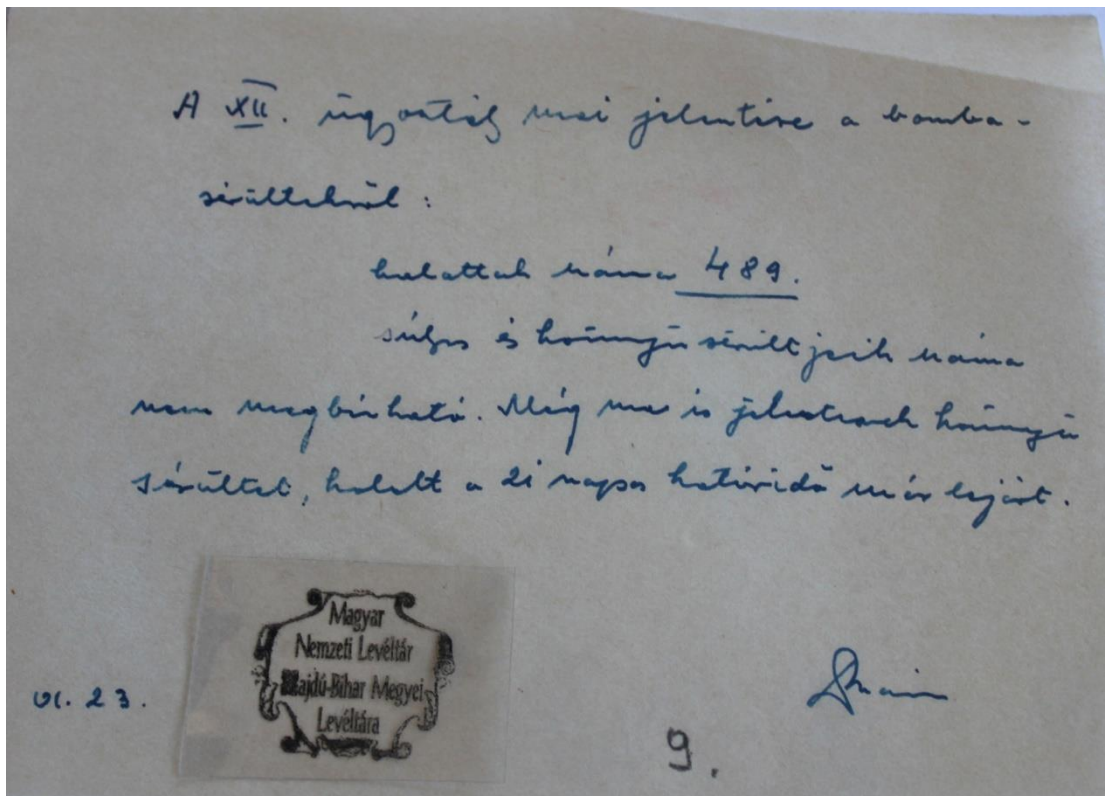
Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

I/43. kép: Szabó Kálmán, Debrecen polgármestere 1945. március 5-e után
Forrás: Debreczeni Képes Kalendárium (1946) 29.

II/1. kép: Jelentés az 1944. június 2-ai bombázás halálos áldozatairól
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1408/a. – 624/1944.

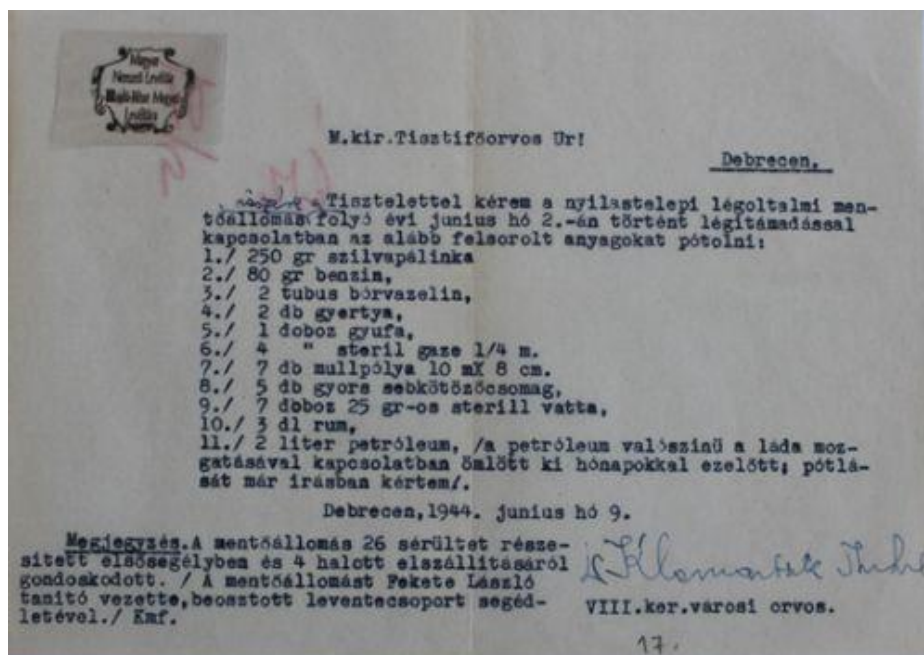

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/2. kép: A nyilastelepi mentőállomás gyógy- és kötszerigénylése (1944. június 9.)

Forrás: MNL-HBML IV. B. 1408/a. – 624/1944.

II/3. kép: Kimutatás az 1944. június 2-ai bombatámadás sérültjeiről

Forrás: MNL-HBML IV. B. 1408/a. – 624/1944.

K I M U T Á T Á S

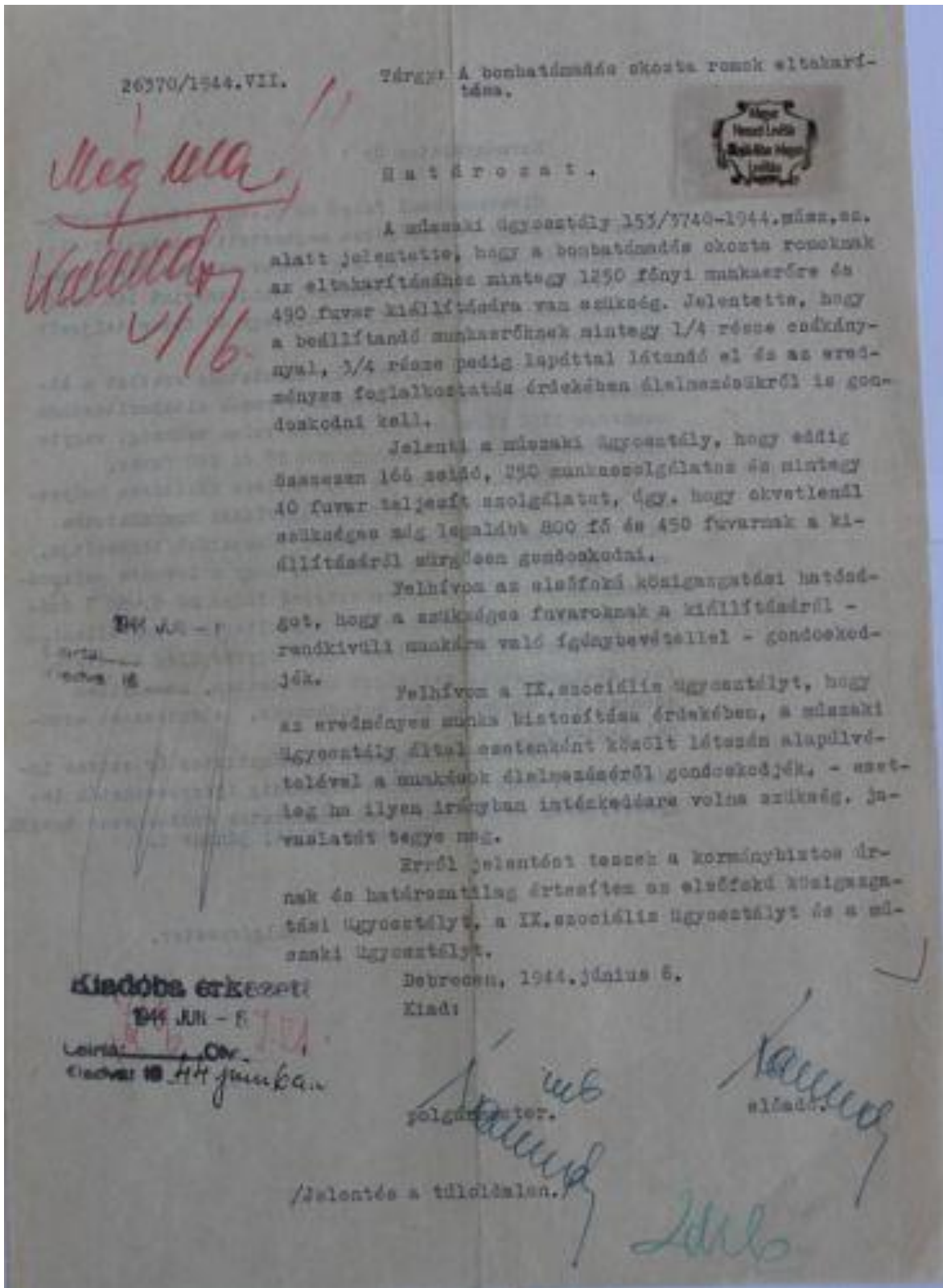
az 1944. évi június hó 2-án történt bombatámadás okozta sérültekről

Intézet neve:	Sérülés fokozata		
	Könnyű	súlyos	halálos
NYILASTELEPI MENTŐÁLLOMÁSOK:			
I. Sasos ut 12.	8	1	-
II. Mester u. 30.	8	-	-
III. Bárdos tér 2.	1	8	-
IV. Iszapóly téri	e l p u s t u l t		
TÁRSADALMI MENTŐÁLLOMÁSOK:			
I. Ferenc József ut 59.	18	-	-
II. Csepőkerti napközi otthon	20	-	-
III. Nyilas telepi ref. iskola	20	6	-
IV. Huszóczeri r.kath. oltvány	7	8	1
ELTÉRŐK:	97	95	14
VI. sz. BELYORÉNYI KÖZVÉDELMI MENTŐÁLLOMÁS:	54	40	19
KNY. HŐMÉRŐK:		38	-
TÖRÖLTŐ MENTŐÁLLOMÁS:	1	45	-
HASZÁNLÓK:		7	-
KÖZÖSSÉG:	248	36	25
Összesen:	479.	284.	49.

732.

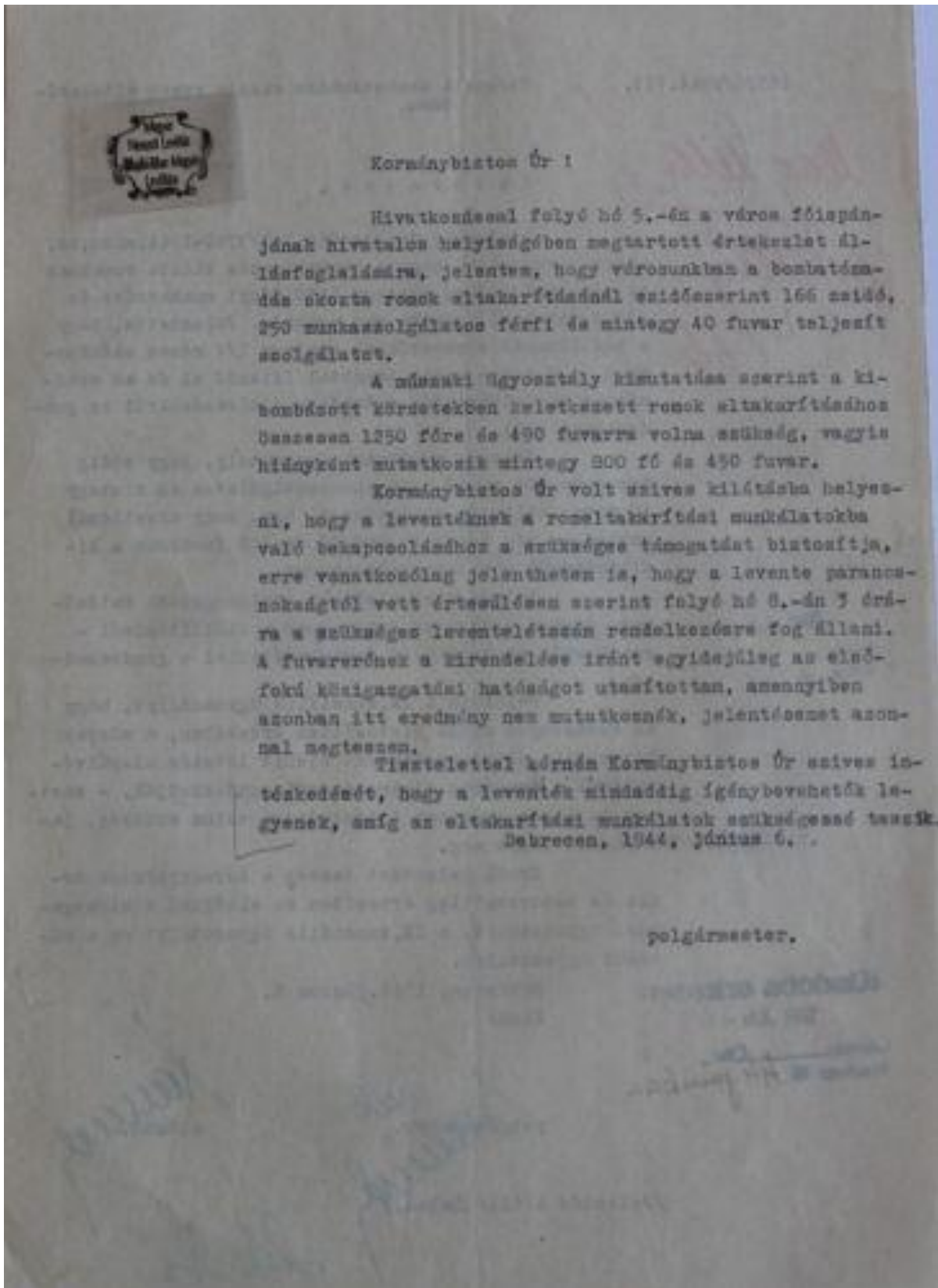
Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/5. kép: A polgármester romeltakarítással kapcsolatos határozata
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/6. kép: A polgármester munkaerővel kapcsolatos kérelme a kormánybiztoshoz
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/7. kép: A Magyar Királyi Ipari Anyaghivatal anyagkiutalása az újjáépítéshez
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

M. KIR. IPARI ANYAGHIVATAL

Tárgy: Debrecen város Polgármesterének légítámadásán okozta épületkárok anyagkiutalás iránti távirati előterjesztése.-

403.324/ sz.
19-44.

Debrecen sz. kir. város Polgármesterének
Debrecen

Távirati előterjesztésre értesíti a m. kir. Ipari Anyaghivatal, hogy Debrecen városát ért légítámadással kapcsolatos épületkárok helyreállítási munkálataira a végleges szükségletek megállapításáig egyidejűleg az alábbi anyagok azonnali leaadállítására iránt történt intézkedés:

Debreceni Öböstéglagyár Bellegelő 504. telephelyről 500.000 drb. nagyszerű falcsőtégla; Békéscsabai Honb. Téglagyártól 500.000 drb. aranyolt cserépj; a Kőszeg és Hőhaboros Árusító Rt. budapesti cég Felsőgallai telephelyről 5 waggon / á 165 q. / néuz; Egercechi Kőszobánya és P. rilanacement gyár Rt. budapesti cég belapátfalvai telephelyről 2 waggon / á 165 q. / cement; Az Asphalt Utóépítő Rt. budapesti cégtől 600 tekercs 806 anyagszámú 120-as zártkörű fedéllemez; Kassanyitsky Endre táblaáveg nagykereskedő debreceni cégtől 9000 m² táblaáveg.

A fent felsorolt "építkezési anyagok" Debrecen város Polgármestere cíjre nyertek irányítást.

A légítámadással kapcsolatban keletkezett épületkárok anyagszükségletének elbírálására vonatkozóan felhívja a m. kir. Ipari Anyaghivatal Polgármester Úr figyelmét az a tárgyban kibocsátott 280./1943. B.M. sz. rendelet 2.§.-ében foglaltakra azszal, hogy a teljesen rombadólt épületek újjáépítésére azidősezerint lehetőség nice és a helyreállítási munkálatok csak a kárt szenvedett épületek lakhatóvá tételére illetve használható állapotban történő helyreállításra szorítkozhatnak.

As utóbbi lehetőséggel kapcsolatban is felhívja a m. kir. Ipari Anyaghivatal Polgármester Úr azszal figyelmét a 401.822/1944. ép. sz. sz. alatt megkötött rendelkezésünkben foglalt szempontok használható alkalmazására.

Budapest, 1944. június hó 10.

A kiadásra h. 1944. j. 10. n. 10. sz. alatt
Irodafőtiszt.

Dr. Hómes sz.
osztályvezető h.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/8. kép: Debrecen szabad királyi város műszaki ügyosztályának kimutatása az újjáépítéshez kiutalt építőanyagról

Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

Debrecen sa.kir.város műszaki ügyosztálya.

K I M U T A T Á S

az 1944. évi június hó 2.-ki légitámadás által Debrecenben okozott károkról azok helyreállítására kintalt, leszállított és felhasználított anyagról - végül a még szükséges anyag igényléséről 1. évi augusztus hó 31.-éig beszámoló. -

A beérkezett és kivizsgált jelentések
 száma: 2.250.-
 ebből:

edlyesen ronggiltott, vagy össeszedett épületek száma: <u>533</u> /123.9% %/	helyreállítható mérvben meg- ronggilt épületek száma: <u>1.697.-</u> /176.10 % %/
végrehajtott, illetve folya- matban levő helyreállítási munka: határidőig - tulajdonos által <u>297</u> <u>733</u> Együtt:	további anyag leszállítása u- tán helyreállítandó épületek száma:
1050 szasz 61.87 %	647 szasz 38.13 %

A NY A G K I M U T A T Á S

	Főfa		Cserje			Mész	Ce- ment	Fe- sől- més	Uveg.	Egyéb
	szasz	db	szasz	db	szasz					
Kiutalva	-	-	=	500	=	1225	495	600	11.000	20.
Leszállított	-	-	459.6	45.	8.5	1220	490	600	11.000	20.
Felhasználva	60.	45.	459.6	45.	8.5	1220	490	292	10.400	10.7
Megmaradvány 1944. aug. 31.	-	-	-	-	-	-	-	308	600	9.3
További szükséglet	-	-	200.	20.	5.-	750	204.	-	6.220	-

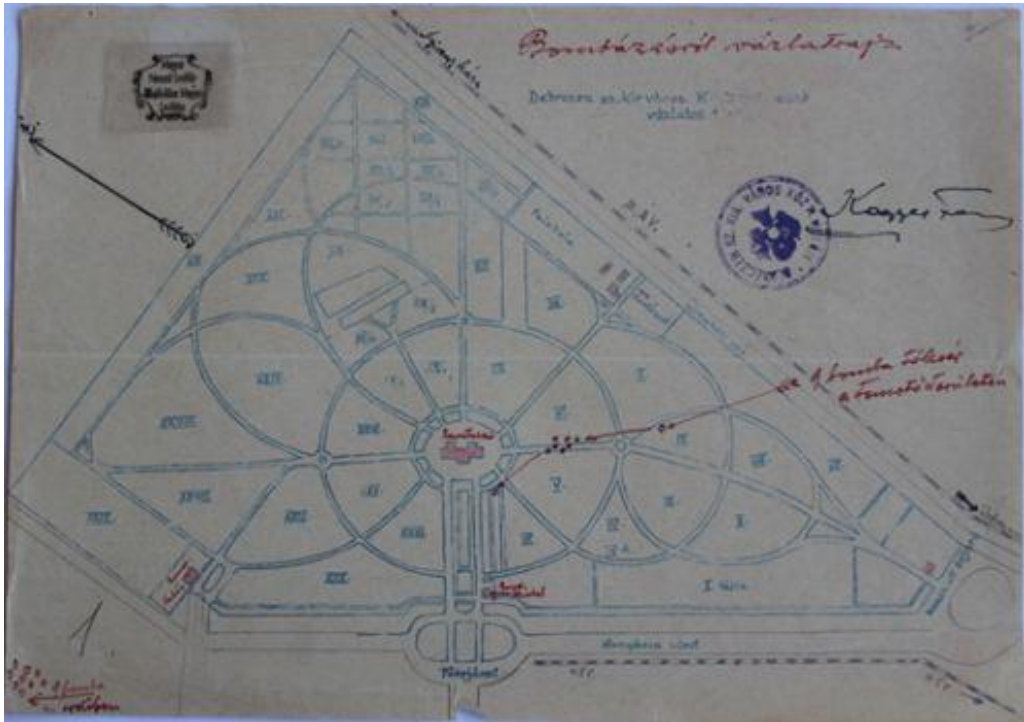
D E B R E C E N 1944. szept. 12.

műszaki ellendőr. műszaki tanácsnok.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/9. kép: A Köztemető főgondnokának vázlata a temetőt ért bombatalálatokról
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

II/10. kép: A Köztemető főgondnoka által javasolt lábcédula a halálos áldozatok könnyebb azonosításához későbbi légitámadások esetére
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 369/1944.

.....szám Lábcédula.

Hulla neve :.....

Lakása:.....

Találtatott:.....

Hozzá tartozók :.....

.....

Nála talált tárgy, érték, okmányok :

.....

.....

Felismert hulla : Köztemetőbe

Ösmeretlen : Törvész. bonctani intézetbe

Magyar Nemzeti Levéltár
Debreceni Munkaközösség
Levélhívó

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/11. kép: A Magyar Királyi Államvasutak üzletvezetőségének belső levelezése a debreceni vasútállomáson a bombázás után esedékes romeltakarításról I.

Forrás: MNL-HBML 402/a. 43. d.

Hajdu-Bihar Megyei Levéltár ulla

Elnöki

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK ÜZLETVEZETŐSÉGE DEBRECEN

Eln. iktató szám 74 1944

A beadvány { száma 28
 { kelle
 { beérkezése 1944. VI. 19.

.....24 melléklettel.....csomag.....súly

Debrecen állomáson rom-
eltakarítására.

Kiadáshoz érkezett:
Tuzlárta: VI. 15 Dandó
Összeolvasva:
Kiadta: VI. 19. Ignóczy
Előirat száma:
Utóirat száma:
Üzrefüggésben.....számmal.
Kattárba érkezett.....VI 24.....melléklettel.

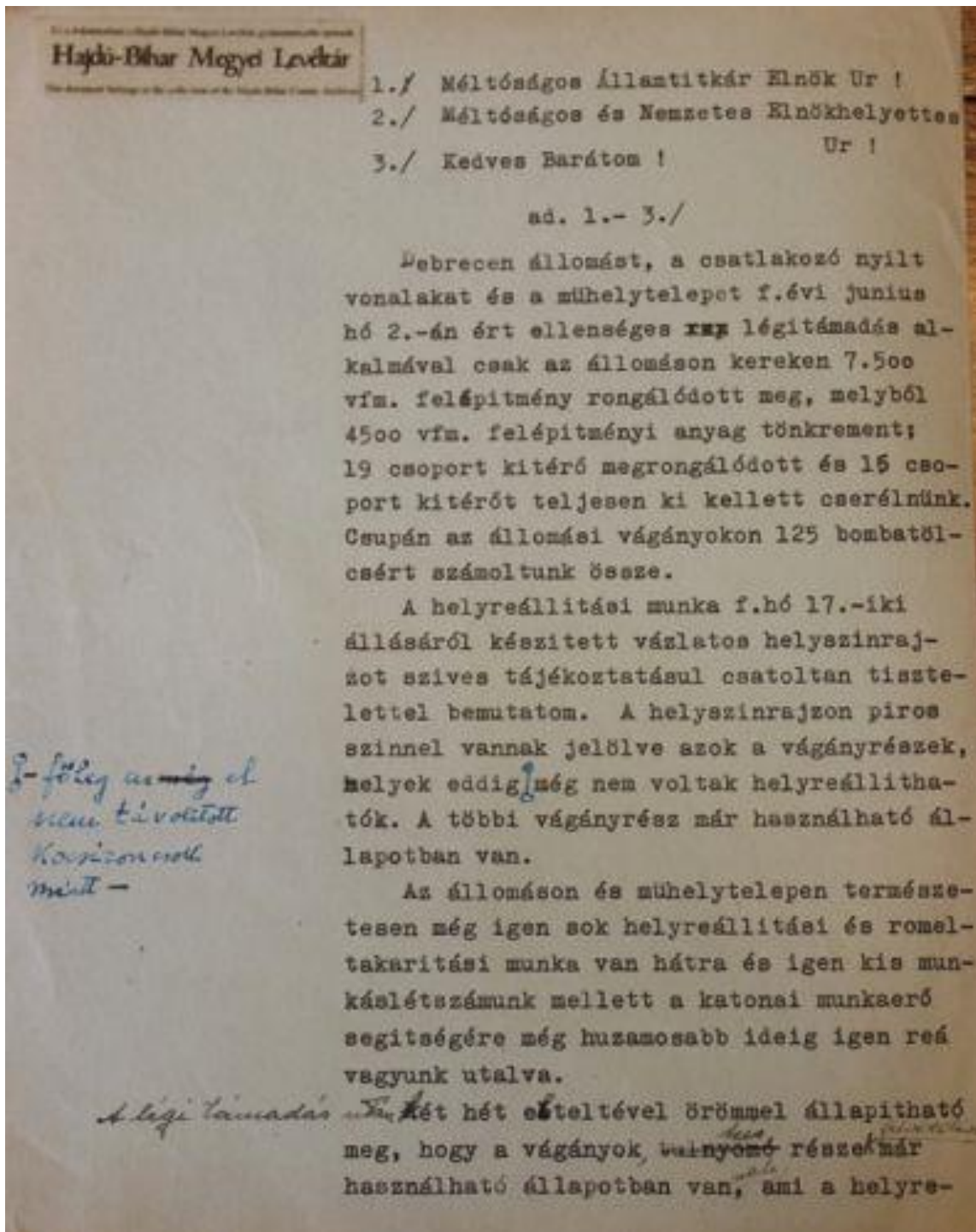
<p>Előtejesztés előtt:</p> <p><u>II. 266.</u> <u>II. 266</u></p>	<p>Kiadás után:</p> <p><u>VI. 402/a. 43</u></p>
--	---

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/12. kép: A Magyar Királyi Államvasutak üzletvezetőségének belső levelezése a debreceni vasútállomáson a bombázás után esedékes romeltakarításról II.

Forrás: MNL-HBML 402/a. 43. d.

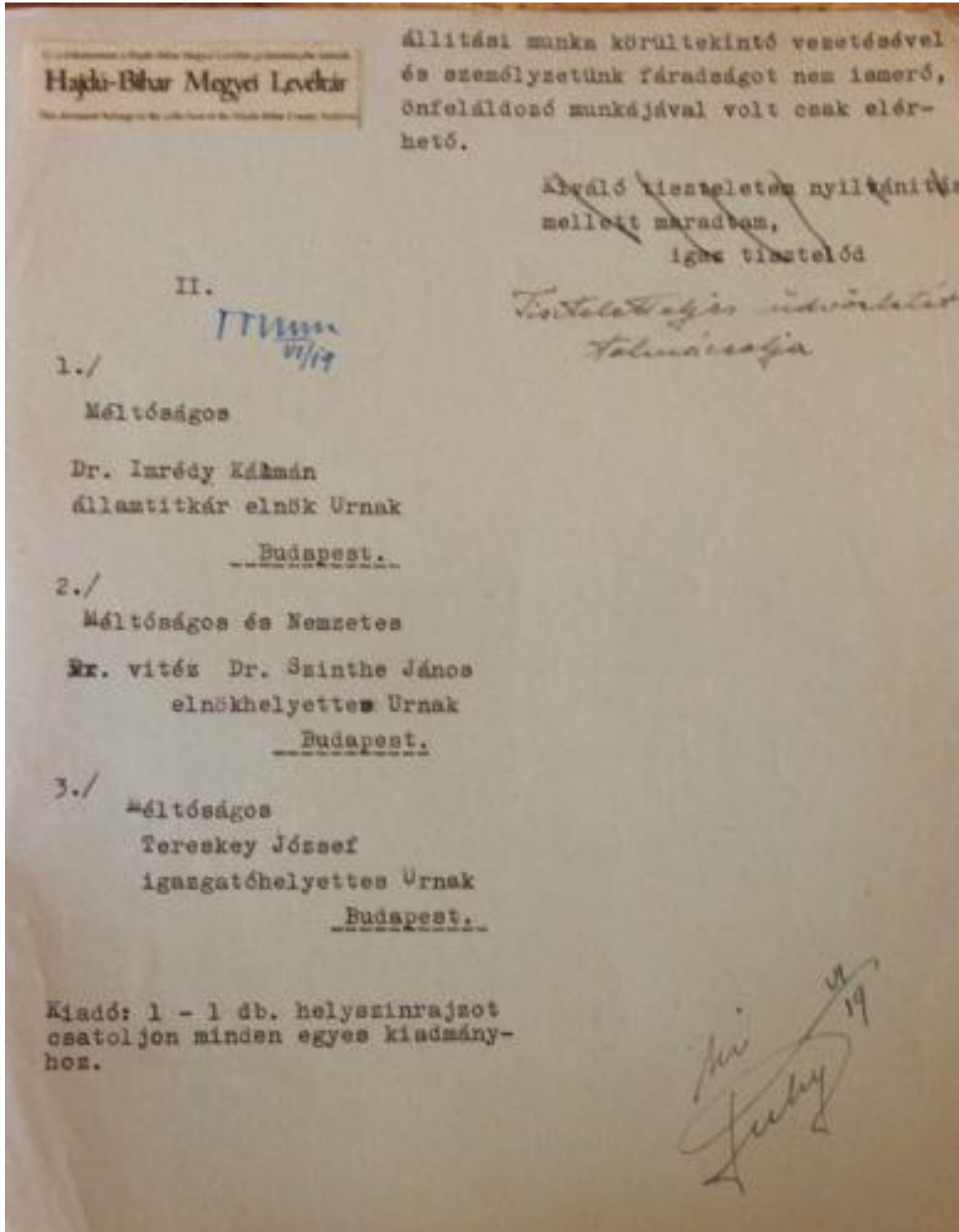

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/13. kép: A Magyar Királyi Államvasutak üzletvezetőségének belső levelezése a debreceni vasútállomáson a bombázás után esedékes romeltakarításról III.

Forrás: MNL-HBML 402/a. 43. d.

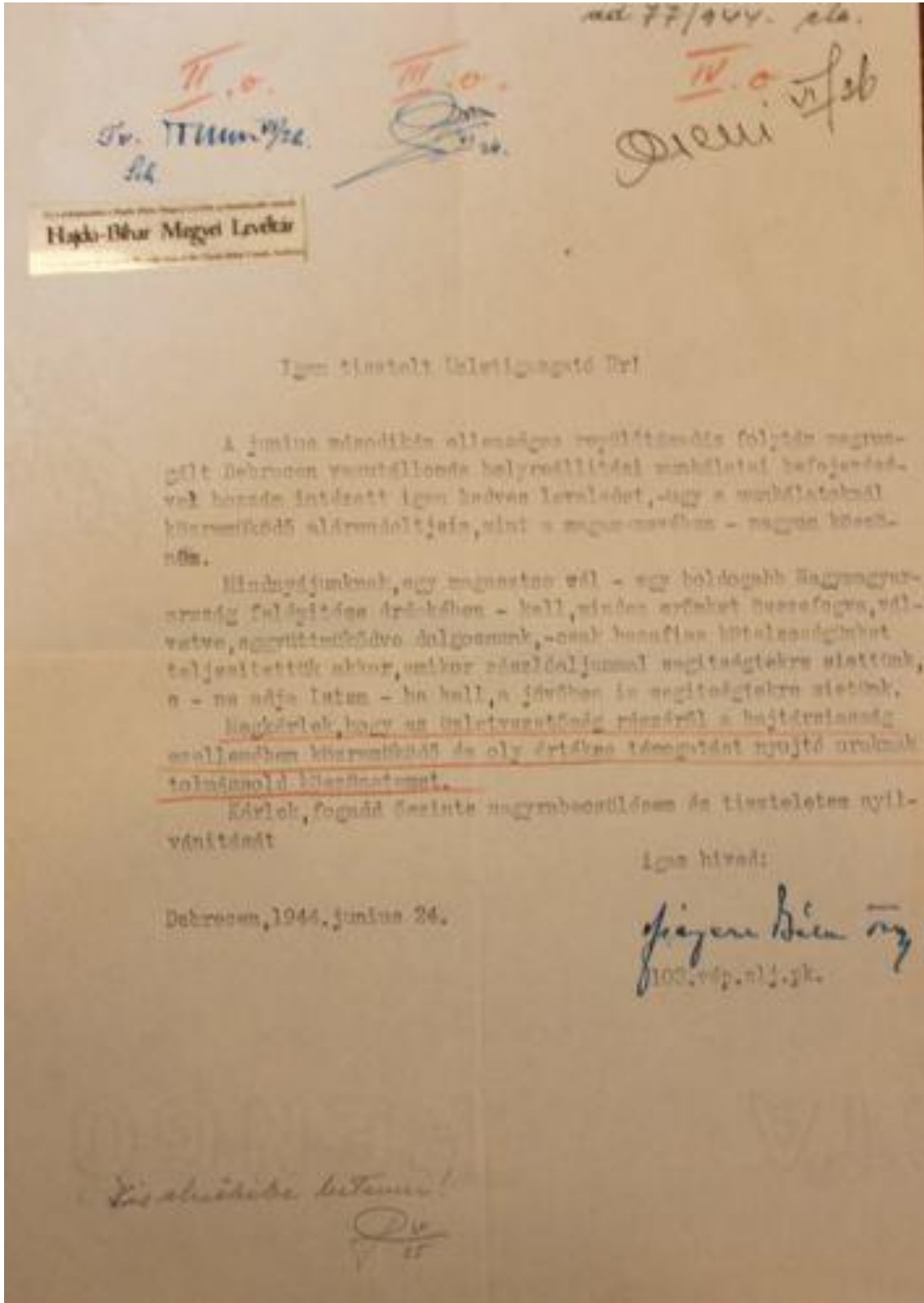

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/14. kép: Ficzer Béla honvéd őrnagynak, a mentési munkálatokban részt vevő zászlóalj parancsnokának válaszelevele a MÁV üzletvezetőség köszönőlevelére

Forrás: MNL-HBML 402/a. 43. d.

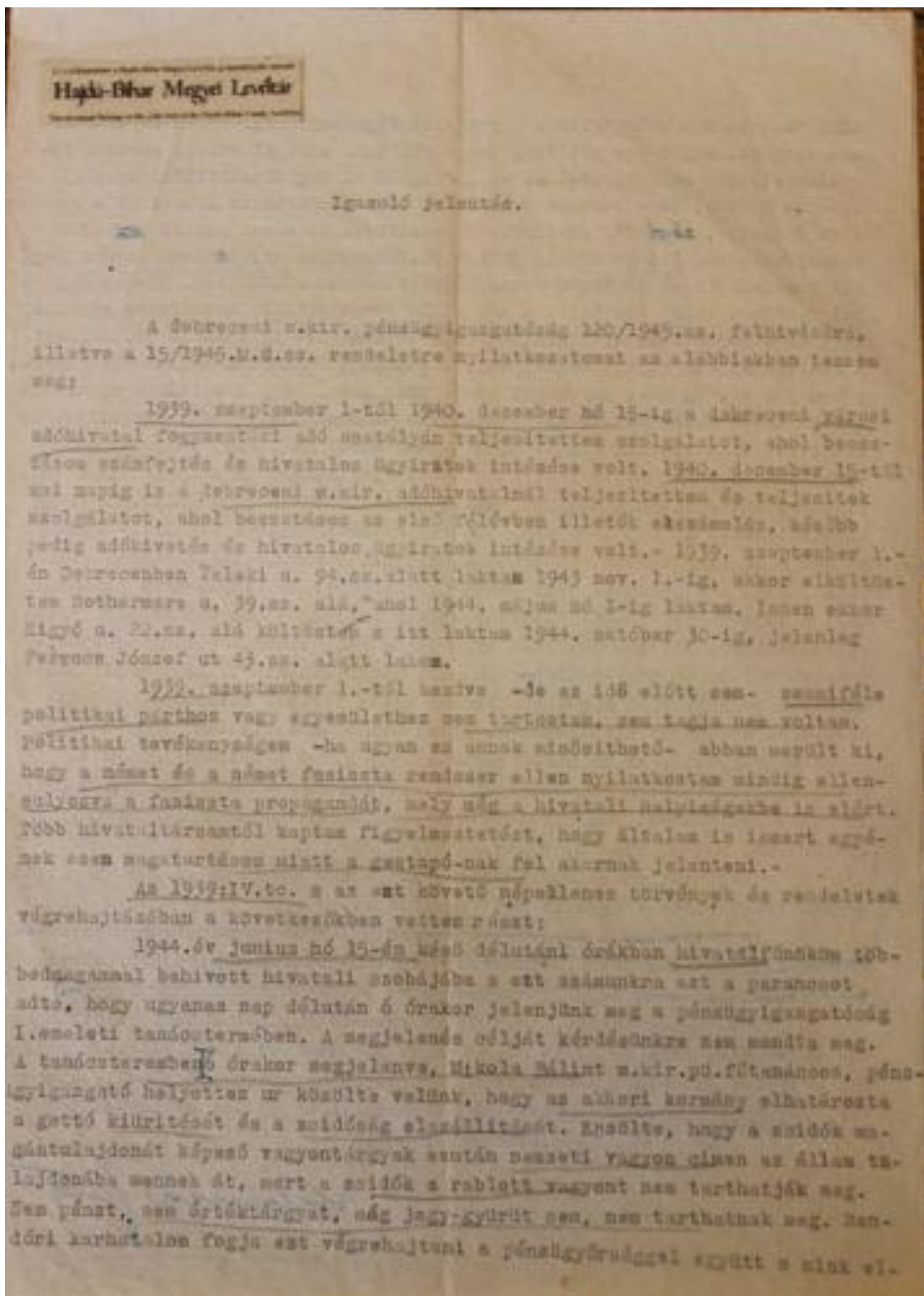

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/15. kép: Kelemen Jenő állampénztári tisztviselő a háború után az igazoló bizottság előtt tett vallomása a debreceni zsidóvagyonok lefoglalásáról I.

Forrás: MNL-HBML VII. 403/a 5. d. 2613/1945.

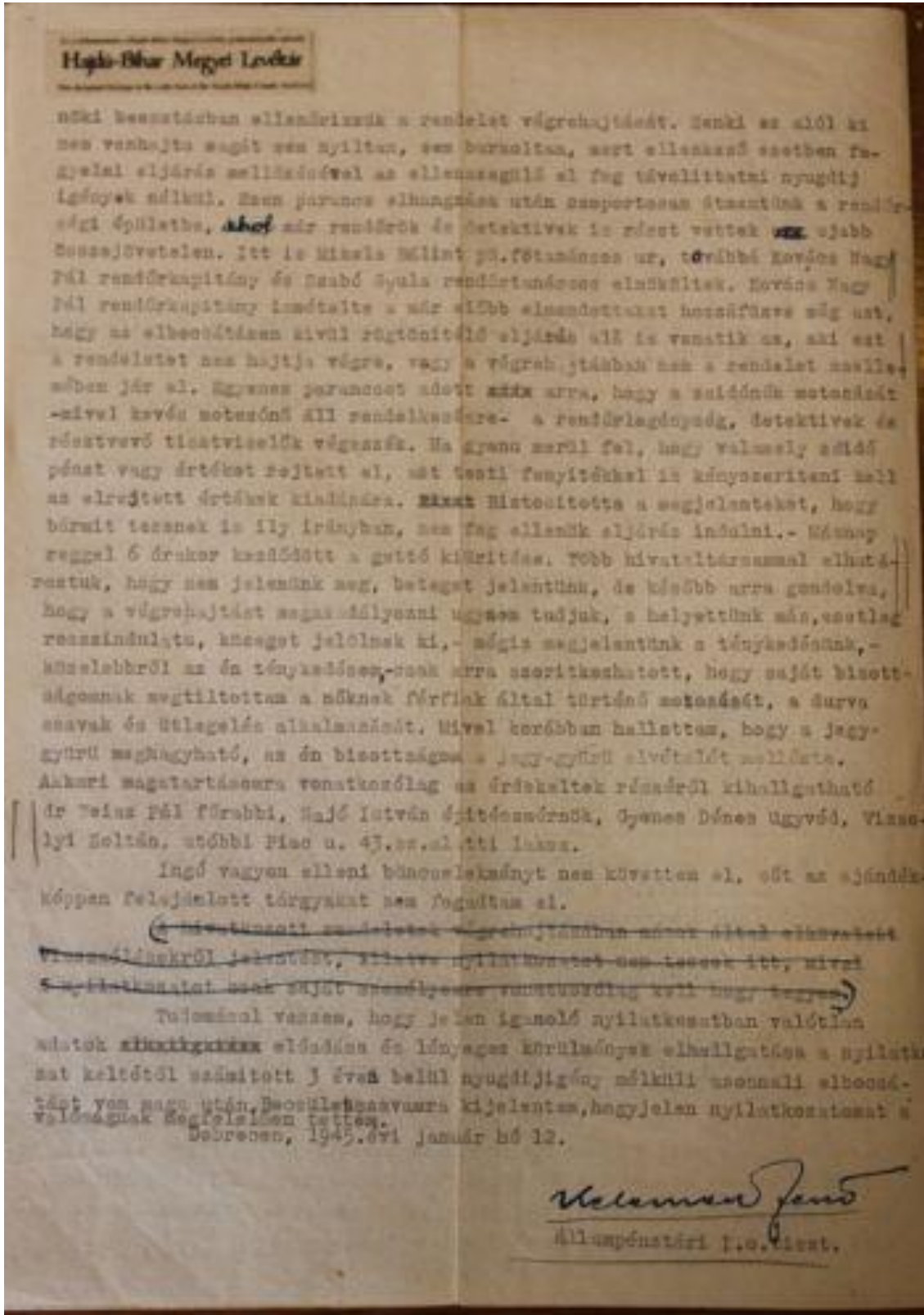

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/16. kép: Kelemen Jenő állampénztári tisztviselő a háború után az igazoló bizottság előtt tett vallomása a debreceni zsidóvagyonok lefoglalásáról II.

Forrás: MNL-HBML VII. 403/a 5. d. 2613/1945.

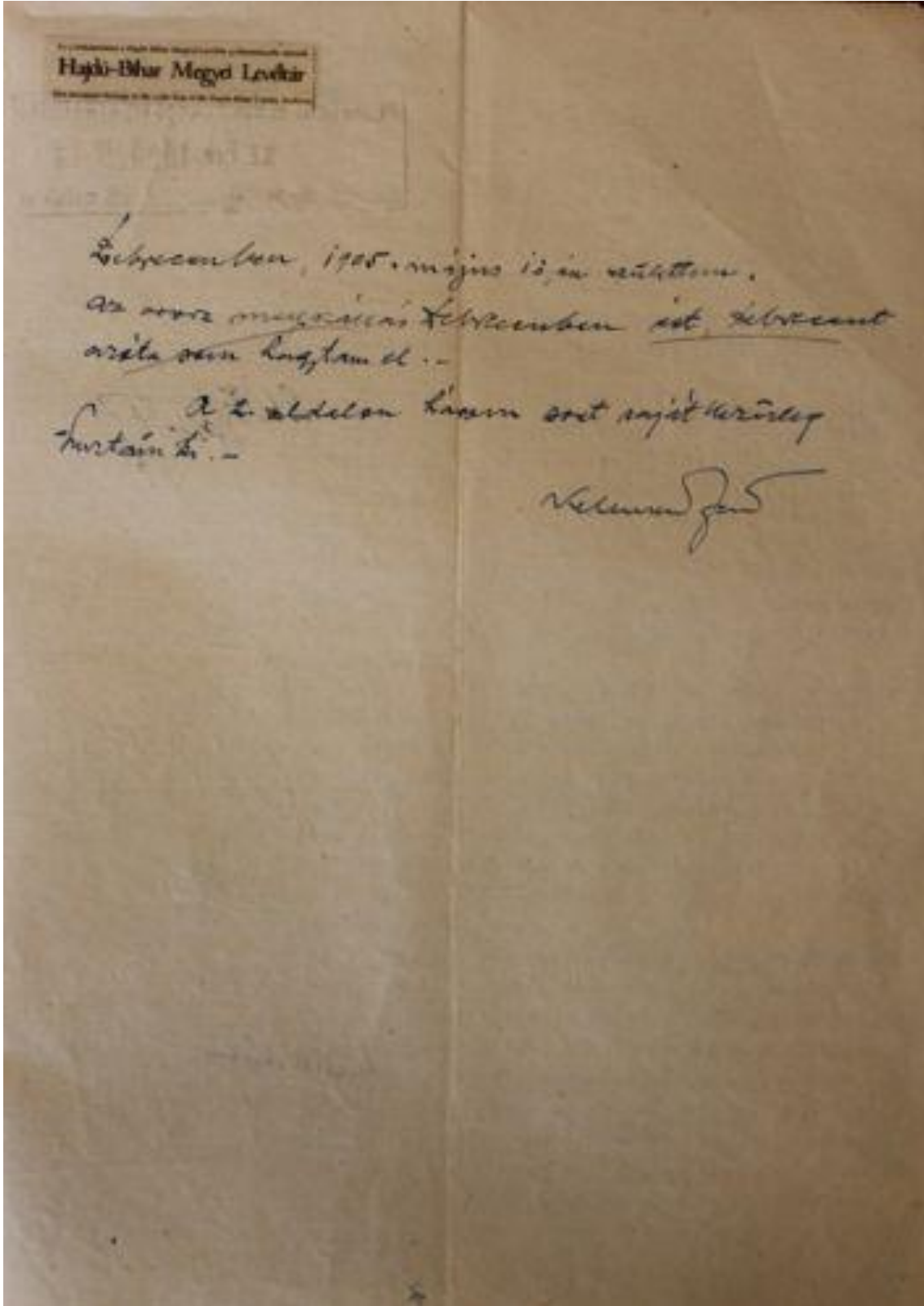

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/17. kép: Kelemen Jenő állampénztári tisztviselő a háború után az igazoló bizottság előtt tett vallomása a debreceni zsidóvagyonok lefoglalásáról III.

Forrás: MNL-HBML VII. 403/a 5. d. 2613/1945.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

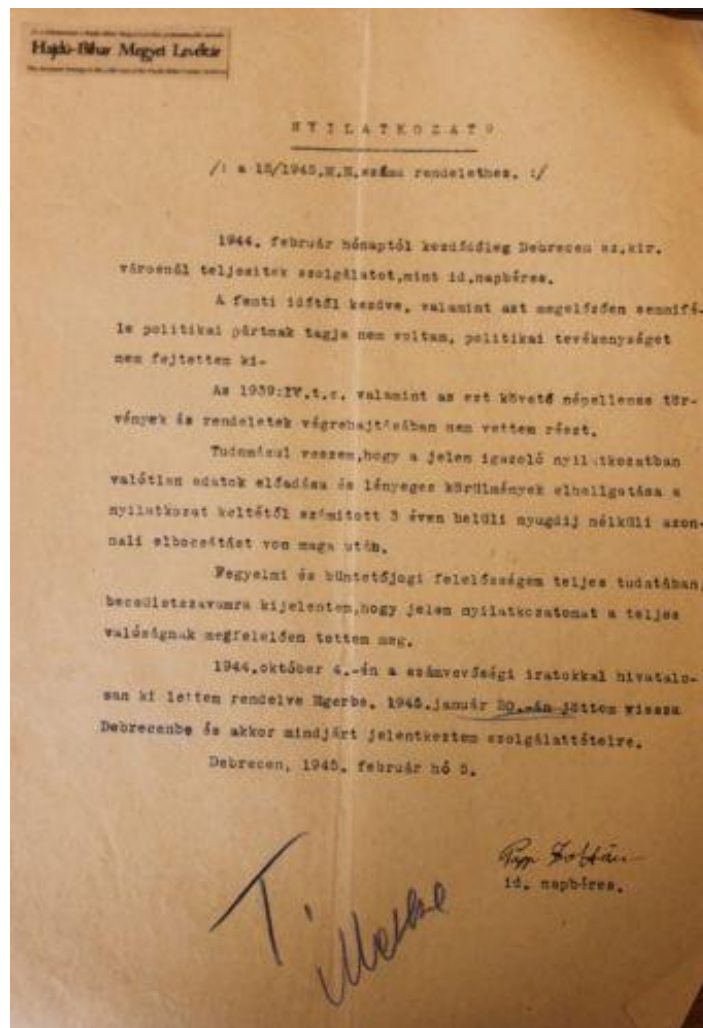
II/18. kép: A Debreczeni Képes Kalendáriom metszetei a németek által 1944. október 18-án felrobbantott István gőzmalomról

Forrás: Debreczeni Képes Kalendáriom (1946) 67.

II/19. kép: Papp Zoltán napbéres a háború után az igazoló bizottság előtt tett vallomása a közigazgatás evakuálásáról I.

Forrás: MNL-HBML VII. 403/a 7. d. 496/1945.

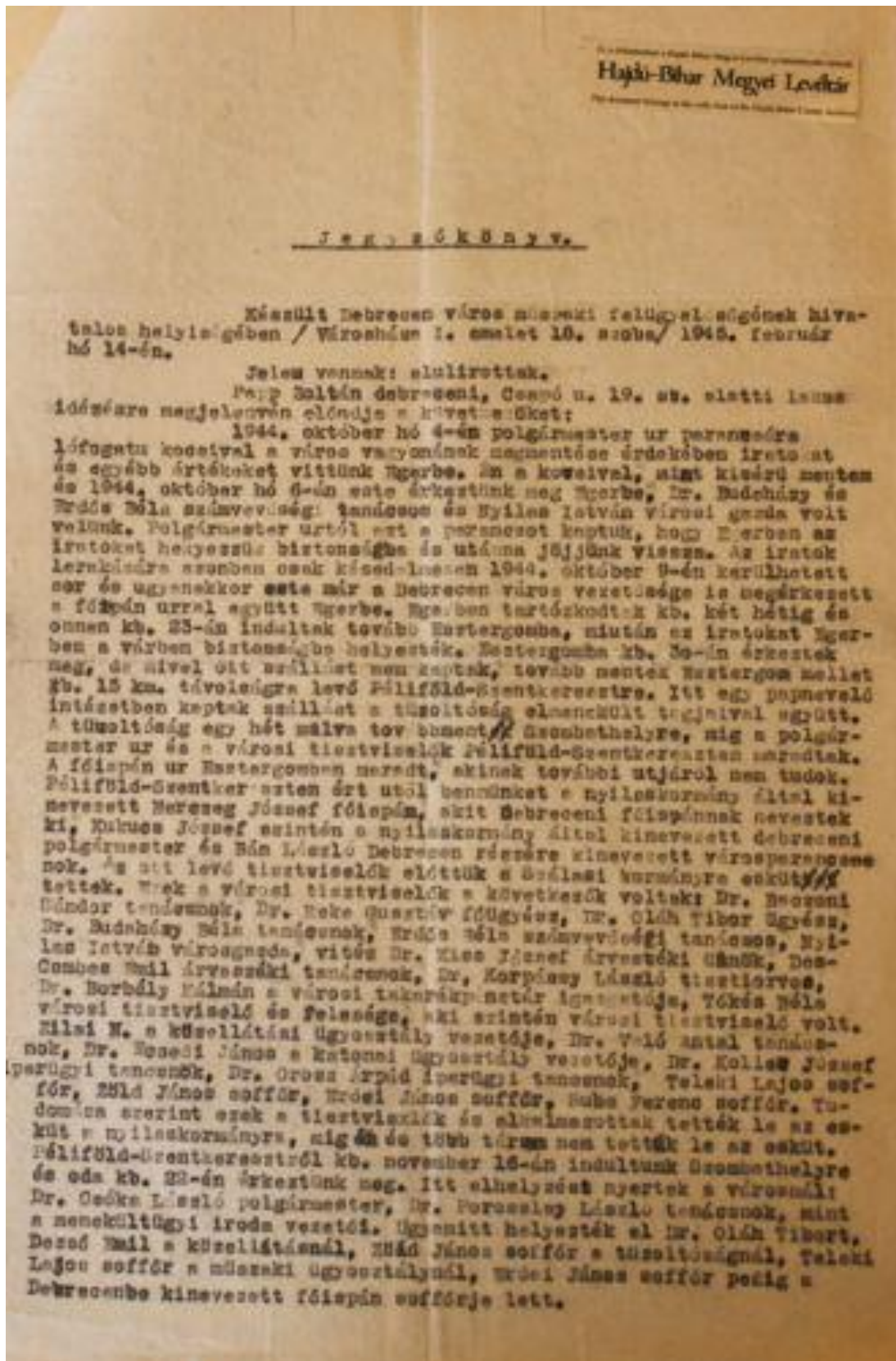

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

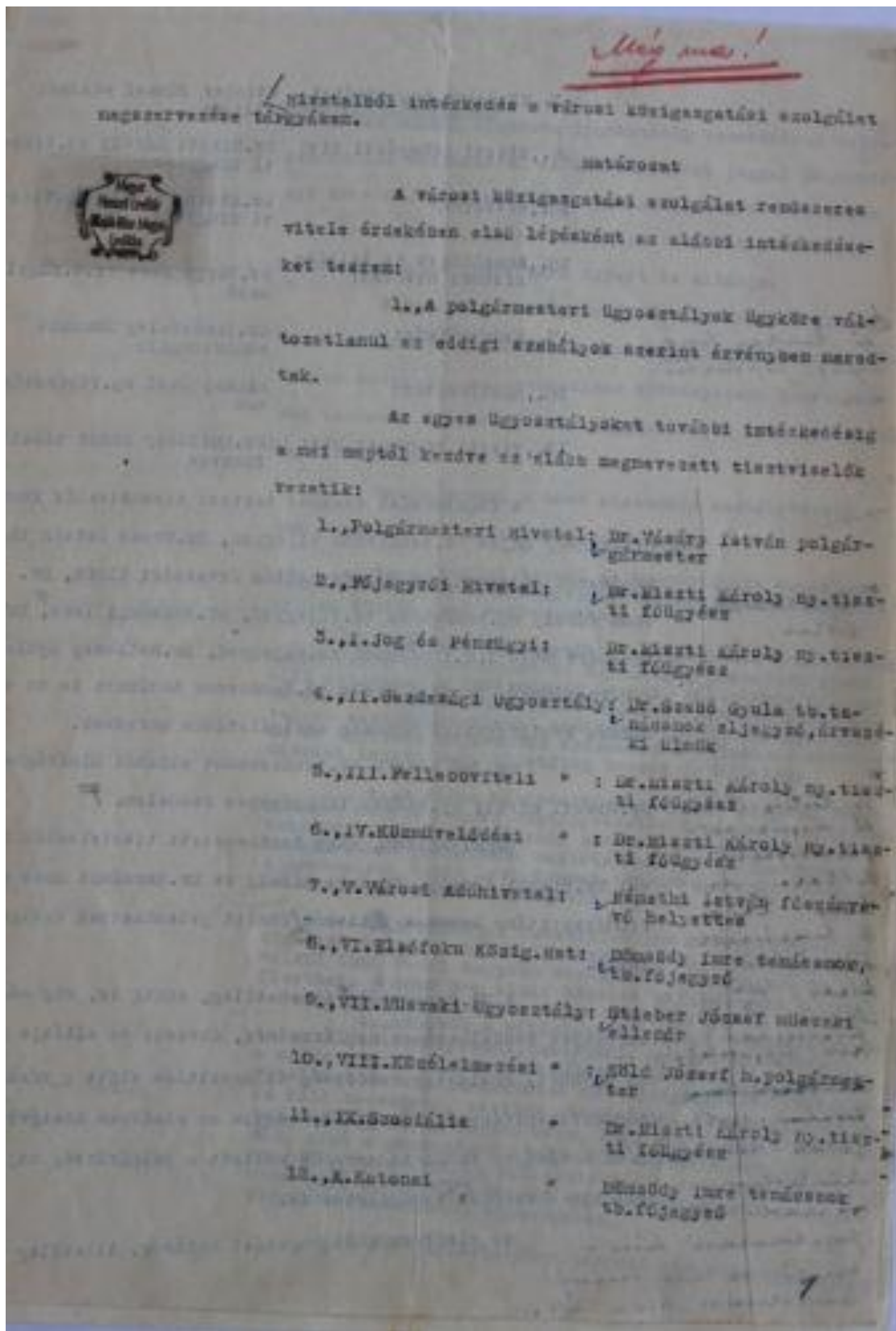
II/20. kép: Papp Zoltán nappéres a háború után az igazoló bizottság előtt tett vallomása a közigazgatás evakuálásáról II.

Forrás: MNL-HBML VII. 403/a 7. d. 496/1945.

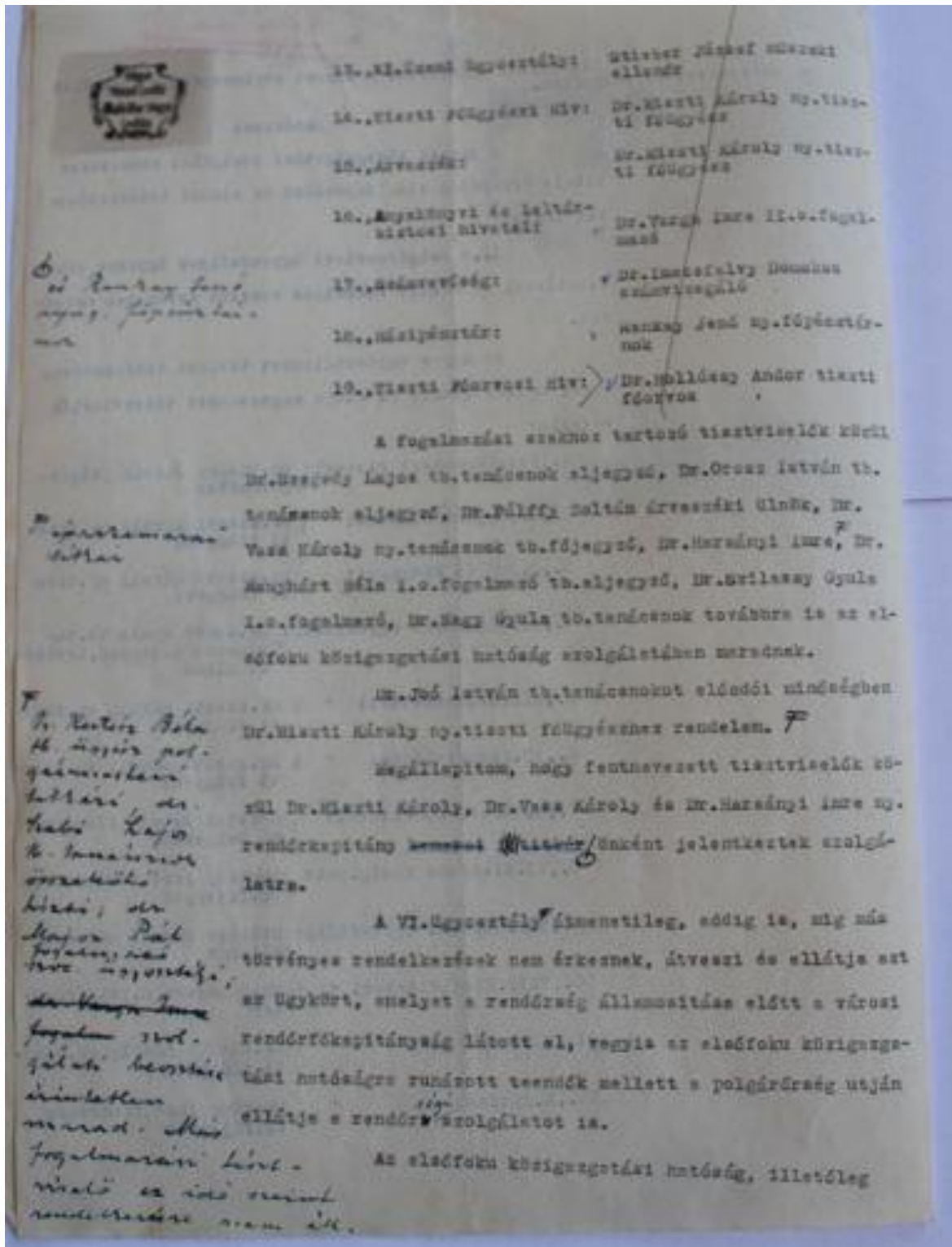
Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/22. kép: Vásáry István polgármester határozata a közigazgatás újbóli felállításáról I.
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. 41551/1944.

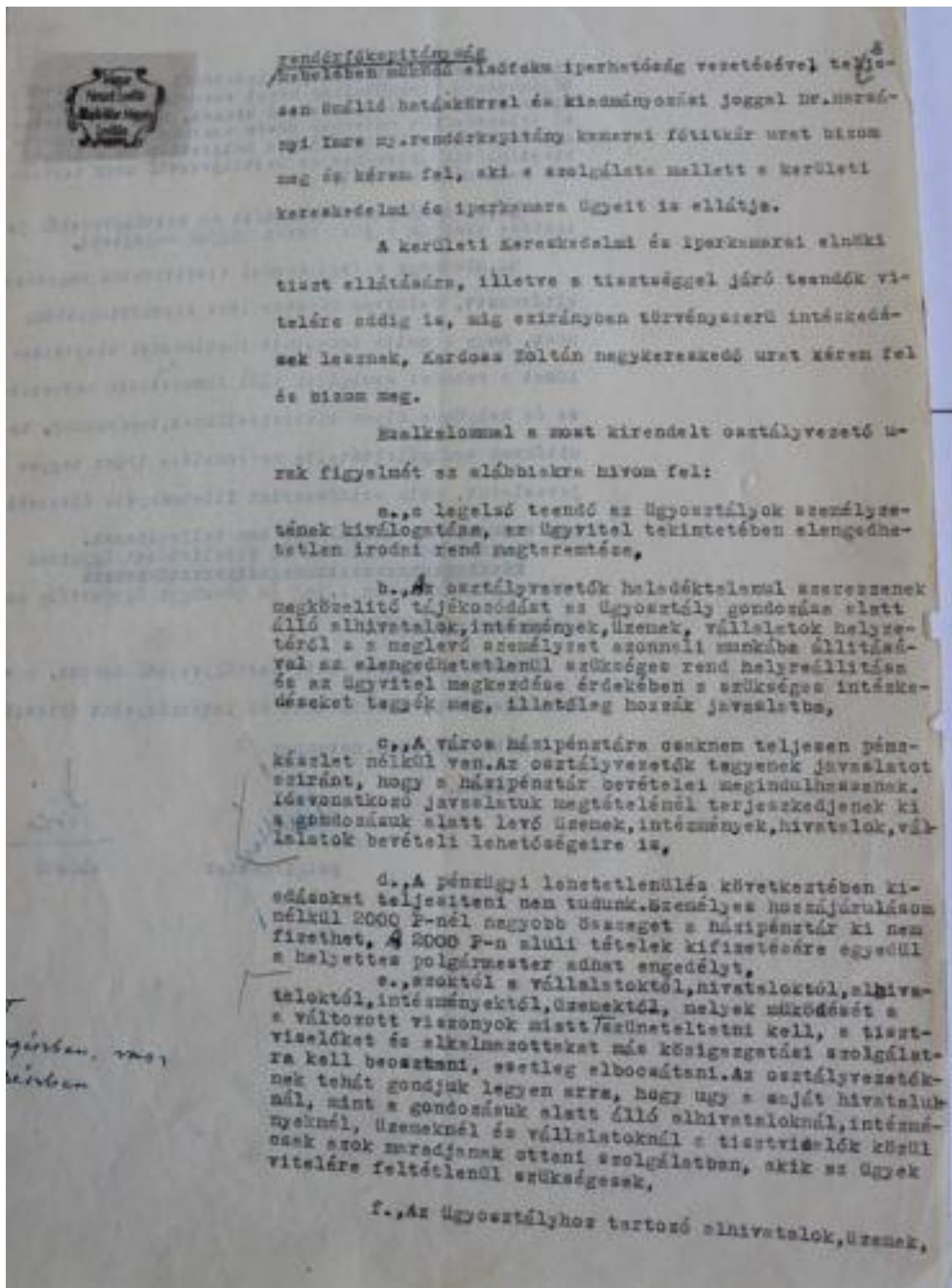
Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/23. kép: Vásáry István polgármester határozata a közigazgatás újbóli felállításáról II.
 Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. 41551/1944.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

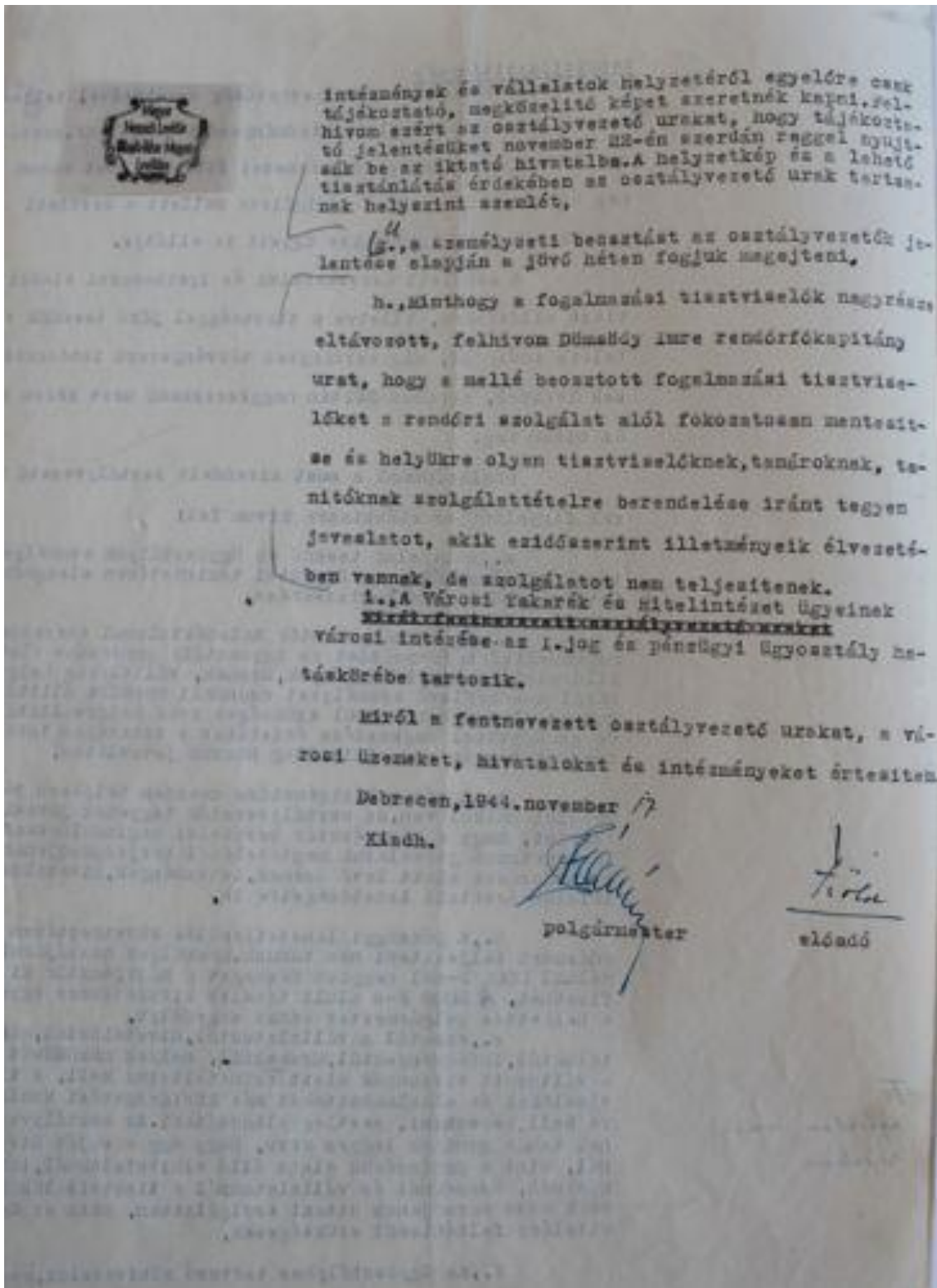
II/24. kép: Vásáry István polgármester határozata a közigazgatás újbóli felállításáról III.
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. 41551/1944.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

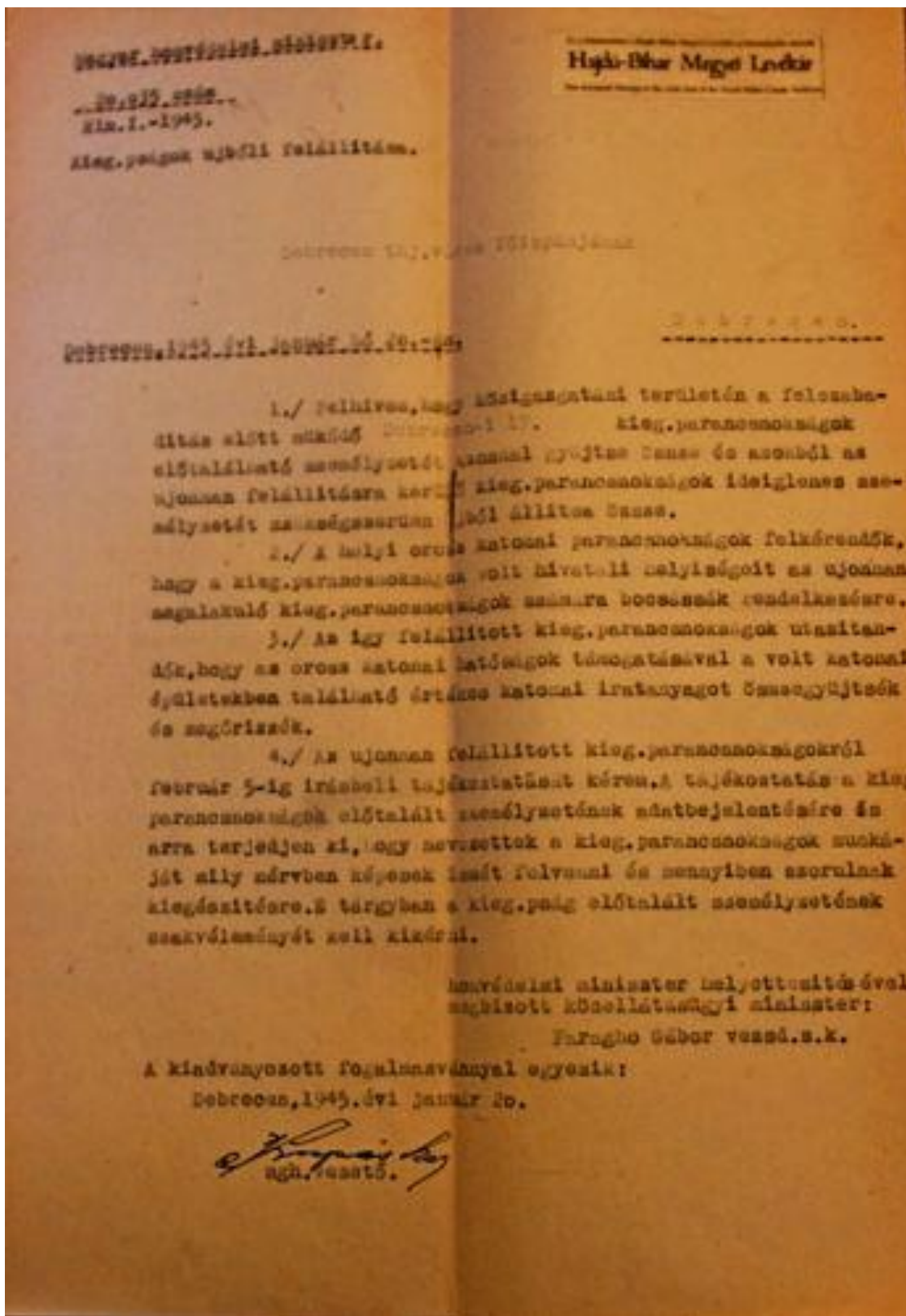
II/25. kép: Vásáry István polgármester határozata a közigazgatás újbóli felállításáról IV.
Forrás: MNL-HBML IV. B. 1406/b. 41551/1944.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/30. kép: Faragho Gábor hadügyminiszter helyettesítésével megbízott közellátásügyi miniszter levele Vásáry polgármesterhez a 17. kiegészítő parancsnokság ügyében
Forrás: MNL-HBML XXI. 101/a. 1. cs.

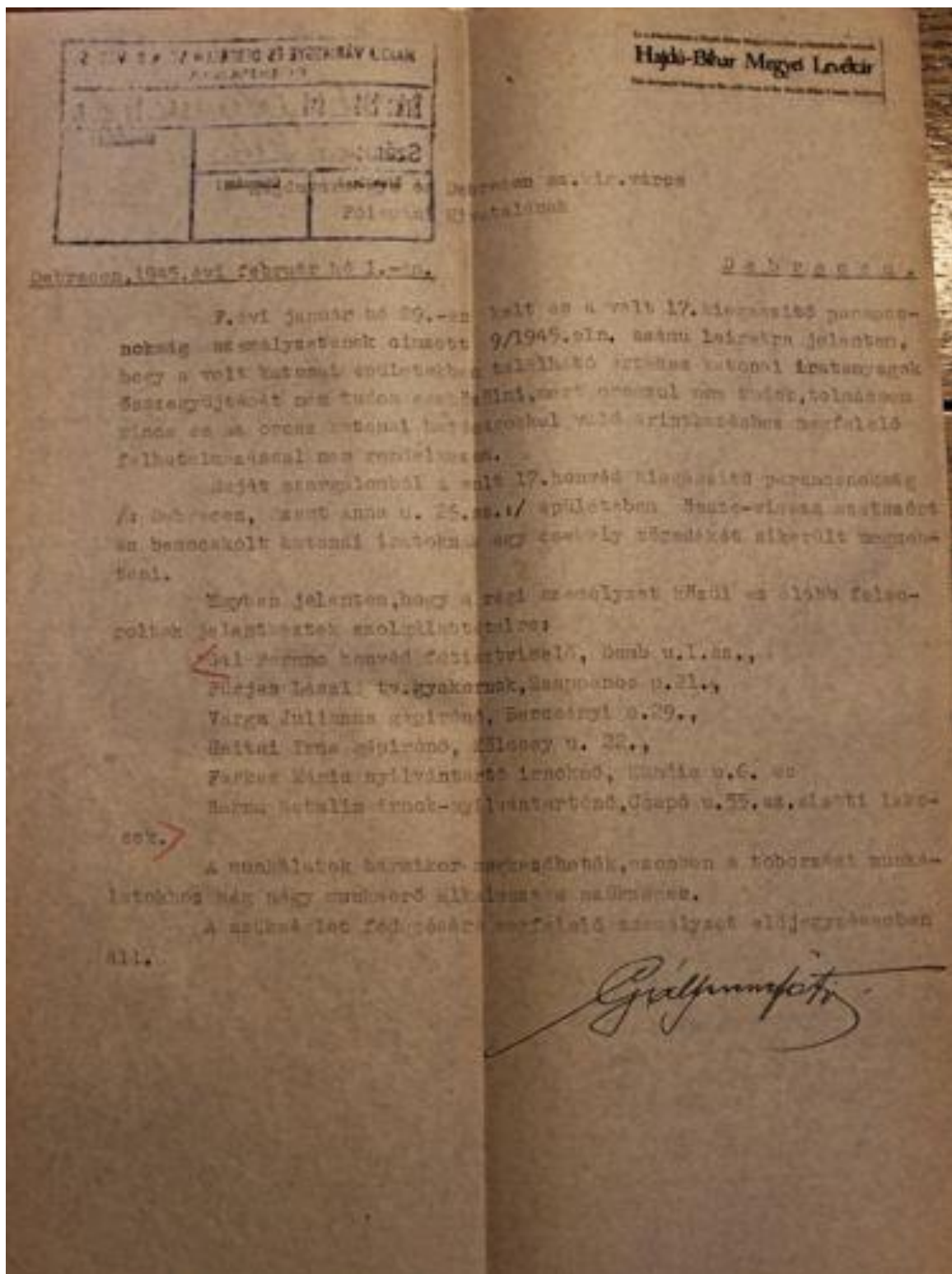

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

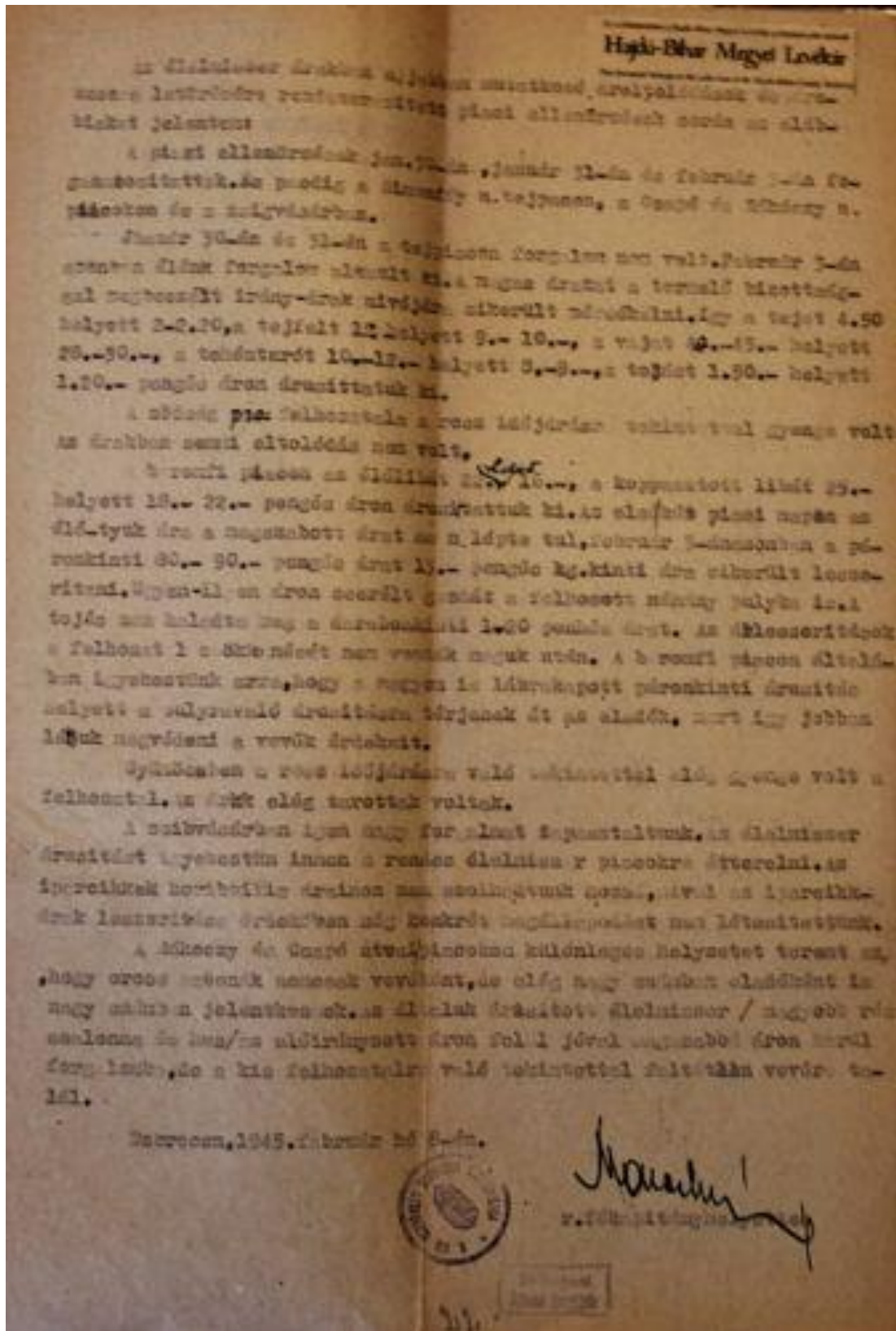
II/31. kép: Gáll Ferenc honvéd főtisztviselő levele a polgármesterhez a 17. kiegészítő parancsnokság ügyében fölmerült nehézségekről

Forrás: MNL-HBML XXI. 101/a. 1. cs.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/32. kép: Az 1945. február 2-ai rendőrségi jelentés a razziákról
Forrás: MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 11/1945.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/33. kép: Az 1945. február 13-ai rendőrségi jelentés
Forrás: MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 11/1945.

Hajdú-Bihar Megyei Lovász
Központ

1945. február 13-án.
Rendőrségi jelentés a Kapitányok működéséről.

Főkapitány Úrnak,

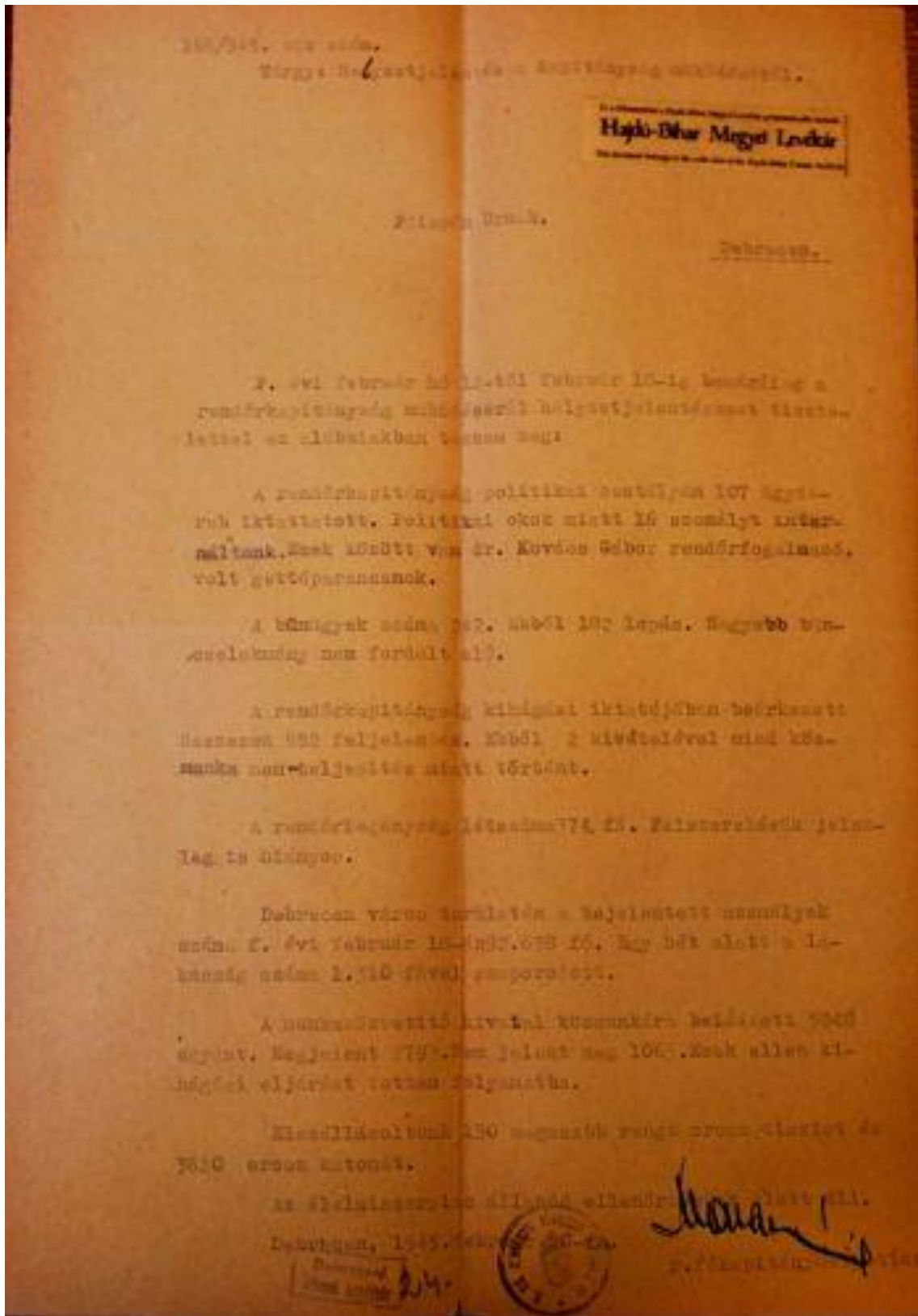
Debrecen.

F. évi február hó 5-től február hó 11-ig beszámoló a Kapitányok működéséről hal. a jelentésben tisztalattal az alábbiakban ismertetem meg:
A rendőrkapitányok politikai események 85 ügyében kiállították politikai okok miatt 4 eseményt intervidáltak.
Büntetések száma: a fenti időponttól 220. Ebből 159 lépés, idegen hatóságok megkeresése 10. Nagyobb b. nemlétkézés nem fordult elő.
A rendőrkapitányok kifizetési iratkozásában beszámoló: összesen 1.075 feljelentés. Ebből 1.052 kasszák nem teljesítés miatt történt.
A rendőrkapitányok létszáma 873 fő, az állományokkal együtt. A rendőrkapitányok felismerése jelenleg is hiányos, amennyiben az őrszemélyeket jelenleg is a már jelentett fegyverekkel és ruházattal rendelkezők.
Debrecen az. kir. város területén a bejelentett események száma: F. évi február 11-én 91.328 fő. Egy hét alatt a lakosság száma 99716-vel megnövekedett.
A munkaközvetítő hivatal munkatársai időtartott 6723 egyénet. Megjelent ebből 7.186, nem jelent meg 1171 személy, akik ellen kifizetési eljárás történt folyamatban.
Ellenőriztünk 870 orosz katonát és 145 magasabb rangú orosz tisztet. 67 állandójellegű lakást rendeltünk az oroszok részére. Fenntartunk egy 100 személyes és egy 50 személyes letelepítési és vízzel ellátás, amelyet bejelentettük az oroszok részére. A további ellátásról a város katonai tulajdonosai, valamint az oroszok által lakozó állandó orosz kifizetése miatt mindenképpen meg kell említeni a jelent.
A piaci ellenőrzés állandó és megfigyeléses ellenőrzések mutatkozik.
Debrecen, 1945. február 13-án.

F. Kapitányok részére

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/34. kép: Az 1945. február 20-ai rendőrségi jelentés
Forrás: MNL-HBML XXI. 101/a. 1.d. – 11/1945.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/35. kép: A Debreczeni Képes Kalendárium címlapja

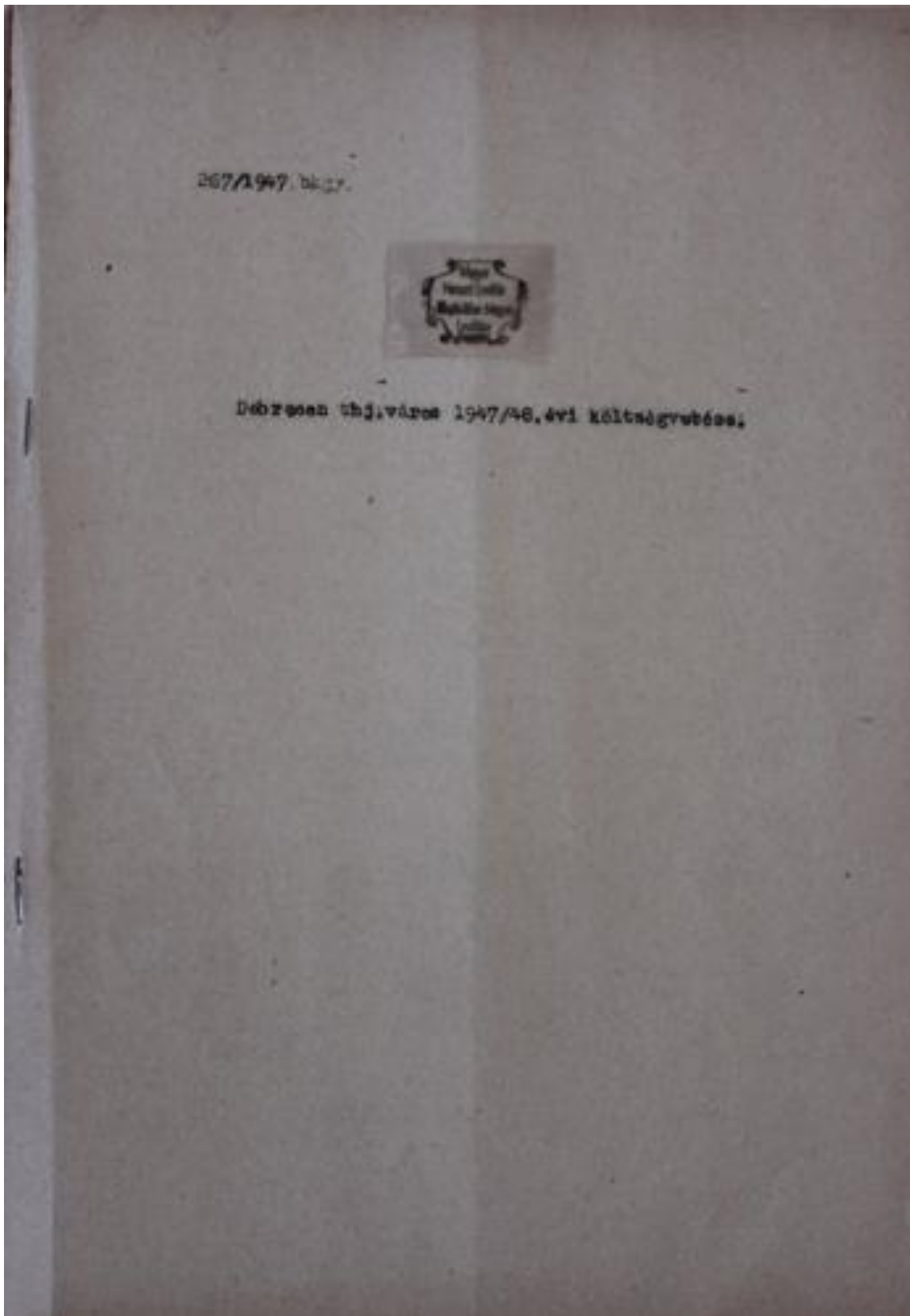
Forrás: Debreczeni Képes Kalendárium, 1947

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága

Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/36. kép: Debrecen törvényhatósági jogú város 1947/48. évi költségvetésének címlapja
Forrás: MNL-HBML XXI. 505/b. - 267/1947. bkgy.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/37. kép: Részlet Debrecen törvényhatósági jogú város 1947/48. évi költségvetéséből
 Forrás: MNL-HBML XXI. 505/b. - 267/1947. bkgy.

A törvényhatósági bizottság közgyűlése Debrecen város
 léptartásának 1947/48. évi költségvetését

19.125.36.--Ft kiadásraul

15.542.009.--Ft bevételről

3.583.359.--Ft hiánnyal állapítja meg.

A közgyűlés végrendeletben az 1947/48. évi költségvetés
 ágasatainak együttes összegét az alábbiakban állapítja meg:

	<u>Fedezet</u>	<u>Szükséglet</u>
I. Szálló vagyona nélküli vállalatok	19.540.458.Ft.	19.117.511 Ft
II. Alapok és alapítványok.....	-156.724. "	-149.368. "
III. Hivatásos/bérszolgák/.....	15.542.009. "	19.125.368. "
Együtt /I-III./	35.243.251. "	38.392.248.Ft

A közgyűlés a városi léptartás által igénybevezetendő forgó
 tőke hitelkeretet a költségvetési kiadások 5 %-ban, vagyis
 koroskos 1 millió forintban állapítja meg.

A közgyűlés a városi tanács számára a hitel átruházási
 jogot a költségvetés, fujszótala belül előirányzottösszegekre
 megadja.

A közgyűlés elrendeli, hogy jelen közgyűlési határozat
 a részletes költségvetéssel együtt kormányhatósági jóváhagyás
 végott a jogerő bevarása nélkül a Belügyminiszer urnak fel-
 terjesztendő annak, hogy az esetleges felelősségek a jogerő
 lejártá után a Belügyminiszer urnak jelentendők.

A közgyűlés megállapítja, hogy a költségvetés össze-
 állításán tárgyában kiadott 159.400/1947 III-3. sz. loirat akként
 rendelkezik, hogy a költségvetést úgy kell összeállítani, hogy
 annak szükséglete és fedezete lehetőleg egyensúlyba legyen,
 mert egyrészt a hiány fedezésére fennálló árvényes rendelkező-
 sok folytán pótsóót kivetni nem lehet, másrészt az államháztal-
 ságodályozására csak korlátozott mérvben lesz lehetőség.

Megállapítja a közgyűlés továbbmenően azt, hogy a Belügy
 miniszer ur 181.495/1947 III-3. sz. loiratában azt a kívánságot
 külső is köszi, hogy a városnak az 1947/48. évi költségvetésüket
 a rendelkezésre álló alapozás kimunkálendő bevételi források
 nyújtotta lehetőségeik ro- lin, és teljes figyelmbevételével
 úgy állítsák össze, hogy a bevételekből a szükségletek fedesh-
 tők legyenek, mert az államháztal- ság csak teljesen

24./

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/38. kép: A hároméves terv a Magyar Közlönyben
 Forrás: MNL-HBML XXI. 505/b.

Budapest, 1947. 1947. XI. 8.

173. sz. szám. Augusztus 1. péntek.

MAGYAR KÖZLÖNY

RENDELETEK TÁRA

ORSZÁGOS TERVHIVATAL.

42/1947. O. T.

Az Országos Tervhivatal az 1947. XVII. ta. 3. §. (2) bekezdés értelmében közzétett Magyarország hároméves gazdasági tervét.

HÁROMÉVES GAZDASÁGI TERV.

A) Beruházási terv.
 I. Mezőgazdasági beruházások.

Tervezési év	Beruházás neve	Beruházások 3 év alatt	1947/48	1948/49	1949/50
			millió forint		
I. A mezőgazdasági termelés fejlesztési céljaira szolgáló beruházások					
1947	12 sz. szőlőművelésnél szőlő létesítése	10,0	4,0	3,0	2,0
1947	Vízvezetési rendszerfejlesztés	33,0	17,0	11,0	15,0
1947	Teljesítmények növelése	6,0	3,0	3,0	3,0
1947	Mezőgazdasági gépek beszerzése	6,0	3,0	2,0	3,0
1947	Művelési területek	30,0	15,0	15,0	10,0
1947	Művelési terület	2,0	2,0	—	—
1947	Traktor-telepítések	20,0	8,0	10,0	11,0
1947	Öntöző és egyéb vízellátási létesítmények	70,0	30,0	35,0	21,0
1947	Érték, beszerzés, gyártás, művelés	30,0	12,0	20,0	20,0
1947	Szőlőművelési gépek	6,0	1,0	1,0	3,0
1947	Érték és beszerzés költségei között	32,0	11,0	10,0	10,0
1947	Állami létesítmények	20,0	0,0	10,0	10,0
1947	Összesen	245,0	89,0	109,0	145,0
1948	Állami létesítmények	144,0	60,0	64,0	48,0
1948	Összesen	5,0	2,1	2,0	3,0
1948	Állami létesítmények	53,0	20,0	10,0	10,0
1948	Érték, beszerzés	30,0	4,0	5,0	12,0
1948	Összesen	197,0	66,4	81,0	74,0
II. Mezőgazdasági eszközök, állomány					
1948	Állomány, beszerzés, eladás, értékesítés, eladás, értékesítés, eladás	—	—	—	—
1948	Összesen	90,0	31,0	20,0	20,0
III. Mezőgazdasági termelési céljaira szolgáló beruházások					
1948	Mezőgazdasági gépek beszerzése és művelése	47,0	18,0	10,0	10,0
1948	Teljesítmények növelése	21,0	8,0	8,0	10,0
1948	Állami létesítmények	22,0	2,0	2,0	2,0
1948	Érték, beszerzés, eladás	10,0	2,0	—	2,0
1948	Összesen	100,0	29,0	24,0	24,0

* A 2. és a 4. tábla műveletessé 10 millió forint a költségvetés általános céljaira felhasználható.
 * Érték: (2+3+4) millió forintnyi költséggel történő beszerzés és gyártás költsége.

A Magyar Közlöny — Rendeletek Tára jelen, 173. száma két részben: 173/a. és 173/b. fejezeteként jelenik meg.

E szám ára 1 forint.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
 Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

II/39. kép: A debreceni beruházások tervezett összege a hároméves tervben
 Forrás: MNL-HBML XXI. 505/b.

Összesítés. No. 3 éves tervre

S. sz.	Állomány	A költészetek terhére				Költségek			
		1. évtől	2. évtől	3. évtől	Össz.	1. évtől	2. évtől	3. évtől	Össz.
1.	Életpénzes igény	7.180.000.-	1.330.000.-	1.330.000.-	4.840.000.-	2.985.000.-	2.600.000.-	6.700.000.-	11.965.000.-
2.	Szükséglet	60.000.-	60.000.-	60.000.-	180.000.-	7.500.000.-	1.500.000.-	1.500.000.-	10.500.000.-
3.	Vásárlás	600.000.-	700.000.-	700.000.-	1.200.000.-	1.000.000.-	1.000.000.-	2.000.000.-	7.200.000.-
4.	Földi igény	770.000.-	100.000.-	100.000.-	270.000.-	1.200.000.-	1.500.000.-	-	2.700.000.-
5.	Állomány	20.000.-	20.000.-	20.000.-	60.000.-	200.000.-	200.000.-	250.000.-	7.150.000.-
6.	Költség	180.000.-	180.000.-	25.000.-	385.000.-	-	-	-	-
7.	Felújítás	15.000.-	20.000.-	15.000.-	50.000.-	-	-	-	-
8.	Szükséglet	200.000.-	200.000.-	2.800.000.-	3.200.000.-	-	-	-	-
		3.195.000.-							

ABSTRACT

Simon, Bálint

The Sadness of Resurrection

The Devastation of Debrecen in WWII and Its Reconstruction after the War

National Secondary School Study Contest (OKTV) paper

University of Debrecen Kossuth Lajos Teacher Training Secondary and Primary School

Advising teacher: Dr. Pankotai, László

This paper presents in detail the destruction of Debrecen, Hungary's second-biggest city, in WWII and the reconstruction of "Civis City" after the war. The author presents in separate chapters in the first half of the paper the main facts about the devastation of Debrecen during the war: the Allied air raids, the destructive acts of the German army and their collaborators, and the losses suffered after the siege and looting by the occupying Red Army. The author concentrates first of all on the material losses, but presents the human tragedy, too. He strives in all instances for a source-based, objective presentation, free of emotion, discussing the events based not on ethical considerations, but with scientific objectivity. In the second half of the paper, the author presents the circumstances of the reconstruction, before and after the start of the three-year plan. At the same time, the paper offers a picture of the gradual build-up of the communist dictatorship on the local historical level. The author's generous use of archive source material as well as a detailed appendix of archive images adds to the paper's value.

JEGYZETEK

- ¹ BARANYAI Béla (1976): *Adalékok az első hároméves terv megvalósításához Debrecen iparában*. Debrecen, 176.
- ² FILIPPINYI Gábor – PAPP József (1997): A városépítés története 1944–1990. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 85.
- ³ SÍRÓ Béla (2007): *Debrecen megpróbáltatásai. Természeti csapások, járványok, háborúk*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, 147.
- ⁴ FEHÉR András – VERESS Géza (1997): A demokrácia ígéretétől a kommunista diktatúráig. In: Debrecen politikai közéleté 1944–1947. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 9.
- ⁵ <http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-debrecen.shtml> (Utolsó megtekintés: 2015. február 7.)
- ⁶ KOSÁRY Domokos (1987): *A történelem veszedelmei*. (Írások Európáról és Magyarországról.) Magvető Kiadó, Budapest, 490.
- ⁷ DURKÓ Mátyás (1997): A közművelődés fő vonala Debrecenben 1944-től 1956-ig. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 181.
- ⁸ HORVÁTH Attila (2014): *Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban*. A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2. Lícium-Art Kiadó, Debrecen, 5.
- ⁹ SZAKÁLY Sándor (2011): Kassa bombázása és a hadba lépés. *Rubicon* 22. évf. 6. sz. 52–56.
- ¹⁰ SÍRÓ (2007) 145.
- ¹¹ Uo.
- ¹² FARKAS Dezső – UJLAKY Zoltánné (1986): Debrecen a háborúba lépéstől a felszabadulásig 1941–1944. In: *Debrecen története 4. 1919–1944*. Debrecen, 440. és 444.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- ¹³ SÍRÓ (2007) 145.
¹⁴ Uo. 145.
¹⁵ MNL-HBML IV.B. 1408/a. – 624/1944.
¹⁶ FARKAS – UJLAKY (1986) 440. és 422.
¹⁷ SÍRÓ (2007) 148.
¹⁸ Magyarul kb. "Örjögő Jóska"
¹⁹ SÍRÓ (2007) 146.
²⁰ Galland, Adolf (1991): *104 légigyőzelmem*. Elsők és utolsók. HunkAvia, Budapest
²¹ United States Army Air Force (Amerika Egyesült Államok Hadseregének Légierője)
²² McDonough, James L. (2009): *The Wars of Myron King: A B-17 Pilot Faces WWII and U.S.-Soviet Intrigue*. Knoxville
²³ HORVÁTH (2014) 11.
²⁴ Bombázórepülő osztály, a továbbiakban BG. A gépek az 15. Army Air Force (Szárazföldi Hadsereg Légierője), a továbbiakban AAF kötelékébe tartoztak.
²⁵ "Repülő erőd"
²⁶ HORVÁTH (2014) 12.
²⁷ Uo. 20.
²⁸ Vadászrepülő osztály, a továbbiakban FG
²⁹ HORVÁTH (2014) 16.
³⁰ Uo. 20.
³¹ Uo. 17.
³² Uo. 20-21.
³³ SÍRÓ (2007) 147.
³⁴ MNL-HBML IV.B. 1406/b. – 26370/1944.
³⁵ MNL-HBML IV.B. 1406/e – 153/1944.
³⁶ MNL-HBML IV.B. 1408/a – 624/1944.
³⁷ SÍRÓ (2007) 147.
³⁸ HORVÁTH (2014) 22.
³⁹ Uo.
⁴⁰ SÖREGI János (1944): *Debreceni napló*. Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Kézirattár. Ms 13/19. Június 7-i bejegyzés.
⁴¹ HORVÁTH (2014) 23.
⁴² SÍRÓ (2007) 147.
⁴³ MNL-HBML IV.B.1406/e – 153/1944.
⁴⁴ MNL-HBML. VI. 402/a – 75/1944.eln.
⁴⁵ HORVÁTH (2014) 26.
⁴⁶ SÖREGI (1944) Június 4-ei bejegyzés.
⁴⁷ MNL-HBML IV.B. 1406/e 153/1944
⁴⁸ Magyar Királyi Hadiipari Bombaügyi Bizottság 75/1944.
⁴⁹ MNL-HBML XI.9. 1. cs.
⁵⁰ MNL-HBML XI.6. 1. d.
⁵¹ MNL-HBML IV.B. 1408/a. – 624/1944.
⁵² HORVÁTH (2014) 30.
⁵³ SÍRÓ (2007) 148.
⁵⁴ HORVÁTH (2014) 30-31.
⁵⁵ MNL-HBML IV.B. 1406/b – 31989/1944.
⁵⁶ MNL-HBML IV.B. 1408/a. – 624/1944.
⁵⁷ MNL-HBML IV.B. 1406/e – 153/1944. és MNL-HBML IV.B. 1408/a – 624/1944.
⁵⁸ Debreczeni Újság – Hajdúföld. 1944. június 3. szombat. 3., 1944. június 4. vasárnap. 1., 1944. június 6. kedd. 4.
⁵⁹ MTI napi hírek. 1944. június 5. 46.
⁶⁰ HORVÁTH (2014) 17.
⁶¹ MNL-HBML VI. 402/a – 75/1944. eln.
⁶² MNL-HBML VI. 402/a – 77/1944. eln.
⁶³ HORVÁTH (2014) 40-41.
⁶⁴ A 42-30470-es gyártási számú "Wolf Pack" becenevű gép felső torony lövésze, William P. Rightmire őrmester és az alsó torony gömblövésze, Billie Magby szakaszvezető vallomása.
⁶⁵ SÍRÓ (2007) 149.
⁶⁶ Uo. 150.
⁶⁷ Uo.
⁶⁸ Army Air Force (Szárazföldi Hadsereg Légierője)
⁶⁹ Bombázórepülő ezred, a továbbiakban BW
⁷⁰ "Felszabadító"
⁷¹ HORVÁTH (2014) 47.
⁷² SÍRÓ (2007) 150.
⁷³ PATAKY Iván (1992): *Légi háború Magyarország felett II. köt.* Zrínyi Kiadó, Budapest,
⁷⁴ Debreczeni Képes Kalendárium 44 (1944)

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- ⁷⁵ PATAKY Iván (1992)
- ⁷⁶ SÍRÓ (2007) 154.
- ⁷⁷ FARKAS – UJLAKY (1986) 420.
- ⁷⁸ SÍRÓ (2007) 156.
- ⁷⁹ BENCZE Tamás – NAGY Attila (2003): *Üdvözet a régi Debrecenből*. Uropath Bt., Debrecen, 12.
- ⁸⁰ SÍRÓ (2007) 158.
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² Született: Katz Albert
- ⁸³ Langer Imre túlélő visszaemlékezése
- ⁸⁴ FARKAS – UJLAKY (1986) 432.
- ⁸⁵ SÍRÓ (2007) 160–161.
- ⁸⁶ Uo. 161.
- ⁸⁷ Uo. 162.
- ⁸⁸ MNL-HBML XVII. 403/a. 5.d. – 2613/1945
- ⁸⁹ SÍRÓ (2007) 168.
- ⁹⁰ Uo. 164.
- ⁹¹ Uo. 149.
- ⁹² vö.: FARKAS – UJLAKY (1986) 443–444.
- ⁹³ MNL-HBML XVII. 403/a 7. d. – 4496/1945. Papp Zoltán Csapó utca 19. szám alatti lakos, korábbi napbéres, a műveltség részvevő személy vallomása az igazoló bizottság előtt 1945. február 2-án.
- ⁹⁴ FARKAS – UJLAKY (1986) 443.
- ⁹⁵ SÍRÓ (2007) 153.
- ⁹⁶ FARKAS – UJLAKY (1986) 444.
- ⁹⁷ A csendőr főhadnagyot 1947. augusztus 9-én a győri fogház udvarán népbírósági ítélet alapján felakasztották (Néplap, 1947. augusztus 10-i szám)
- ⁹⁸ SZÁMVÉBER Norbert (2002): Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében. Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 272.
- ⁹⁹ SZÁMVÉBER (2002)
- ¹⁰⁰ FARKAS – UJLAKY (1986) 443.
- ¹⁰¹ SZÁMVÉBER (2002) 276–277.
- ¹⁰² Uo. 269.
- ¹⁰³ FEHÉR András – VERESS Géza (1997): A demokrácia ígéretétől a kommunista diktatúráig. Debrecen politikai közéleté 1944–1947. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 9.
- ¹⁰⁴ Számvéber Norbert szerint a szovjetek debreceni támadó hadművelete harcászati szempontból vereséggel főlérő, pürrhoszi győzelem volt (SZÁMVÉBER /2002/ 348.)
- ¹⁰⁵ Péterfia utca. Meghatározó utca a városközpont északi részében.
- ¹⁰⁶ SÍRÓ (2007) 154.
- ¹⁰⁷ FEHÉR – VERESS (1997) 9.
- ¹⁰⁸ TtREL I. XXX.b.45. Debreceni Egyházmegye 64/1945., uo. 460/60/1945.
- ¹⁰⁹ MNL - HBML IV.B. 1406/b. – 41598/1944., 42200/1944. és 41846/1944.
- ¹¹⁰ Több visszaemlékezés egybehangzó állítása.
- ¹¹¹ FEHÉR – VERESS (1997) 10.
- ¹¹² Vö.: FARKAS – UJLAKY (1986) 443–444., BARANYAI Béla (1976): Az ipari termelés megindítása Debrecenben a felszabadulás után. A munkásellenőrzés, az üzemi bizottságok és munkaszövetkezetek szerepe az ipari helyreállításban és a termelés megszervezésében. Debrecen, 176.
- ¹¹³ TtREL. I. XXX.b.45. A Péterfia utcai Egyházzrész jelentése.
- ¹¹⁴ SÍRÓ (2007) 147.
- ¹¹⁵ SZÁMVÉBER (2002) 281.
- ¹¹⁶ FEHÉR – VERESS (1997) 10–11.
- ¹¹⁷ MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 41551/1944.
- ¹¹⁸ MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 42200/1944.
- ¹¹⁹ MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 41598/1944.
- ¹²⁰ Néplap, 1945. november 15-ei szám, 1.
- ¹²¹ FEHÉR – VERESS (1997) 12.
- ¹²² VÁSÁRY István emlékiratai, 64–67.
- ¹²³ FEHÉR – VERESS (1997) 13.
- ¹²⁴ Született: Lederer József
- ¹²⁵ Született: Weinberger Zoltán
- ¹²⁶ FEHÉR – VERESS (1997) 13.
- ¹²⁷ Vö. 1945. évi nemzetgyűlési választások eredménye
- ¹²⁸ MNL - HBML Vásáry-iratok. Szilágyi József november 30-ai rendőrkapitányi megbízásának 234/1944. számú, a polgármester kézírásával írt és aláírt fogalmazványa.
- ¹²⁹ FEHÉR – VERESS (1997) 15.
- ¹³⁰ MNL - HBML XXI. 505/a – 7005/1945., 7007/1945. és 22804/1945.
- ¹³¹ OSZK Vásáry-iratok, Vásáry emlékiratai, 84–97.

Simon Bálint: A föltámadás szomorúsága
Debrecen pusztulása a második világháborúban és a háború utáni újjáépítés

- 132 TiReNaK 2852/18.
- 133 MNL-HBML IV. B. 1406/b. – 27008/1944.
- 134 FILIPPINYI – PAPP (1997) 87.
- 135 Uo.
- 136 MNL-HBML XXXI. 502/c. – 2/1945.
- 137 A főutca megnevezést tudatosan használom a mai Piac utcára. A szovjet megszállás előtti időszakban Ferenc József út, a megszállást követően röviddel Vörös Hadsereg útja. Az újjáépítés kezdeti szakaszában az elnevezés bizonytalan. A városlakók valószínűleg mindhárom változatot – főként az első kettőt – használták. Mivel az utcát már a Bocskai-féle rendi felkelés időszakában is Piac utcának hívták, ezért közkeletű elnevezése mindvégig ez maradt.
- 138 FEHÉR – VERESS (1997) 87-88.
- 139 MNL-HBML 101/a. – 9/1945.
- 140 MNL-HBML XXI. 101/a. 1. – 11/1945
- 141 FILIPPINYI – PAPP (1997) 95.
- 142 MNL-HBML XXI. 101/a. 1. – 11/1945.
- 143 Uo.
- 144 Uo.
- 145 MNL-HBML 1406/b. – 41644/1944.
- 146 Uo.
- 147 VÁSÁRY emlékiratai, 43–45.
- 148 MNL - HBML XXI. 101/a 1. d. – 11/1945
- 149 VARGA Gyula (1997): Néprajzi, népművészeti örökség és útkeresés 1944–1980. *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 124–125.
- 150 Uo. 126–127.
- 151 VASKÓ László (1997): Debrecen közoktatásügye az 1944-1948-as koalíciós időszakban. *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 141.
- 152 Uo. 142–143.
- 153 MNL-HBML XXIV. 501/a. – 20/1944-45., 12/1944–45.
- 154 Tiszántúli Népszava, 1946. szeptember 19-ei szám, MNL - HBML XXI. 505/d. – 716/1944–45.
- 155 Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1948. 256. és p. 258.
- 156 MNL-HBML XXIV. 501/b. – 2141/1946., 3654/1947.
- 157 MNL-HBML XXIV. 501/b. – 425/1944–45.
- 158 VIDA István (1986): *Koalíció és párharcok 1944–1948.* Széchenyi Kiadó, Győr, 142–143.
- 159 FEHÉR – VERESS (1997) 30.
- 160 GAZDAG István – VASKÓ László (1981): *Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1945–1948.* Debrecen, 7–8.
- 161 Néplap, 1947. január 27-ei szám
- 162 GAZDAG – VASKÓ (1981) 11–14.
- 163 MNL-HBML XVII. 4.1 – 167/1948. bkgy.
- 164 MIKECZ Ferenc (1986): *Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1948–1956.* Debrecen, 5–9.
- 165 FILIPPINYI – PAPP (1997) 88.
- 166 Debrecen, 1946. október 25-ei szám, Felépítik-e és mikor a törvényszéket? című cikk
- 167 Uo. 1947 május 1-jei szám, Rendezik a Petőfi teret című cikk
- 168 Született Singer Ernő
- 169 Született Rosenfeld Mátyás
- 170 Vö. Debrecen, 1947. július 27-i szám, A Kisgazdapárt városfejlesztési programja az országos hároméves terv keretében
- 171 BARANYAI (1976) 172.
- 172 FILIPPINYI – PAPP (1997) 88–89.
- 173 BARANYAI (1976) 174.
- 174 Néplap, 1947. augusztus 7-i szám
- 175 Néplap, 1948. február 1-jei szám
- 176 BARANYAI (1976) 177.
- 177 Uo. 185.
- 178 Uo. 178–179.
- 179 Uo. 182.
- 180 Uo. 188–189.
- 181 Uo. 188. és 190.